
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

---

20. évfolyam 8. szám

2011. augusztus

Tartalom

Könyvtárpolitika

Agárdi Péter–Egervári Dóra–Sipos Anna Magdolna–Tóth Máté–Varga

Katalin: Tanulás, tudás, műveltség – Könyvtárosok a jövő szolgálatában.

Az MKE 43. Vándorgyűléséről 3

Műhelykérdések

Pegán Anita: Fenntarthatóság és könyvtár. Interjú Nemes Erzsébettel, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára főigazgatójával 17

Beke Gabriella: Könyvtári honlabból egészségügyi szakportál 21

Évfordulók

Tóth Gyula: Sallai István és a falusi könyvtárak 28

Győri Erzsébet: „Széles távlatokban gondolkodjanak, ne a pillanat bűvöletében éljenek!” 37

Katsányi Sándor: Vargha Balázs csempészárúja 39

História

V. Tóth Kornélia: Az ex librisek művelődéstörténeti jelentősége, szerepváltozása a possessorok vonatkozásában 45

Könyv

Vajda Kornél: Nevettető filológia. Szörényi László könyve 62

From the contents

Péter Agárdi–Dóra Egervári–Anna Magdolna Sipos–Máté Tóth–Katalin Varga: The 43th annual conference of the Association of Hungarian Librarians in Pécs (3);
Gyula Tóth, Erzsébet Győri: The centenary of birth of István Sallai (28, 37);
Kornélia Tóth V.: The importance of ex-librises from a cultural history point of view (45)

Cikkeink szerzői

Agárdi Péter, a Pécsi Tudományegyetem (PTE) tanára; *Beke Gabriella*, a Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtárának vezetője; *Egervári Dóra*, a PTE oktatója; *Győri Erzsébet*, a Könyvtári Intézet ny. igazgatója; *Katsányi Sándor*, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. főosztályvezetője; *Pegán Anita*, az Országgyűlési Könyvtár munkatársa; *Sipos Anna Magdolna*, a PTE oktatója; *Tóth Gyula*, ny. főiskolai tanár, Szombathely; *Tóth Máté*, a PTE oktatója, a Könyvtári Intézet munkatársa; *V. Tóth Kornélia*, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa; *Vajda Kornél*, ny. főszerkesztő; *Varga Katalin*, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum igazgatója

Szerkesztőbizottság:

Bartos Éva (elnök)

**Biczák Péter, Borostyánné Rákóczi Mária, Győri Erzsébet,
Poprády Géza, Szlatky Mária**

...**Szerkesztik:**.....

Bartók Györgyi és Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bartos Éva**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Korpás István**

Borítóterv: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 6,0 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatja a
Nemzeti Erőforrás Minisztérium
Nemzeti Kulturális Alap

**NEMZETI ERŐFORRÁS
MINISZTERIUM**

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.

HU-ISSN 1216-6804

Agárdi Péter–Egervári Dóra–Sipos Anna Magdolna–Tóth Máté–
Varga Katalin

Tanulás, tudás, műveltség – Könyvtárosok a jövő szolgálatában

Az MKE 43. Vándorgyűléséről*

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Pécsen 2011. július 14–16. között rendezte meg 43. Vándorgyűlését, amelynek témája *Tanulás, tudás, műveltség – Könyvtárosok a jövő szolgálatában* volt. A tanácskozás arra a szerepre kívánta ráirányítani a figyelmet, amelyet a könyvtárosok az információs társadalom címben jelzett értékeinek szintetizálásában, megőrzésében és átadásában töltenek, tölthetnek be.

Az 1969 óta minden évben megrendezett vándorgyűlés az MKE központi rendezvénye, amelynek évente változó helyszíne tudatos „politikát” tükröz. A mindenkori házigazdák számára lehetőséget nyújt arra, hogy az előző évek során megvalósított és eredményes szakmai innovációit, új vagy újjáépített könyvtárakat meg- és bemutatassák az ország más területein, régióiban tevékenykedő kollégák, sőt az ország területén kívüli szakmai közösségek számára, különös figyelemmel a határon túli magyarság könyvtári ellátásában meghatározó szerepet játszó intézmények munkatársaira. E szempontok figyelembevételével szinte magától értetődő volt a 2011. évi helyszín megválasztása, hiszen a pécsi rendezés egyidejűleg érvényesítette mind a szakmai innováció, mind pedig az új létesítmény bemutatásának szándékát. Az „Európa Kulturális Fővárosa 2010” projekt keretében Pécs olyan kulturális beruházásokat valósított meg, amelyek tovább erősítették és színesítették a dél-dunántúli régió központjának számító város kulturális intézményrendszerét, továbbá amelyek évtizedekre, esetleg évszázadokra történő befektetéseknek számítanak. A közel ötmilliárd forintos beruházással megvalósított, 2010 második félévében átadott Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont, valamint a szomszédságában felépült, Magyarország egyik legszebb és legjobb akusztikájú koncert- és konferenciaépülete, a Kodály Központ, továbbá a még teljes egészében el nem készült – különféle kulturális, művészeti, közművelődési és oktatási funkciók, a pezsgő kulturális negyed és rekreációs terület képét már felcsillantó – Zsolnay Negyed

---

* A Könyv, Könyvtár, Könyvtáros felkérésére a szakmai kérdésekre is kiterjedő beszámolót a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar (PTE-FEEK) Könyvtártudományi Intézetének oktatói személyes tapasztalataik, jegyzeteik alapján állították össze.

nem csupán megismerési célokként, hanem egyben a vándorgyűlés legfontosabb helyszínéeként is szolgáltak. Ám az új létesítményekkel, épületekkel történő ismerkedés mellett legalább ilyen fontos szerepet játszott az a Pécssett megvalósult könyvtárszakmai innováció, amire külföldön már bőségesen találunk példákat, ám ami Magyarországon eddig még nem létező könyvtári ellátási modell: két különböző funkciót ellátó könyvtár jelenleg még részleges, ám távlatokban teljes integrációja valósul meg: a közös közkönyvtári és felsőoktatási könyvtári ellátás. Hasonlóan modell értékű a közismerten halmozottan hátrányos helyzetű baranyai régió kistelepléseit ellátó, 2010 decembere óta működő Könyvtárbusz projekt. Pécs tehát nem csupán új létesítményeivel, hanem szakmai innovációival is rászolgált a vándorgyűlés mindenkori célkitűzéseinek megvalósítására; egyértelmű volt tehát, hogy a 2011. évi könyvtáros vándorgyűlés helyszíne és rendezője Pécs legyen.

Az inspiratív szakmai, kulturális és művészeti helyszín azonban még nem lett volna elegendő az eredményes munkához, a programok kiváló megvalósításához. Ahhoz szükség volt még a megfelelő anyagi és emberi erőforrásra is. Az anyagi erőforrások az egyesület, a résztvevő közönség befizetéseivel, valamint a profitorientált és a nonprofit szektor szponzorálásával akkumulálódtak, az emberi erőforrások pedig a pécsi–baranyai könyvtáros közösség összefogásával. Sajnálatos módon itt nincs lehetőségünk valamennyi szponzor felsorolására, de öröm volt látni és tapasztalni, hogy azok a profitorientált cégek, vállalatok, amelyek komoly bevételekre tesznek szert, meghatározóan a könyvtárakból mint az információs piac és információs gazdaság szereplőinek kiszolgálásából, egyre jelentősebben veszik ki részüket az ilyen nagy volumenű könyvtári rendezvények finanszírozásából. Az eredményes megrendezésben oroszlánrészt vállaló intézmények felsorolásától azonban nem áll szándékunkban eltekinteni. Kiemelkedő színvonalú, áldozatos munkájukat legalább annyiban örökítsük meg, hogy a jövő számára forrásul szolgáló írásban felsoroljuk őket: a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, a Csorba Győző Megyei–Városi Könyvtár, az MKE Pécsi és Baranyai Szervezete, valamint a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Könyvtártudományi Intézete. Az egész rendezvény sikerében döntő szerepet játszó munkájuk miatt – hangsúlyozva, hogy a rendezvény eredményes megszervezéséből rajtuk kívül is számos könyvtáros és nem könyvtáros vette ki részét – szükségesnek látjuk a szervező bizottság tagjainak felsorolását is. Mindenekelőtt a Tudásközpontba integrált két nagy könyvtár vezetőjét kell kiemelnünk, akik karmesterként vezényelték végig a rendezvény előkészítését, megtartását, és ne feledkezzünk meg az utómunkálatokról sem: Fischerné Dárdai Ágnes, a PTE Egyetemi Könyvtár főigazgatója, valamint Szabolcsiné Orosz Hajnalka, a Csorba Győző Megyei–Városi Könyvtár igazgatója. Mellettük azoknak a kollégáknak a nevét is fontosnak tartjuk itt felsorolni, akik a szervezésben, vezetésben további meghatározó szerepet vállaltak: Szellőné Fábíán Mária, Rózsáné Szarka Veronika, Kissné Vörös Krisztina, Jancsik Patrícia, Ambrus Attila.

A 43. vándorgyűlésről számokban, adatokban

Jóllehet a pécsi vándorgyűlés hivatalos időpontja 2011. július 14–16-a (csütörtök–szombat) volt, a szervezők úgynevezett nulladik (július 13., szerda) nappal is

készültek, továbbá többen megnyújtották kellemes pécsi tartózkodásukat, és csak vasárnap (július 17-én) indultak haza. Így sokak számára a vándorgyűlés nem három, hanem öt napig tartott. Magyarországról, illetve a környező országokból, valamint más országok könyvtáros szakmai szervezeteiből összesen 631 fő online regisztrált résztvevő volt, amit még kipótolt a helybeli mintegy 120 résztvevő, segítő. Amennyiben még hozzáadjuk a nem regisztráltakat, a protokoll-résztvevőket, valamint a szponzorokat, a kiállítókat és másokat is, úgy azt láthatjuk, hogy megközelítőleg ezer fő vett részt az idei vándorgyűlésen.

A vándorgyűlés ideje alatt 66 előadás hangzott el, kilenc szekcióban folyt a munka, továbbá két, nem önálló szekcióba tagolódtak szakmai közösség is dolgozott: az egyik a FITT-kocsma, a másik pedig a Tudományos és Szakkönyvtári Szekció keretén belül önállóan szervezett hallgatói workshop. A vándorgyűlés első napján főként a rendezvény protokolláris elemei érvényesültek. A vándorgyűlést köszöntötte Bakos Klára, az MKE elnöke, a kormányzat részéről Réthelyi Miklós a Nemzeti Erőforrás Minisztérium vezetője, a házigazda egyetem nevében Bódis József, a PTE rektora, továbbá a Jakabné Pohl Marietta, a Baranya Megyei Közgyűlés elnökhelyettese, valamint a szervezők nevében Fischerné Dárdai Ágnes, a PTE EK főigazgatója. Ezután került sor a Magyar Könyvtárosok Egyesületéért Emlékérem, valamint a Fitz József-díj, továbbá „Az év fiatal könyvtárosa”-díj és különdíj átadására; az IFLA nevében pedig Maija Berndtson, a szervezet elnöke köszöntötte a magyar könyvtárosokat és a vándorgyűlés résztvevőit. A plenáris ülés szakmai előadásainak sorát Pléh Csaba, a BME Kognitív Tudományi Központ igazgatója nyitotta meg, majd Komlósi László Imre, a PTE rektorhelyettese tartott előadást. A plenáris ülést a Könyvtárellátó feladatairól szóló előadás, majd az MD Consult mobil diagnosztikai rendszer bemutatója követte.

A könyvtárak és a könyvtárosok által intenzíven használt IK-eszközök már korábban is bőségesen megjelentek a vándorgyűléseken, sőt az utóbbi években a plenáris programokat rendre online is közvetítették. A pécsi rendezvény azonban abból a szempontból is újat hozott, hogy az IKT segítségével már a szekcióüléseket is online közvetítésben lehetett követni. Mindez azt jelenti, hogy akár egyidejűleg is figyelemmel lehetett kísérni a vándorgyűlés eseményeit, illetve azt, hogy azok, akik a párhuzamosan zajló szekcióülések miatt lemaradtak egy másik szekció érdekes előadásáról, utólag megnézhetik azokat. A szervezők igen nagy hangsúlyt fektettek a világhálón való folyamatos jelenlétre, így – köszönhetően az intézet informatikusainak és személy szerint Ambrus Attilának – rendre videoutódósítások, videoblogok jelentek meg a neten, amik utólag is megtekinthetők.

A vándorgyűlés előadásairól, a szekciók munkájáról

A protokolláris elemeken, továbbá a szakmai egységet felmutató nagy részvételi arány, a közvetlen találkozási, eszmecsere lehetőségeken túl a vándorgyűlés leginkább várt elemei azok a fórumok, amelyeken a könyvtárakhoz, a könyvtáros-sághoz közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó plenáris előadások hangzanak el, továbbá a szakmához szűkebben kapcsolódó, a szekciókban megtartott előadások. A nyitó plenáris ülés – sőt talán az egész vándorgyűlés – legátfogóbb és legmélyebb szakmai előadását Pléh Csaba akadémikus tartotta. *Az internet és az olvasó*

ember válsága: a kognitív megközelítés és a Web-alapú kultúra című – gazdag prezentációval ötvözött, ugyanakkor szellemes – előadás a kognitív pszichológia legújabb kutatási irányjai felől foglalkozott a könyvtárosokat, az értelmiséget intenzíven foglalkoztató dilemmával: vajon az infokommunikációs technikák, a hálózatosodás, a digitalizáció rohamos terjedése az olvasás, sőt a kultúra vélt vagy tényleges leépülésével, gyökeres háttérbe szorulásával jár-e. Vajon átalakul-e s ha igen, milyen mértékben, milyen irányban az ember megismerő képessége, a psziché és a tudás architektúrája? Pléh Csaba látja a veszélyeket: izgalmas nemzetközi és hazai kísérleteket idézve hívta fel a figyelmet például az online és vizuális ismeretközlés maradandóságának és alaposságának deficitjeire, a felszínességre, az örömalapú olvasás kereteinek szűkülésére (főleg a fiataloknál), az agy egyes területeit érő ingerületek „átstrukturálódására” vagy például bizonyos társadalmi csoportok modern kommunikációs technikák által könnyebbé vált irányíthatóságára (értsd: a tömeges manipuláció lehetőségére). Mindazonáltal nem sorolja magát az úgynevezett társadalmi pesszimisták közé: bőségesen mutatta be a web-alapú kultúrának a humán percepcióban, a szocializációban, az emberi kapcsolatok építésében, a gyorsabb és gyakorlatiasabb kommunikációban, a horizontális és asszociációs gondolkodásban bizonyított újításait, pozitívumait is. A kommunikáció és gondolkodás történetének korábbi nagy fordulatait, a beszéd, az írás, a néma olvasás, a nyomtatás, az elektronikus távközlés, a média is hasonló jellegű, korabeli kételyekkel teli drámai változásokat hoztak, de azután végül is gazdagították az emberi megismerés és érzelmek világát, és nem sértették fel a homo sapiens biológiai architektúráját. Pléh Csaba előadásának tanulmányváltozatát – tudomásunk szerint – 2011 őszén a kolozsvári *Korunk* fogja közölni; mindenkinek érdemes lesz majd elolvasni, alaposan földolgozni és alkalmazni, felhasználni a saját kérdések megválaszolásában, illetve konkrét munkájában.

A plenáris ülés keretei között Komlói László Imre, a PTE rektorhelyettese *Többnyelvűség, szocializáció, műveltség* címmel szociolingvisztikai, illetve az előadó definíciója szerint „társaslélektani” szempontból mutatta be az anya- és az idegen nyelvi szocializáció néhány kutatási területét, illetve tudományos vitakérdését. Különösen érdekesek azok a kutatások, amelyek a csecsemő-, illetve gyermekkorai vagy a későbbi többnyelvűség sajátosságaival, valamint a nyelvi kompetenciák és a szövegértés kapcsán tapasztalható súlyos társadalmi leszakadásokkal, egyenlőtlenségekkel foglalkoznak.

A könyvtárakhoz, a könyvtárossághoz kapcsolódó tágabb tematikát megcélzó plenáris előadások mára már hagyománnyá váltak a vándorgyűléseken, és ezt a tendenciát csak helyeselni lehet, hiszen minden esetben igen jelentősen hozzájárulnak a gyakran egymástól távol eső, szakmai, tudományos szempontból sokszor ingerszegény környezetben dolgozó könyvtárosok látókörének bővítéséhez, műveltségük gyarapításához. Feltűnő azonban, hogy a plenáris üléseken alig lehet hallani a könyvtártudományról, a könyvtáros szakmához közvetlenül kapcsolódó, abból táplálkozó, ugyanakkor átfogó, az egész szakmát, pláne a könyvtártudományt érintő előadásokat. Pedig – véleményünk szerint – erre is sort kellene keríteni. Különösen aktuális és akut ez a hiányérzet akkor, amikor a társadalom sürgetően érzékelteti a – gyakran túlságosan is a tradíciókat tisztelő – könyvtári munka gyökeres megújításának, koncepcióváltásának igényét. Úgy látjuk, hogy a magyar könyvtárügy helyzetét őszintén feltáró, fontos szakmai kérdésekről nem, illetve alig esik

szó, egyre rövidülnek, elmaradnak vagy formálissá válnak, csonkulnak vagy meg sem jelennek az alapvető könyvtári kérdésekről, a könyvtárügy stratégiai fejlesztéséről, annak módjairól, lehetőségeiről, kötelezettségeiről, taktikai lépéseiről szóló diskurzusok. Hiányoznak például mind az egyes, mind pedig az országos könyvtári gyűjteményekre, a gyűjtemények összetételére vonatkozó mennyiségi és minőségi elemzések, az országos gyűjtőköri kooperáció aktualizálása; hiányoznak azok a valódi minőségi elemzések, amelyek a könyvtári munka lényegét jelentik, mint például az információs igények, az információszerzési szokások, az információs kompetenciák vizsgálata, valamint a könyvtárak által kínált szolgáltatásokkal történő összevetése; a könyvtárak tevékenységének hatásvizsgálata; nem jelennek meg a könyvtári rendszerről szóló elemzések és még számos más tartalom hiányzik; és nem csupán a vándorgyűlésekről. Ugyanakkor mind hangosabban fogalmazódnak meg, egyre nagyobb teret és nyilvánosságot kapnak azok a vélemények, amelyek – jóllehet gyakran nem túl átgondoltan és nem is túl árnyaltan, sőt könyvtárszakmai szempontból sokszor kifogásolhatóan, ám mindemellett igen progresszíven és agresszíven – változásokért kiáltanak. Sőt! Némely vélemények odáig jutnak el, hogy az intézmény, a könyvtár nevét, valamint a professzió megnevezésére használatos, a „könyvtáros” kifejezést is meg kellene változtatni, mivel – véleményük szerint – a könyvtáros és a könyvtár terminológia – úgymond – korszerűtlen, társadalmi presztízsük alacsony; szélsőséges vélemények szerint pedig egyenesen pejoratív kifejezéseknek számítanak. Ha nem is értünk egyet ezekkel a szélsőséges véleményekkel, magunk is úgy érzékeljük, hogy ez a legősibb kultúráközvetítő intézménytípus igen nehezen vált lépést, és tempóját gyakran mintha még ma is a XX. század első felének üteméhez igazítaná.

Amint arról már korábban említést tettünk, összesen kilenc szekcióban hangzottak el a vándorgyűlés tematikájához kapcsolódó előadások. Ezeken kívül még két fórum működött: a FITT-kocsmá és a hallgatói workshop. A pécsi vándorgyűlés egyébként is új elemeket hozott a szekciók munkájában. Ennek oka, hogy 2011-ben két új szekcióval bővült az MKE: míg az MKE Jogi Szekciója 2011. március 4-én, addig rá három hétre, 2011. március 25-én az MKE Tudományos és Szakkönyvtári Szekciója alakult meg. Szintén újdonság, hogy a szervezők közös kezdeményezésére és hagyományteremtő szándékkal az informatikus könyvtár szakos hallgatók számára hallgatói workshopot is tartottak. Valamennyi szekció munkája teljes körű, arányos és objektív beszámolójának elkészítésére e sorok írói nem vállalkozhattak, hiszen maguk is csupán az általuk kiválasztott fórumokon tudtak jelen lenni, így a párhuzamosan működő szekciók teljességéről csupán vázlatos áttekintést tudunk nyújtani. Tehát csupán azoknak a munkacsoportoknak a tevékenységéről tudunk részletesebben szólni, ahol személyesen is megjelentünk. Remélhetőleg a szakmai folyóiratok (sőt talán a szélesebb nyilvánosság is) az elkövetkező hónapok során vissza fog térni a különböző témakörökre, előadásokra, vitákra, már csak azért is, hogy továbbgondolják a vándorgyűlés szakmai ajánlásait. Számos előadásból pedig önálló (akár elektronikus) publikáció is születhetne, főleg, ha lesz rá igény és megrendelés.

Tudományos és Szakkönyvtári Szekció

Az alig néhány hónapos múltra visszatekintő szakmai csoport Pécssett már önálló programmal jelentkezett. A szekció szervezője és moderátora Fischerné Dárdai

Ágnes egyetemi tanár, az új pécsi Tudásközpontba integrálódott Egyetemi Könyvtár főigazgatója volt. Az egész napos, szokatlanul sok előadásnak keretet adó eszmecsere centrális témaköre ez volt: milyen modern könyves, könyvtári és informatikai eszközökkel támogatható az oktatás és a kutatás a XXI. század elején. Holl András a felgyorsuló szerveződésű Magyar Tudományos Művek Tárá (MTMT) mutatta be, bőségesen sorolva az eddigi eredményeket és gondokat, a más adatbázisokkal való összekapcsolhatóság perspektíváit, a késlekedéseket, a még megválaszolandó szakmai dilemmákat és a különböző intézmények – mindenekelőtt a felsőoktatási és szakkönyvtárak – sajátos feladatait. Kiss Gábor nyelvész, a Tinta Kiadó igazgatója a nyelvi-nyelvészeti szak- és kézikönyvek jelentőségéről és könyvtári „jelenlétéről” beszélt, aminek szomorú aktualitást adott az a tény is, hogy a könyves piacot elöntötték a régi, elavult, gyakran pedig egyenesen tudománytalan, dilettáns munkák újrakiadásai, amelyek között az olvasók, sőt a könyvtárosok sem mindig tudnak a szakmai relevancia jegyében eligazodni. A vándorgyűlésen, szinte valamennyi szekcióban sűrűn szóba kerültek az e-könyvek és e-folyóiratok, valamint a digitális adatbázisok terjedésének, szakmai értékeinek, szerzői jogainak, valamint a felhasználhatóságuknak, a recepciójuknak a neuralgikus kérdései. Ebben a szekcióban Békly Endre az Elsevier Kiadó termékeiről és tapasztalatairól számolt be, nem elhallgatva a cég üzleti érdekeit, marketing-szempontjait sem. (Ez a megközelítés és hangvétel a vándorgyűlés számos más előadásában is hangsúlyosan megjelent.) A szerzői jogi kérdések könyvtári vonatkozásaival – különösen az elektronikus könyvek és adatbázisok vonatkozásában – a szekció egy külön tematikai ciklusa, majd egy kerekasztal-beszélgetése is foglalkozott. E témakörökben Békési Beáta (SUWECO), Bázing Zsuzsanna (Dialog Campus Kiadó), Lukács Eszter (EBSCO–Minerva), Veréb Viola (Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala) és Kenyéri Katalin (NEFMI – Könyvtári Osztály) és mások fogalmazták meg véleményüket. A PTE Egyetemi Könyvtára és a Dialog Campus Kiadó termékeny eszmecserét kezdett egy lehetséges két-, majd többoldalú sokszorosítási, közreadási megoldás jogi kereteinek kidolgozására. A szekció alapvetően gyakorlatias témaköréhez Agárdi Péter egyetemi tanár nyitóelőadása nyújtott elméleti-történeti keretet: *Kultúravesztés vagy kultúraváltás? Klasszikus műveltségi értékek – modern kommunikáció* címmel művelődéstörténeti, szociológiai és kulturális politikai megközelítésből mutatta be a Pléh Csaba által a kognitív pszichológia felől tárgyalt jelenségkörből lehetséges értelmezését, reflektálva is az akadémikus előadására. Bármennyire is nehéz, de meg kell tudnunk különböztetni, akár egy szűkebb szférán (pl. a könyvolvasás, a klasszikusok iskolai forgalmazása stb.) belül is – egyfelől – azt, ami igazolhatatlan kultúravesztés, degradálódás, barbarizálódás, „bunkósodás”, és – másfelől – azokat a gyakran pozitív jelenségeket, amelyek szükségszerűen fakadnak a mediális, digitális, mobilkommunikációs és ikonikus kultúraváltásból. Elengedhetetlen ez a tisztánlátás a realista szemléletű könyvtárosok, pedagógusok, kultúraközvetítők cselekvő ethosának érvényesítéséhez.

Jogi Szekció

Az előzőhöz hasonlóan szintén rövid ideje működő szekció életre hívásának indokoltságát mutatja, hogy a szekció ezen a vándorgyűlésen már önálló előadásorozattal jelentkezett, és a csoport munkájában 40-45 fő vett részt. A Jogi Szekció munkáját a csoport elnökségében is tevékenykedő pécsi könyvtáros moderálta:

Hamar Zsuzsanna, a PTE Benedek Ferenc Jogtudományi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtárának igazgatója. A szekció tematikája egymással összekapcsolt tárgyszavakkal, illetve az azokkal történő szójátékokkal fejezhető ki: *Könyv & Tár & Jog – avagy a műveltség, a jog és a könyvtár tükrében*. Az előre tervezett programnak megfelelően a szekció előadásai között elsőként a PTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának, Berke Gyulának az előadása hangzott el *Mit jelent a jogi műveltség napjainkban?* címmel. Referátuma komplex egészében érintette a jogi információhordozók (szakkönyvkiadás, folyóiratok, adatbázis-hozzáférések, jogforrások, e-dokumentumok stb.) problémakörét, és erre alapozva foglalkozott a jogi információs igényekkel, továbbá a könyvtárak helyzetével, a könyvtárak közötti együttműködés szükségességével. Külön kiemelte, hogy míg a világnyelveken megjelenő jogtudományi könyv- és folyóiratkiadás a reneszánszát éli, addig Magyarországon kritikus helyzetben van ez az ágazat. Rendkívül kimunkált, szemléletes előadásának legfontosabb megállapításait az alábbiakban lehet sommázní. A jogi könyvtárak ma nem készek és nem képesek a széles közönség által igényelt, olyan sajátos információs szolgáltatásokra, mint például a fogyasztóvédelem, a pénzügyi jog stb. Mindemellett az előadó igen fontosnak tartaná a magasabb szintű szaktájékoztató, szakirodalmi tájékoztató fejlesztését, a kutatók munkájának segítését, az adatbázis-hozzáférések bővítését. Meglátása szerint hosszabb távon nem lesz tartható az európai uniós Dokumentációs Központok elkülönült fenntartása, azoknak integrálódniuk kellene az általános jogi könyvtári és tájékoztatói rendszerbe. A szekció következő előadója Bragyova András, alkotmánybíró volt, aki *Könyvtár és jogtudomány* címmel tartott előadást. Mondandója meghatározó részét a jogi információk és információhordozók szintjeinek meghatározása alkotta: azok nyelvi kifejezési eszközei, szövegei, úgymint a jogszabályok szövegei, a döntvénytárak és határozatok szövegei, vagyis a praxis gyakorlásához szükséges szövegtárak, továbbá a jogelméleti (jurologia?) szakirodalom szövegtani kérdései. A könyvtárak számára javaslatot fogalmazott meg: a „természettudósok terrorjának” tartott tudományometriai kérdésekben történő együttműködés szükségességét. A harmadik előadást Sipos Anna Magdolna, a PTE–FEEK Könyvtártudományi Intézetének igazgató-docense tartotta, *Egységesülő Európában egységes könyvtárügy?* címmel. A gazdag szemléltetéssel kísért előadásában részletesen foglalkozott azokkal a jelenségekkel, elvárásokkal és nyilatkozatokkal, amelyek az egységesülő Európában egységes könyvtárügyet képzelnek el. Bemutatta az egyöntetű könyvtárügy létrejöttével kapcsolatosan megfogalmazott igény fő okait és indokait, céljait. A könyvtári gyakorlathoz közeli kérdéseket taglalt és mutatott be Miszler Tamás, a PTE Benedek Ferenc Jogtudományi és Közgazdaságtudományi Szakkönyvtárának munkatársa, bemutatva a karon kialakított (és a későbbiekben a helyszínen is bemutatott) Jogi Kutató szakmai tervét. Az ígéretes, korszerű IKT-eszközök és módszerek teljes arzenálját felvonultató projekt komoly segítséget jelent majd a karon tanuló hallgatók információs műveltségének fejlesztésében, továbbá a kutatók szakirodalmi információs igényeinek felmérésben és kielégítésében. A szekció munkájának végén a résztvevők megismerkedhettek az EBSCO – Legal Collection – adatbázisával. A fórum munkájához kapcsolódóan, a Tudásközpont Dialog Campus Könyvesboltjában került sor Sipos Anna Magdolna *A magyar könyvtárjog története* címmel 2011 áprilisában megjelent kötetének dedikálására is.

Bibliográfiai Szekció

A Szőnyi Éva szekcióelnök által vezetett munkacsoport *Az egyetemes tudás leképeződése a könyvtárakban – az online katalógusok* témakört dolgozta fel. A szekcióban a tudományos könyvtárak elmosódó határaitól, Nagy Zsuzsanna, a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárának szolgáltatási igazgatója értelmezésében esett szó. Rendkívül érdekes és könyvtárak számára igen aktuális témákat boncolgattak azok az előadások is, amelyek a dokumentumok, illetve a metaadatok retrospektív konverziójának kérdéseit taglalták: a XVIII. századi folyóiratok komplex feldolgozását a Debreceni Egyetemen; valamint az emblematikus „müncheni gyűjtemény” rekatalogizálását az Országos Széchényi Könyvtárban. A témához kiválóan illeszkedett az Alephben történő katalogizálás korszerű eszközeinek, innovatív alkalmazási lehetőségeinek bemutatása az Ex-Lh Kft. képviselőinek közreműködésével.

Társadalomtudományi Szekció

A Társadalomtudományi Szekció – régi hagyományainak megfelelően – színvonalas és érdekes programot állított össze, amely nem csak a társadalomtudományi gyűjtőkörű könyvtárak számára nyújtott hasznos információkat. Villám Judit, a szekció elnöke bevezetőjében kiemelte, hogy az előadások kiválasztásában a vándorgyűlés fő témájához, a „tudás és műveltség” témakörhöz való kapcsolódás volt a meghatározó. A tudásbázisok, tudástárak létrehozása és működtetése a könyvtárak – kiváltképp a szakkönyvtárak – fő feladata. Ez jelenleg leginkább a nagyszabású digitalizálási projektekben nyilvánul meg, amelyek újabb és újabb kihívások elé állítják a könyvtárakat. A szakkönyvtárak gyűjteményeiben őrzött dokumentumok iránt nem tömeges igény jelentkezik, ám a sajátos felhasználói réteg igényei miatt nagyon fontos, hogy könnyen, gyorsan és hatékonyan tegyék hozzáférhetővé szakkönyveinket. Az első előadásban Bajkó Csaba, a Szervizpark Kft. munkatársa beszélt a modern irodatechnikai eszközök könyvtári alkalmazásának lehetőségeiről. Kovácsné Koreny Ágnes izgalmas és informatív bemutatást adott az Országgyűlési Könyvtárban zajló nagyszabású digitalizálási projektről, a *Digitalizált Törvényhozási Tudástár* munkálatairól. Az Országgyűlési Könyvtár projektjében kétféle oldalnyi szöveg digitalizálására, majd adatbázisban történő szolgáltatására vállalkoztak. A digitalizálendő dokumentumok főként adattárak, parlamenti dokumentumok, döntvénytárak, vagyis speciális jogi szövegek. A digitalizált szövegek 75 százaléka szabadon hozzáférhető lesz. A munka során felmerülő problémákat az előadó hét csoportba tipizálta: a nemzeti együttműködés hiánya okozta problémák, a digitalizálendő anyagok kiválasztása, a közbeszerzés, a tartalomszolgáltatás kihívásai, a szerzői jogi kérdések, a háttérfeladatok, valamint a projekt menedzselésével kapcsolatos speciális gondok. Arról is beszámolt, hogy bár a munka még folyik, de már megkezdődött a folytatás is, hiszen résztvevői lettek egy nemzetközi projektnek is, amelynek célja, hogy minél több digitalizált magyar forrás gazdagítsa az Europeana digitális könyvtár gyűjteményét. A harmadik előadásban a Központi Statisztikai Hivatal és Dokumentációs Központ tudásbázis-építő munkájával ismerkedhettünk meg. Nemes Erzsébet, a könyvtár főigazgatója bemutatta, hogy egy 140 éves történettel büszkélkedő könyvtár hogyan, milyen fejlődési utakon jut el a korszerű tudásbázisok szolgáltatásáig. A kötelespéldány-joggal rendelkező könyvtár hatalmas gyűjteményéből (844 596 dokumentum) mára már 750

ezer elérhető az elektronikus katalógusban és a MOKKA közös katalógusában is. Az Európai Unió támogatásával megvalósuló projektjük célja, hogy a jelen szaktudását a jövő generációk szolgálatába állítsák. Ezt követően a könyvtár munkatársa, Lencsés Ákos számolt be a konkrét adatbázis-építési tervekről és munkálatokról. Két nagy tudásbázis építésén munkálkodnak. A Fényes Elek tudásbázis a statisztikatörténet, demográfia, közgazdaságtudomány kiemelkedő személyiségei életútjának és munkásságának bemutatására törekszik. A Statisztikai tudásbázis történeti adatsorokat, népszámlálási anyagokat, demográfiai mutatószámokat tesz elérhetővé széles időszámban, megkönnyítve a kutatók, a könyvtárosok munkáját. Az adatbázisokban a statisztikai adatok mellett elérhetők lesznek képek, kéziratok, olyan dokumentumok, amelyek korábban csak korlátozottan voltak hozzáférhetőek. Céljuk az is, hogy a könyvtár legyen a helytörténeti kutatások bázisa, amelynek segítségével nyomon követhetők a demográfiai változások, a gazdasági tendenciák, a szakmák változásai, a helységnévtárak vagy például a régi vasúti kézikönyvek is. Az utolsó előadásban az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) tudásbázisaival ismerkedhetett meg a hallgatóság a könyvtár vezetője, Varga Katalin segítségével. A jelenkor egyik legnagyobb kihívása a könyvtárak számára a korszerű használóképzésben, a könyvtárhasználók információs műveltségének fejlesztésében áll. Az információs műveltség nem egyszerűen digitális írástudás, hanem az információs igény felismerésétől, az információ megszerzésén, értékelésén és válogatásán át, annak értő és jogszerű alkalmazásáig terjedő folyamat. Az OPKM olyan tudásbázisok szolgáltatásán fáradozik, amelyek az információs műveltség elsajátítását is támogatják. Legújabb fejlesztésük az európai uniós támogatással létrejött Olvasás Portál (<http://olvasas.opkm.hu>), ahol egyetlen helyen érhető el a szakirodalom, a tankönyvek és tananyagok, a módszertani segítség, a gyermekek kezébe adható gyermekirodalom adatai, valamint azok az ötletek és jó gyakorlatok, amelyek közvetlenül hasznosíthatók a könyvtárak munkájában. Itt készül a Web Iskolai Könyvtár is, amely az iskolai könyvtárak számára hasznosítható, könyvtári elvek szerint felépített forrásgyűjtemény lesz. Építésében tevékenyen közreműködnek a PTE–FEEK informatikus-könyvtáros hallgatói is. Külön portáloldal áll a gyermekek szolgálatára, amely mind tartalmával, mind vizuális eszközeivel arra törekszik, hogy a jövő generációját játékosan tegye információs műveltté. A szekció gazdag kínálatára nagyszámú érdeklődő volt kíváncsi. A munka lezárásaképpen a szekció résztvevői megfogalmazták a konklúziót: a szakkönyvtárak gazdag és értékes gyűjteményeikből épített tudásbázisokkal állnak továbbra is a tanulás, a tudás és a műveltség, vagyis a jövő szolgálatában.

Olvasószolgálati Szekció

A szekció programjában az olvasószolgálati munkához kapcsolódó legkülönbözőbb témák kaptak helyet a *Korszerű könyvtár – környezettudatos könyvtár, új utak – új lehetőségek* cím alatt. Tóth Máté a Könyvtári Intézetben, valamint a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karán végzett, a virtuális könyvtári közösségi terekkel kapcsolatos kutatásairól számolt be *Virtuális könyvtári közösségi terek fiataloknak* címmel. Majd Berényi László, a Miskolci Egyetem Vezetéstudományi Intézetének adjunktusa a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban végzett környezeti gazdálkodási programról tartott előadást (*Környezettudatos könyvtár – egyszerűen*). A fenntartható fejlődés lényege: meg-

kísérlik a globális problémákat olyan módon kezelni, hogy a gazdasági, társadalmi, természeti értékek összhangja ne sérüljön. A családi otthonokban a környezet-tudatos magatartás megvalósítása egyszerű, de egy szervezet szintjén már sokkal összetettebb problémát jelent. Nem is mindig a vezető felelőssége, hanem a teljes rendszeré. Kiemelt jelentősége van a külső partnerségnek. Igyekeznünk kell a környezetet nyitottá és együttműködővé tenni, hogy céljainkat elérjük. Ezért van preferált szerepben az olvasószolgálat, ami lényegében az utolsó védvonal, bástya a használói kör felé. A könyvtár nem ró akkora terhet a környezetre, mint más, alapvetően ipari létesítmény, mégis meg lehet találni azokat a pontokat, amelyeken változtatva jelentős lépések tehetők a környezettudatos gondolkodás irányába. A II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtárban ezért létrejött egy munkacsoport, amely együtt találta ki és valósította meg a fenntarthatósági programot. A csoport munkájában való részvétel nem ró nagy terhet a munkatársakra. A környezeti térképezés céljából és módszerével bejárták az épületet, amelynek minden szegletében igyekeztek megtalálni azokat a helyeket, ahol kis beavatkozással lépések tehetők a környezeti terhelések csökkentése irányába (csöpögő csap, kiegészítő izzó, rosszul nyíló ablak, balesetveszélyes helyek). Ezt kiegészítették egy mini kérdőívvel, amelyek segítségével felmérhető volt, hogy milyen problémák vannak. A program vége felé közelítve úgy gondolják, hogy ezek nem voltak bonyolult dolgok, de magával a folyamattal sokkal tudatosabbá vált a közösség. Végül Kristóf Ibolya a Szent István Egyetem könyvtárosának előadása a használóképzésben szerzett tapasztalatait osztotta meg a közönséggel. Az előadó bemutatta a kurzusok témaköreit, továbbá a hozzájuk kapcsolódó gyakorlati feladatokat (e-learning, tudásátadás, kompetenciafejlesztés a könyvtári virtuális térben). Votisky Zsuzsanna (Typotex Kiadó) előadásában (*Az e-könyvkiadásban szerzett tapasztalatok – valóságghű előadás*) reflektált az előző este a FITT-kocsmában folytatott beszélgetés (lásd alább) témájára. Fontosnak tartaná, hogy erősödjének az eddig nem túl szoros és nem is túl jól működő kiadói és könyvtári természetes partnerkapcsolatok, több közös programot, több alkalmat kellene teremteni egymás motivációinak megértésére. Kiemelte, hogy az információs technológiák iránt erősen elkötelezett Typotex élen jár új innovatív megoldások fejlesztésében és terjesztésében. Merőben új helyzetnek ítélte meg azt, hogy az elektronikus könyvkiadással rugalmasan lehet igazodni a használó speciális igényeihez. Például ha nincs szüksége a teljes könyvre, akkor azt fejezetenként is megvásárolhatja, ha nem elektronikus szeretné olvasni, akkor korlátozott mennyiségben ki is nyomtathatja, ugyanakkor élvezheti az elektronikus szövegek előnyeit is, mint a teljes szöveges kereshetőség vagy a frissítés lehetősége.

Műszaki Könyvtáros Szekció

A szekció nem csupán a műszaki szakterület könyvtárosait, hanem az orvosi, egészségügyi tudományi szakkönyvtárakban dolgozó kollégák összefogását is vállalta. A szekció témáját annak címe határozta meg: *A műszaki és orvosi könyvtárosok a tudás és a műveltség szolgálatában*. Palotai Mária és Kovács Beatrix (GYESZMI Országos Egészségpolitikai Könyvtár) egyik nagy múltú szakbibliográfiánk, a *Magyar Orvosi Bibliográfia* múltjáról és jelenéről tartott előadást. Ezt követően a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtára munkatársának előadásában szám-bavették és bemutatták az orvosi könyvtárak sajátos szolgáltatásait. Ugyancsak

ennek az intézménynek a munkatársa beszélt A könyvtárosok oktatási és képzési feladatairól, illetve a Semmelweis Egyetem könyvtárának e téren folytatott gyakorlatáról. Hasonló témát boncolgatott a PTE Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár vezetője, Gracza Tünde is, aki az orvostanhallgatók információs műveltségének fejlesztésében végzett munkájukról, eredményeiről számolt be. E szekcióban is (miként a többiekénél) több, a szekció profiljához illeszkedő promóciós előadás is elhangzott. Míg a Swets Magyarország az elektronikus könyvek és folyóiratok egy felületről történő használati lehetőségével ismertette meg a résztvevőket, addig a SpringMed Kiadó a betegtájékoztató új, könyvtári lehetőségeit mutatta be; a PEDRO Tanácsadó és Kereskedelmi Kft. pedig a ZETA termékeket népszerűsítette, amelyek különleges állománykímélő lehetőséget nyújtanak a könyvtárak kollektívájának digitalizálásában.

Zenei Szekció

Hagyományainak és különleges tevékenységének megfelelően a Zenei Szekció munkájában résztvevő könyvtárosok sajátos módon járták körül a vándorgyűlés tematikáját. Szabó Ferencné, a Csorba Győző Megyei–Városi Könyvtár zenei könyvtárosa a zene és a műveltség témáját taglalta sajátos, zenei könyvtáros szemmel. Uzsálné Pécsi Rita zenepedagógus a zenei könyvtár és az iskola együttműködési lehetőségeiről érkezett. Végül Varga Károly zenepedagógus a *Játék a zenében, játék a zenével* címmel tartott módszertani jellegű előadást. Sajátos színpont volt a kétszáz éve született Liszt Ferenc életútját és művészetét képeslap-kollekció révén bemutató vándorkiállítás; a gyűjtemény egy nagyatádi magángyűjtő, Steiner József tulajdonát képezi. A szekció munkáját Dinnyés József „daltulajdonos” előadása zárta, amely – a tőle már megszokott módon – a zene és az irodalom kapcsolatáról szólt.

Gyermekkönyvtáros Szekció – Könyvtárostanárok Egyesülete

Az azonos generációban érdekelt két szakmai szervezet közös programot állított össze, amihez különleges alkalmat nyújtott a Tudásközpont negyedik emeletén elhelyezett gyermekkönyvtár újdonsága. A Csorba Győző Megyei–Városi Könyvtár által működtetett „Körbirodalom”-nak nevezett és a „Körbi” állatkával szimbolizált részleg már korábban is számos, igényes programot szervezett, ám az új helyszín, az új épület nyújtotta lehetőségek újabb, a legfiatalabb olvasói korosztályt megcélzó projektek indítására ösztönözték a könyvtárosokat. Erről a gyermekkönyvtár munkatársa, Villányi Rózsa számolt be. Majd Vincze Mária, a Mecsek-aljai Iskola Pázmány Péter Utcai Általános Iskolájának könyvtárostánára bemutatta a Pécsre és Baranyára kiterjedő iskolai és könyvtári együttműködés keretében nagy sikerrel megvalósult *Testvérműzsák nyomában* című programját, amelyet Tüskés Tibor *Testvérműzsák* című kötete ihletett. A szekció munkájában teret kaptak a gyermekek számára kiemelkedő színvonalú kiadványokat megjelentető kiadók is: a Csimota Kiadó és a Naphegy Kiadó bemutatóján a cégek profiljaival ismerkedtek meg a résztvevők.

Múzeumi Szekció

Az *Amiről a tárgyak őrzői mesélnek* tematika köré csoportosuló fórum kétféle feladatot is megvalósított a vándorgyűlés időszaka alatt: egyrészt diskurzust foly-

tattak a múzeumi könyvtárak, a múzeumi könyvtárosság sajátos és időszerű feladatairól, a szekció híreiről, könyvtárainról, másrészt a muzeális tartalmak, tárgyak érdekes és egyáltalán nem szokványos bemutatása következett. Szoleczky Emese, a Hadtörténeti Múzeum főmuzeológusa *Damjanich mankójától Haynau seprűjéig* címmel a sokáig rejtve őrzött Aradi Ereklýmúzeum különleges tárgyairól tartott előadást. Ezt követően Tátrai Júlia, a budapesti Szépművészeti Múzeum muzeológusa Egy „másik” Esterházy-gyűjteményről, a nordkircheni Plattenberg–Esterházy-kastély egykori képeiről beszélt. Igen sajátos hangulatú bemutatót tartott Kovács Valéria, a Budapesti Történeti Múzeum könyvtárigazgatója, *A kulisszák mögött – divatélet a szocializmusban manöken szemmel* címmel.

Hallgatói Workshop

Az informatikus könyvtár szakos hallgatók először Pécsen, a 43. Vándorgyűlésen kaptak lehetőséget arra, hogy az újonnan alakult Tudományos Szakkönyvtári Szekció keretei között önálló workshopot szervezzenek. A felsőoktatási könyvtár-tudományi intézetek és tanszékek oktatói és hallgatói által kezdeményezett műhelybeszélgetésre 2011. július 15-én, Koltai Dénes (PTE FEEK) dékán megnyitóját és a szekcióüléseket követően került sor, ezzel lehetővé vált, hogy a hallgatók a szekciók munkájában is részt vehessenek. Magyarország tizenegy felsőoktatási intézményéből, ahol informatikus könyvtáros képzés folyik, hét (Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Eszterházy Károly Főiskola – Eger, Kaposvári Egyetem, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ – Szombathely, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem) képviseltette magát a hallgatói fórumon. A képzőhelyekről egy, még jelenlegi, illetve egy, már végzett hallgatót kértünk fel, hogy vegyenek részt a munkacsoport beszélgetésének elindításában. A workshop munkája két téma köré szerveződött:

1. A hagyományos és a modern könyvtártani, könyvtárismereti, könyvtártudományi, információelméleti, informatikai elemek, tantárgyak aránya, minősége az informatikus könyvtáros képzésben. (A jelenlegi hallgatók és a már dolgozók tapasztalatai, visszajelzései, értékelései alapján.)
2. Munkaerő-piaci, munkaerőpiaci-szocializációs kérdések és tapasztalatok az informatikus könyvtár szakon végzettek körében.

A szakmai fórum keretében a képzőhelyek volt és jelenlegi hallgatói, illetve oktató-képviselői fejtették ki nézetüket, álláspontjukat a két témával összefüggésben, ezt követően pedig nyílt fórum adott lehetőséget a hallgatóságnak, hogy reagáljanak a felmerült problémákra, illetve feltegyék kérdéseiket. A workshopon a hallgatók mellett a képzőhelyekről érkezett oktatók is felszólaltak, továbbá számos potenciális munkaadó is megjelent. Nézeteikkel, tapasztalataikkal színesítették a fórumbeszélgetést. A workshop első témájával összefüggésben elmondható, hogy minden képzőhely másként definiálja a hagyományos, valamint az újszerű, főként a legújabb informatikai eszközökre alapozó tantárgyakat. A hallgatók kifejtették, hogy mind a hagyományos (feltárás, könyvtár-tan), mind a modern (elsősorban informatikai és menedzsment elemek) tantárgyakat fontosnak tartják. Külön kiemelendő, hogy egyik intézmény képviselője sem tette szóvá a történeti tárgyak (írás-, könyv-, könyvtár-, sajtótörténet) állítólagos túlsúlyát. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a hagyományos tárgyak köré folyamatosan és erőteljesen beépülnek a jel-

legzetesen informatikai tartalmakkal rendelkező kurzusok, így például az „adatbázis-kezelés”, amely a workshop résztvevői körében már nem is a modern tantárgycsoportba tartozik. A kevés kivételtől eltekintve a hallgatók többsége viszont még intenzívebbé tenné az informatikai képzést. Több intézmény hallgatója kiemelte a magas színvonalú gyakorlatok fontosságát: ez nélkülözhetetlen a jövőbeli boldogulásuk, a szakmai hozzáértésük, valamint továbbfejlődésük szempontjából. A munkaerő-piaci tapasztalatok, lehetőségek vonatkozásában a már végzett, illetve a tanulás mellett dolgozó hallgatók mondták el tapasztalataikat. A műhelybeszélgetés során az elhelyezkedés nehézségeiről is szó esett; a már aktív könyvtárosok jó tanácsokat fogalmaztak meg a képzésben még résztvevő fiatalok számára. A könyvtárosok véleménye szerint a gyors elhelyezkedést megkönnyítő elemek sorában az első helyen a képzés idején, a gyakorlólhelyeken nyújtott teljesítmény szerepel. Több hallgató is örömmel számolt be arról, hogy a szakmai gyakorlatok alatt sikerült „bedolgoznia” magát egy-egy könyvtárba. A résztvevők között volt olyan végzett hallgató is, aki bár rendelkezik egyetemi szintű, szakpáros és pedagógusi végzettséggel, több nyelven beszél, önkéntes munkát végzett, mégsem tudott könyvtárban elhelyezkedni, így most egy informatikai cégnél vállalt munkát.

Az MKE 43. Vándorgyűlésén először megrendezett hallgatói fórum reményeink szerint nem egyedi és egyszeri esemény volt, hiszen a vándorgyűléseken évről évre egyre több hallgató regisztrál és vesz részt a különböző szekciók munkájában; szükségesnek látjuk tehát, hogy sajátos problémáinkról, az őket foglalkoztató kérdésekről máskor is szó essék a könyvtárosok legnagyobb éves seregszemlájén. A workshop résztvevői kifejezetten örültek, hogy egy külön fórumon volt lehetőségük egymással találkozni, tapasztalatot cserélni, valamint szakmai és baráti kapcsolatokat kiépíteni más képzőhelyek hallgatóival is.

FITT-kocsm

A Fejlett Információs Technológiák és Társadalom Szekció rendezésében könyvtárosok és kiadók képviselői beszélgettek a jövő elektronikus könyvpiacának kihívásairól a Minaret étterem kellemes kerthelyiségében. A beszélgetés moderátorának Bodó Balázst, *A szerzői jog kalózái* című könyv szerzőjét kérték fel. Az eszmecsere legfőbb motivációja: egyre nagyobb igény mutatkozik a digitalizált tartalmak iránt, ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy a könyvkiadók és a könyvtárak nem képesek ezt az igényt kielégíteni. A feketepiac szereplői ezen a ponton nyernek teret azzal, hogy hatalmas, illegális adatbázisokat építenek fel a tartalmakból, a fogyasztók pedig elsősorban hozzájuk fordulnak. A zeneiparban az engedély nélküli fájlcsera a piac összeomlásához vezetett; nem lenne szerencsés, ha a könyvpiac ugyanarra a sorsra jutna. Az e-könyvek terjedésével új alapokra kell helyezni a könyvtárak és a kiadók viszonyát, hogy ne egymás ellenében, hanem szövetségként, a közös érdekek figyelembevételével legyünk képesek átvezetni a könyvkultúrát az új hordozók tömegesedésének korába. A több mint ötven résztvevő – többségében fiatal hallgató – szinte történelmi pillanatoknak lehetett tanúja, hiszen a fenti kérdésekről szóló eszmecsere megindulása aktuális és immár nélkülözhetetlen volt. A felmerülő problémákra megoldás természetesen nem születhetett szűk három óra alatt, viszont mindenki egyetértett az eszmecsere folytatásának szükségességében. A FITT-kocsm tematikájának aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a többi szekcióban, különösen a Tudományos és Szak-

könyvtári Szekcióban rendre előjöttek az előző este megtartott fórumon elhangzottak, a résztvevők argumentációiba sorra beépültek az ottani – korántsem szokványos kocsmái – megállapítások, gondolatok.

* * *

A szekcióülések jellemzéséhez kölcsönvehetjük az Európai Unió jelmondatát: „*Egység a sokféleségben*”. Egységesek voltak a szekcióülések abból a szempontból, hogy mindegyik az MKE 43. Vándorgyűlése jelmondatához – *Tanulás, tudás, műveltség* – kapcsolódóan szervezte meg programját. Ugyanakkor sokféle is volt a szekciók munkája, hiszen valamennyi csoport az általa képviselt könyvtárszakmai nézőpontból közelített a központi témához. Jól érzékelhető volt, hogy a könyvtárak, a könyvtárosok tevékenysége milyen sokrétű, milyen differenciált, ám a végső cél azonos: a tanulás, a tudás és a művelődés segítése, támogatása, gyarapítása mind az évezredek során kialakult munkamódszerekkel, mind pedig a legújabb technikák felhasználásával.

A protokolláris rendezvényeket, majd a számos érdekes szakmai fórumot a vándorgyűlés záróaktusa követte, amelyen a szekciók irányítóinak beszámolóit után az MKE vezetői és a rendezők kaptak szót és foglalták össze tapasztalataikat. A harmadik nap a rekreációt szolgálta. A rendezők számos lehetőséget kínáltak Pécs, illetve a tágabb környezet, a baranyai táj megismerésére. Valódi turisztikai kínálatból válogathattak a résztvevők, aki éltek is a lehetőségekkel. Szombaton reggel sorra indultak a különbuszok Bikalra, a Drávához, Villányba és Siklóra, de többször megtelt a városnéző kisvonat is.

Végül, de nem utolsósorban feltétlenül elismerésünket kell kifejezni a rendezvény szervezésében áldozatos munkát kifejtő kollégák és segítők számára. A konferencia eredményes és sikeres megtartását azoknak az embereknek köszönhetjük, és köszönjük, akik napi munkájuk mellett vagy helyett már egy éve ezen munkálkodtak, és akik számára a záró plenáris üléssel sem értek véget a feladatok. Az eddig beérkezett személyes és online, e-mail értékelések a legnagyobb elismeréssel szólnak a szervezők kiemelkedő munkájáról, a rendezvény helyszíneinek magas színvonaláról és nem utolsósorban az étkezés, a szabadidős és kiegészítő programok körültekintő, színvonalas megrendezéséről, választékáról. A pécsi könyvtárosok és segítők magasra emelték az MKE 43. Vándorgyűlésének színvonalát. Azt kívánjuk, azt szeretnénk, hogy a 2012-ben, Győrben megrendezendő 44. Vándorgyűlés hasonlóan magas nívót mutasson majd!

Fenntarthatóság és könyvtár

Interjú Nemes Erzsébettel,
a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára főigazgatójával

A Központi Statisztikai Hivatal és a KSH Könyvtár közös szervezésében 2011. április 21-én „A fenntartható fejlődés és a környezet számokban” címmel konferenciát szerveztek. A konferencia felkért előadója volt Fülöp Sándor, a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa is, aki „Környezeti adatok, környezeti indikátorok” címmel tartott előadást. Bóday Pál, a KSH Környezeti és vidékfejlesztési statisztikai főosztályának vezetője a konferencián bemutatta a KSH „A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon” című új kiadványát, amely 10 fő-, 32 magyarzó és 107 részletező mutatót tartalmaz. A konferencia apropóján beszélgettem Nemes Erzsébet főigazgatóval.

– *Mikor kezdte el a könyvtárban dolgozni?*

– A Központi Statisztikai Hivatal Marketing osztályán kezdtem el dolgozni 1996-ban. Három év múlva lettem a KSH Könyvtár főigazgató-helyettese, majd 2003-tól főigazgatója. Ez idő alatt természetesen sok minden változott a könyvtárban. Egyrészt az informatikai fejlesztések által, másrészt a külsőségeket tekintve. A fejlesztéseket a Központi Statisztikai Hivatal segítségével nélkül nem tudtuk volna véghezvinni. Emellett pályázatok is segítettek a terveink megvalósításában.

– *Hol tartott a könyvtár, amikor főigazgató lettél?*

– Akkoriban Textar rendszer üzemelt a könyvtárban, körülbelül százezer elektronikusan feldolgozott dokumentummal. A könyvtárnak mintegy 750 ezer darabos állománya volt. 2002-ben a KSH támogatásával megvásároltuk az IQSYS által terjesztett OLIB rendszert. Ezzel kezdődtek el az informatikai fejlesztések. Most már valamennyi modult használjuk. A dokumentumok feldolgozása folyamatos. Még 2003-ban a könyvtárnak saját honlapja készült.

Annak idején átszerveztük a Feldolgozási osztályt. A munkatársak egy része rekatalogizált, a másik pedig az új könyveket dolgozta fel. Saját munkatársak – egy nagyszerű csapat, kiváló szakembergárda – végezték ezt a feladatot.

Aztán a számítógéppark is bővült. A KSH Informatikai Főosztályával nagyon jó kapcsolatunk van. Mi önállóan működünk, de gépeket és szakmai segítséget is kapunk tőlük. A könyvtárnak van informatikai osztálya, de jó, hogy a Hivatalra is számíthatunk. Kölcsönösen megbecsüljük egymás munkáját.

– *Milyen pályázatokon vettetek részt?*

– Tulajdonképpen három nagy európai uniós pályázatról van szó. Az elsőre a II. kerületi önkormányzattal együtt pályáztunk. A pályázat címe: „KMOP-5.2.2/B-2008-0011 Budapest II. kerület Bel-Buda kerületrészének funkcióbővítő rehabilitációja” volt. A célunk egy közösségi tér kialakítása volt. A korszerű berendezés

Bibó-terem ünnepélyes megnyitására 2010. szeptember 18-án került sor. 1897 óta nyilvános könyvtár vagyunk, de a könyvtárnak nem volt egy olyan tere, ahol egy kiállítást vagy bármilyen rendezvényt megtarthatott volna. Most már van! A másik fontos dolog, amire igen nagy olvasói igény mutatkozott, hogy immár tizenötezer könyv van szabadpolcon. (A dokumentumállomány 80 százaléka a törökbálinti DEPO-ban van.) Az olvasótermet Bibó Istvánról neveztük el, akinek a börtönből való szabadulás után ez volt az egyetlen munkahelye. 1967-től dolgozott nálunk, és innen ment nyugdíjba. Megjegyezném, hogy édesapja a szegedi egyetemi könyvtár igazgatója volt.

A könyvtárunk – mint említettem – nyilvános, de csak a KSH munkatársai részére volt kölcsönzés. A Bibó-terem megnyitása óta viszont a II. kerületi lakosok is kölcsönözhetnek. Sokan be is íratkoztak azóta hozzánk.

A felújítások során egy másik termet neveztünk el Findura Imréről, aki a könyvtár első könyvtárnoka volt. 1871–1907 között dolgozott itt, harminchat éven át volt a Statisztikai Hivatal Könyvtárának vezetője. A könyvtár első címjegyzékét, úgynevezett „könyvlajstromát” is ő készítette el 1872-ben. Nevéhez fűződik a könyvtár első nyilvános, nyomtatott szakkatalógusának elkészítése is, amely 1885-ben jelent meg. A Folyóiratolvasót Dányi Dezsőről, a demográfusról, a tudós könyvtárosról neveztük el, aki 1956-tól tudományos munkatársa, 1959-től a könyvtár igazgatóhelyettese, 1960-tól igazgatója lett. Igazgatása alatt a könyvtárban kutatócsoportot hozott létre, számos fontos, maig megjelendő kiadványsorozatot indított el.

– *Mi volt a témája a második pályázatnak?*

– A második pályázat is egy KMOP pályázat volt, „Komplex akadálymentesítés a KSH Könyvtárban” címmel. A KMOP-4.4.2/09-2010-0007 azonosítószámú pályázaton 28 495 350 forint támogatást nyertünk el. A pályázat keretében akadálymentessé vált a könyvtárba való bejutás a kapubejárat és a folyosó átalakításával, a portásfülke áthelyezésével. Már megvalósult az akadálymentes mellékhelyiség kiépítése, és hozzá kapcsolódóan két női mosdó kialakítása.

Akadálymentesítik a ruhatárhoz való hozzáférést új pult megépítésével, továbbá egy akadálymentes munkahely is létesül az Informatikai osztály helyiségében. A könyvtár szolgáltatásaihoz való akadálymentes hozzáférést képernyőnagyító és felolvasó szoftver is segíti. A projekthez kapcsolódó építési munkák kivitelezése 2011. március 31-ig tartott, a teljes pályázat 2011. július 31-én zárult le.

– *A harmadik pályázat lezárása 2011. szeptemberben lesz. Gondolom, még sok a tennivaló.*

– „A jelen szaktudása a jövő generációjáért. A könyvtári hálózat nem formális és informális képzési szerepének erősítése az élethosszig tartó tanulás érdekében a KSH Könyvtárban és a Móricz Zsigmond Gimnáziumban” elnevezésű pályázat egy TÁMOP-pályázat. Az Európai Unió és a magyar állam által nyújtott támogatás 76 548 334 forint. A konzorciumi tagunkkal vállalt fő célunk a KSH Könyvtár és a Móricz Zsigmond Gimnázium könyvtára elektronikus adatbázisának fejlesztése, abból megújuló minőségű szolgáltatások nyújtása. A KSH Könyvtár 150 000 dokumentumot tervez rekatalogizálni, alkalmassá téve a rekordokat az ODR–MOKKA-ba való betöltésre. A gimnázium könyvtára a katalógust fotó és aprónyomtatvány archiváló modullal, automata analitikázó modullal és bibliográfiai letöltő modullal bővíti. A két intézmény két-, illetve háromnyelvű interaktív honlapot, portált fejleszt ki, és biztosítja a felhasználók számára a 24 órás elérhetőséget. Ez a fejlesztés már tesztelés alatt áll.

A vállalások közül kiemelném még a Fényes Elek és a statisztikai tudásbázist. A tudásbázisban egyrészt Fényes Elek nagy magyar statisztikus munkáihoz, másrészt helytörténeti és közhasznú statisztikai jellegű tartalmakhoz biztosítunk online hozzáférést. Például statisztikai évkönyvekhez, a *Statisztikai Szemlé*hez, helység-névtárakhoz, népszámlálási kötetekhez, nagy magyar statisztikusok bibliográfiáihoz, életrajzaihoz, közgazdasági Nobel-díjasokról szóló információkhoz.

Ha ezt a pályázatot befejeztük, akkor a dokumentumállományunknak csak eleynésző része nem lesz már elérhető az elektronikus katalógusban.

– *Említetted, hogy a kerületi lakosok kölcsönözhetnek. Milyen az állomány összetétele? Milyen „külső” igényeket tud kielégíteni a könyvtár?*

– A könyvtárnak mint szakkönyvtárnak, megvan a sajátos gyűjtőköre, de 1897 óta törvény támasztja alá, hogy köteles példányt kapunk. Ezért például a szépirodalmi állományunk is igen bőséges. A térképgyűjteményünk és a folyóirat-állományunk is gazdag. Gyűjtőkörének megfelelően kiemelten gyűjti könyvtárunk a közgazdaságtudomány, a szociológia, a politika és a jogtudomány szakirodalmát. A könyvtár gyűjtőkörébe tartoznak még valamennyi tudományterület gazdasági és statisztikai vonatkozású dokumentumai. Kötelespéldány-jogosultsága alapján a könyvtár gyűjti nemcsak a szépirodalmat, a helytörténet műveit, a vallás- és egyháztörténet, a néprajz, a művészetek és a sport irodalmát is. Természetesen a KSH összes kiadványa megtalálható a könyvtár dokumentumállományában.

– *Milyen terveitek vannak a jövőre nézve?*

– „Az év könyvtára”, illetve az azt felváltó „Minősített könyvtár” címre szeretnénk pályázni. Ez a tervünk 2013-ig. A cím megszerzését igen komoly feltételekhez kötik, úgy gondolom, hogy ezeket akkorra teljesíteni tudjuk. A könyvtár 2009 és 2013 közötti időszakra szóló stratégiai tervében szereplő egyik legfontosabb célunk az is, hogy az intézményben bevezessük a minőségirányítási rendszert, ami összhangban van a megpályázni kívánt címmel.

– *Visszatérve a fenntarthatósági témájú konferenciára. Hogyan valósul meg a könyvtárban a környezeti fenntarthatóság?*

– A környezettel való törődés, a környezet állapotának megőrzése, javítása jövőnk egyik legfőbb feltétele. A környezettudatosság, a fenntarthatóság valamennyiünk, így a könyvtáraknak is feladata. A fenntarthatóság a jövő generációk érdekeinek és életminőségének védelmét kell, hogy szem előtt tartsa. A fenntartható fejlődés nemcsak a klímaváltozás, környezetszennyeződés, de az esélyegyenlőség, az oktatás, az egészségügy, a kultúra (bennük a könyvtárak) témája is. Ez utóbbiak is alapvető fontosságúak a fenntarthatóság érdekében.

Amit a könyvtárak most is meg tudnak valósítani – és mi is erre figyelünk – az az például, hogy a környezetvédelmi szempontból előnyösebb termékeket előnyben részesítjük. Figyelünk a vízfelhasználás csökkentésére, a hulladékgazdálkodásra, a veszélyes hulladék kezelésére, a jó környezeti és egészségi állapot megőrzésére. Fontos a környezetbarát munkahely megteremtése is.

Nemrég készült egy kockázatelemző felmérés a könyvtárunkban. Az egyik hiányosság például az volt, hogy az olvasók asztalain a világítás nem megfelelő. Az NKA-tól nyertünk pénzt, és augusztusban ki tudjuk alakítani az új asztali világítást, ami hozzájárul a jobb környezeti állapothoz. Emellett természetbarát vagy újrahasznosított papírt használunk. És természetesen mi is próbálunk takarékoskodni az energiaforrásokkal. Feladatunknak tekintjük a tudásmegosztást is, ezért szer-

veztük az áprilisi konferenciát. A fenntarthatóság a TÁMOP-os pályázatra vonatkozóan is vállalt feladatunk, mint például a „humán erőforrás” állandósága, vagy a szolgáltatások költséghatékonyságának növelése, kölcsönzési szolgáltatások, intézményi, szakértői együttműködések fenntartása, annak érdekében, hogy a pályázatban vállalt fejlesztések, szolgáltatások, az oktatás hatékonyabb támogatása ne csak megvalósuljon, de a jövő generációjának is szójlon.

– *A konferencián az előadásod címe „Környezetvédelmi tudatosság a sorok között” volt. Mit gondolsz a „zöld könyvtárról”? Mik az ismérvei egy ilyen könyvtárnak?*

– A környezettudatos gondolkodást értem elsősorban ezen, az ember és környezet viszonya harmóniájának megteremtését. Ma már a „zöld könyvtár” fogalom nem ismeretlen idehaza sem. Ezt a kérdést két oldalról lehet megközelíteni. Egyrészt azt gondolom, hogy zöld könyvtárnak nevezhetjük azokat az intézményeket, amelyek különös figyelmet fordítanak a természeti értékek megőrzésére, többek között az energiafelhasználásuk csökkentésével, újrahasznosított anyagok alkalmazásával, szelektív hulladékgyűjtéssel stb. A másik megközelítésben zöld könyvtár az a könyvtár, amelyik ilyen témákkal foglalkozó gyűjteményt épít. Természetesen feltételezem azt is, hogy a természet- és környezetvédelemmel foglalkozó dokumentumokat kiemelten gyűjtő könyvtárakban olyan szemlélet uralkodik, ami magától értetődővé teszi, hogy az adott intézményt mindkét megközelítésben zöldnek lehessen nevezni.

– *Amellett, hogy a könyvtár főigazgatója vagy, más kötelezettségeket is vállalsz.*

– Igen. Most főként az Olvasókörök Szövetségében* tevékenykedem. Még Fülöp Géza egyetemi professzor keltette fel érdeklődésemet az ELTE-n az olvasókörök iránt. Hajdu Géza, a szegedi megyei könyvtár már elhunyt igazgatója is jó barátom volt. Ő kezdeményezte 1989-ben az Olvasókörök Szövetségének megalakulását. Annak idején Hódmezővásárhelyen volt a legtöbb olvasókör. Gyerekként ott éltem néhány évet, bizonyára ez is motivált. 1947 előtt – amikor is törvényileg megszüntették a működésüket – több ezer olvasókör volt Magyarországon. Az olvasóköröknek saját épületük volt, sokuknak saját könyvtárak is, számos helyen újságokat is járattak. Ezek a közösségek saját erejükből, saját szórakoztatásukra és művelődésükre létesítették ezeket a helyeket. 1989 után újjáalakultak, de sok helyütt már nem lehetett újraéleszteni ezt a hagyományt. Ahol viszont működnek, ott meghatározó civil köröknek számítanak. Nincs olyan megmozdulás, rendezvény, program az adott településen, amin ne vennének részt. A helységek közül említhetném Mohácsot, Hódmezővásárhelyt, Siómarost, Balmazújvárost és még sok más települést. Ezek a körök inkább hagyományörző feladatot látnak el. Saját dalárdájuk, tánccsoportjuk van. Szüreti bált szerveznek. De működnek irodalmi olvasókörök, amik könyvtárakban alakultak meg, mint például Nagykőrösön, Sárospatakon, ahol elsősorban az olvasásélményeiket vitatják meg a tagok.

Az olvasókörök is tartanak országos találkozót, hasonlóan az MKE Vándorgyűléshez. Idén júliusban Újvidéken tartjuk ezt az összejövetelt. Én 2000-ben csatlakoztam a szervezethez, előbb mint alelnök, majd mint a Szövetség társelnöke. Egyik fontos eredménynek tartom, hogy sikerült bevonnom a Szövetségbe néhány határainkon túl működő olvasókört is.

---

* <http://www.olvasokorok.hu/>

– *Sokfelé utazol. Mi vonz a különböző tájakhoz?*

– Hála istennek, hogy megadta a sors, hogy sokfelé eljuthattam. Szívesen utazok. Nagyrészt a gyerekkori olvasmányélmények inspiráltak az utazásra. Manapság is sok útikönyvet olvasok, és gyűjtöm is őket. Sok esetben a családdal vagy hivatalosan vagy saját szervezésben tudtam a világot járni. Bármerre is jártam, mindenhol voltam könyvtárban. Sok élményt le is írtam egy-egy szakmai beszámolóban. Az MKE Olvasószolgálati Szekciójának elnöke voltam nyolc évig. Sok jó barátom van onnan, sok közös utazási élményünk is volt. A vezetésemmel szinte ez a szekció járta elsőként végig a határon túli magyar lakta területeket a rendszerváltozás után. Rendkívüli volt az 1990-es években személyesen megtapasztalni, hogy Erdélyben, a Vajdaságban, a Csallóközben vagy Burgenlandban, Kárpátalján milyen a magyarság élete.

– *Melyik a kedvenc országod, tájad?*

– Szeretem Olaszországot, Szicíliát. Pompei döbbenetes élmény. A Vezúv vagy az Etna tűzhányó krátereit járni elképesztő, de az Etna lábainál fekvő gyönyörű városka, Taormina szikrázó napsütésben lenyűgöző látvány. Jártam sok szép országban, városban, de Budapestnél nincsen szebb város. Amellett, hogy sokat jártam külföldön, Magyarországon sincs tán olyan nagyobb település, ahol ne jártam volna. Nincs olyan vár, amit a gyerekeimmel ne néztem volna meg. Igazán jó megismerni a világot, de mindig nagyon jó hazajönni.

– *És melyik a kedvenc könyved?*

– Sok kedvencem van. Az ókorról sok könyvet olvastam. Szeretem a családregegyeket, történelmi regényeket és – ahogy említettem – az útikönyveket, a nagy magyar utazók írásait. Szeretem Móriczot, Mikszáthot, Szabó Magdát, Sütő Andrást. Annak idején – és ez talán az én korosztályomra jellemző – szinte minden Jókai-könyvet elolvastam. Mint olvasószolgálatos könyvtáros sok mindent elolvastam csak azért, hogy tudjak beszélgetni az olvasókkal a könyvekről. Az igazság az, hogy ma már egyre kevesebb szépirodalmat tudok kézbe venni. Most éppen a *Flow – Az áramlás* című könyvet olvasom Csíkszentmihályi Mihálytól, és másik tíz könyv várakozik az éjjeliszekrényemen. Nagyon sok nagyszerű könyv vár még elolvasásra, csak az idő kevés.

– *Köszönöm a beszélgetést! További sikeres munkát kívánok!*

Pegán Anita

Könyvtári honlapból egészségügyi szakportál

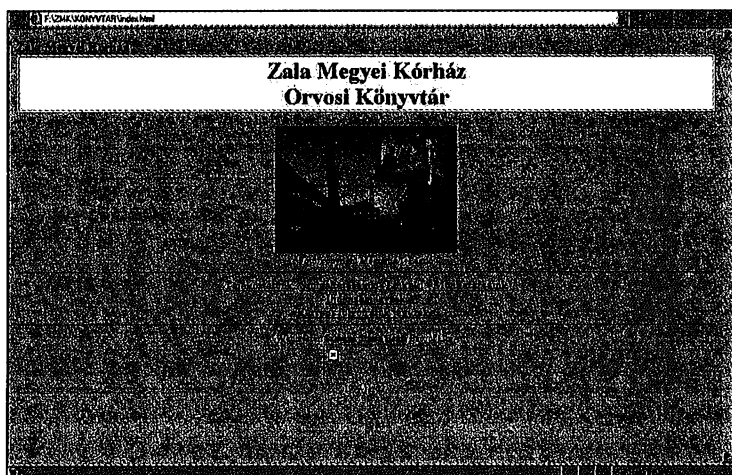
Az élethosszig tartó tanulás jegyében a TÁMOP 3.2.4 pályázaton nyert pénzüsszeggel, az IQSYS Zrt. munkatársai, fejlesztői révén a Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtárának honlapja egészségügyi szakportállá alakult. Mit is jelent ez a – vélhetően a maga nemében, kórházi könyvtárak közt egyedülálló vállalkozás – a felhasználók számára?

Előzmények

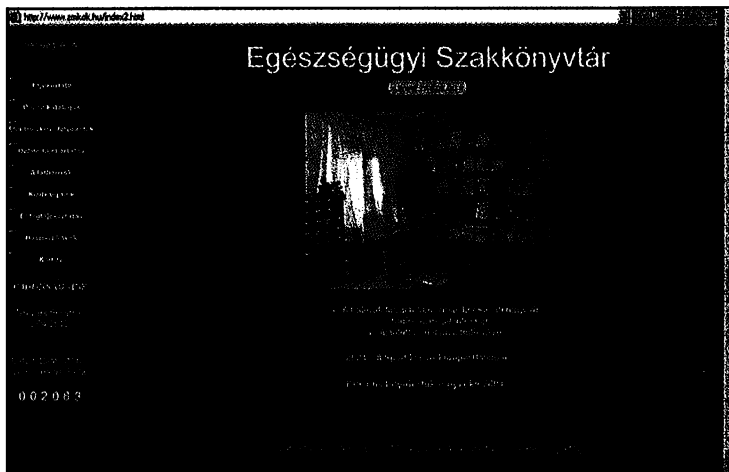
Az 1998-ban létrehozott – akkor még a Deák Ferenc Megyei Könyvtárhoz csatolt – honlapunk webcíme www.zmkok.hu. Online katalógusunk 2001 júniusától működik. 2003-tól önálló URL-címmel, online tájékoztatás- és látogatási számlálóval rendelkezünk. 2004-től az „eMagyarország pont” részeként is elérhető honlapunk. 2007-ben történt újabb tartalmi, formai átalakítás eredményeként fórummal és oldaltérképpel bővültünk.

2008. február–márciusában az „eMagyarország pontoknak” nyújtott lehetőségként az *IVY Magyarország Kft. eMagyarország Varázsló csapata* eMagyarország Honlapépítő komplett weboldalkészítő programjával nyert új arculatot weboldalunk. Ugyancsak ezen időszak eredménye, hogy útvonalmutatóval, belső keresőrendszerrel bővültek honlapunk szolgáltatásai.

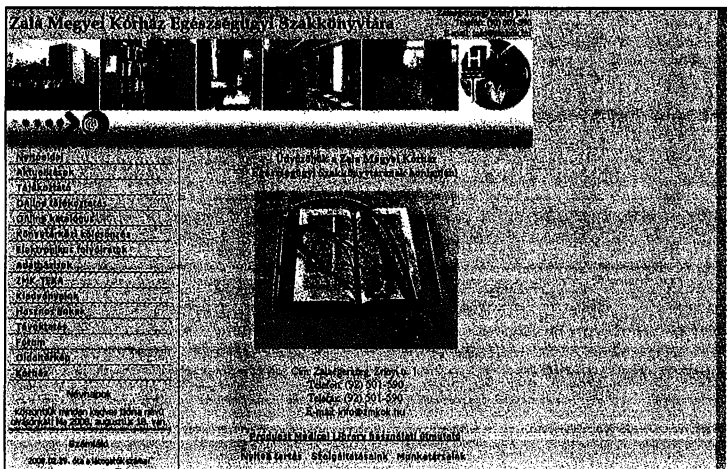
Arculatváltások az idők folyamán

1998

2004

2008

A honlap látogatottsága

628	2248	2756	4222	1773	1996	4441
-----	------	------	------	------	------	------

Tartalom- és szolgáltatásfejlesztés

Az indulásnál a könyvtárral kapcsolatos legszükségesebb információk mellett – a nyomtatott dokumentumokról való tájékoztatásként – az újdonságjegyzék és a kurrens folyóiratok jegyzéke szerepelt. A későbbiekben online katalógussal, a könyvtárunk által előfizetett vagy szabadon elérhető szakadatbázisokról szóló információkkal, elektronikus folyóiratok – nyelv- és betűrend szerint csoportosítva – hozzáféréseinek biztosításával, valamint a betegtájékoztatással bővítettük a kínálatot.

Az online tájékoztatás igénybevételeének lehetősége már egy új lépcsőfokot jelentett. Virtuális szolgáltatásainkat a könyvtár saját kiadványaival és a honlap jellegének megfelelő „hasznos linkek” gyűjteménnyel tettük teljesebbé.

Idővel az általunk nyújtott tartalmak és elektronikus szolgáltatások köre tovább bővült. Ennek eredményeként az erre a célra szerkesztett űrlap révén tudtuk fogadni a könyvtárközi kéréseket, külön menüpont segítette a szakembereket a távoktatásról szóló tájékozódásban, a kórház orvosainak, szakdolgozóinak tudományos tevékenységét a ZMK–Teka adattár révén tettük elérhetővé, visszakereshetővé, miközben megfelelő oldaltérkép segítette a honlapon való eligazodást.

Honlapunk fejlesztése során – amennyire lehetőségeink engedték – mindenkor igyekeztünk szem előtt tartani az Európai Minerva Konferencia (2003. november 21–22.) Minőségi Munkacsoportjának kulturális honlapokra vonatkozó minőségi elveit. Szándékaink szerint próbáltunk megfelelni az átláthatóság, hatékonyság, karbantartottság, elérhetőség, felhasználó-központúság, interaktivitás, többnyelvűség, átjárhatóság, jogkövetés, hosszú távú megőrzés követelményei közül egyre többnek.

A 2011-re megvalósult fejlesztések pénzügyi hátterét a pályázat biztosította.

Pályázat, célkitűzés, célközönség, partnerség

A portálfejlesztés céljait szolgáló befogadott pályázatunk a „TÁMOP 3.2.4-08/2009-0068 Új szolgáltatások Zala megye könyvtáraiban – élethosszig tartó tanulás támogatása könyvtári környezetben” címet viselte. Szakkönyvtárunk jellegeből adódóan ezen kívánalmaknak az egészségügy, az orvosi, ápolási ismeretek, a betegtájékoztató vonatkozásában kívántunk megfelelni. Munkánk alapelve, hogy az orvosok, szakdolgozók a folyamatosan megújuló szakismeretekkel való lépéstartásból, önképzési igényükből adódó időterhelésük, energiájuk elsősorban ne az információkhoz, dokumentumokhoz való hozzáférésre – adatbányászásra –, hanem sokkal inkább azok értelmezésére, feldolgozására, alkalmazására fordítódik. Elfogadott szakmai tervünk, az arra megítélt forrás ritka, hosszú távon ható nagy lehetőség a jogos felhasználói igények mind testreszabottabb, mind teljesebb, gyorsabb, szakszerűbb kielégítésére.

Szakportálunk működtetésének célja az egészségügyi szakmai és betegtájékoztató. A gyógyításhoz, az ezzel összefüggő oktatáshoz, kutatáshoz, valamint az egészséges életvitelhez szükséges információk szolgáltatása, publikálása, áttekinthető portálon való megjelenítése – bárki számára könnyen elérhető módon, földrajzi és időbeli korlátok nélkül. Továbbá folyamatosan támogatjuk ezen témával kapcsolatos ismeretek és felhalmozott tudás hozzáférhetőségét, áttekintését, elsajátítását 7/24 órás szolgáltatás keretében.

Célközönségünk elsősorban a Zala Megyei Kórház orvosai, szakdolgozói és a kórház vonzáskörzetéhez tartozó egészségügyi szakemberek, valamint a laikus felhasználók. Mindazok, akik munkájuk, élethelyzetük, egészségi állapotuk, érdeklődésük szerint szükségesnek érzik az egészségügyi információkhoz való hozzáférést.

A portál általános funkcionalitásáról érdemes tudni, hogy az orvosi/egészségügyi weboldalak, elektronikus tudásbázisok, adatbázisok, e-könyvek, e-folyóiratok egy felületről való használatát biztosító integráció mellett a könyvtári adatbázisok, adattárak integrációja is megvalósul. Az esélyegyenlőséget is szolgálja megvalósítandó portálunk, amikor használói ennek weboldalairól is tájékozódhatnak, hogy milyen problémával, mikor, kihez forduljanak egészségük megőrzése, védelme érdekében. Ugyanennek a célnak jegyében kell hogy elkészüljön a portál akadálymentes változata, segítő a vakok és gyengénlátók webhasználatát.

Tervünk valóra váltásához az elnyert 6,2 milliós anyagi támogatás, valamint az IQSYS Zrt. partnersége is garanciát jelent.

Menürendszer, jogosultságok, egyedi és nem egyedi szolgáltatások

Portálunk *nyitó oldalán* a könyvtár logója, jelmondata és a főmenük található. Bemutatózó mondataink portálunk céljáról és szolgáltatásairól nyújtanak eligazítást, tájékoztatást.

Itt nyílik lehetőség az igény szerinti regisztrációra, aminek jelentősége a – jogosultságokhoz kötött – különböző tartalmak, szolgáltatások elérhetőségénél van. A regisztrációt igénybe venni nem kívánó látogatótól, a – könyvtáros által jóváha-

gyott – könyvtári tagon keresztül az orvos felhasználóig terjedhet a felhasználók személyének, jogosultságainak köre.

A *Hírek* – minden más honlaphoz, portálhoz hasonlóan – a fenntartó működésének egyfajta „tükörképe”, követi az intézmény fontosabb eseményeit.

A *Rólunk* főmenühöz elég gazdag, bő tájékoztatást nyújtó menüsor tartozik. Itt kaptak helyet a küldetésnyilatkozatról, nyitva tartásról, elérhetőségről, könyvtártörténetről, könyvtárhasználati szabályokról, valamint a könyvtári szolgáltatásokról szóló információk.

A *Munkatársaink* menüpont mögött a könyvtárosok nevén, e-mail címén kívül az ő közleményeik, előadásaik is elérhetők időrendben, az adott évszámra kattintva.

A rendezvények címszónál a könyvtár által szervezett szakmai programokról tájékozódhatunk.

Az interaktivitás jegyében a honlap látogatói a véleményeknél, észrevételeknél, valamint beszerzési javaslatoknál lévő e-mail címen írhatnak a könyvtárosoknak tapasztalataikról, kívánságaikról vagy megvásárlásra ajánlott kiadványokról.

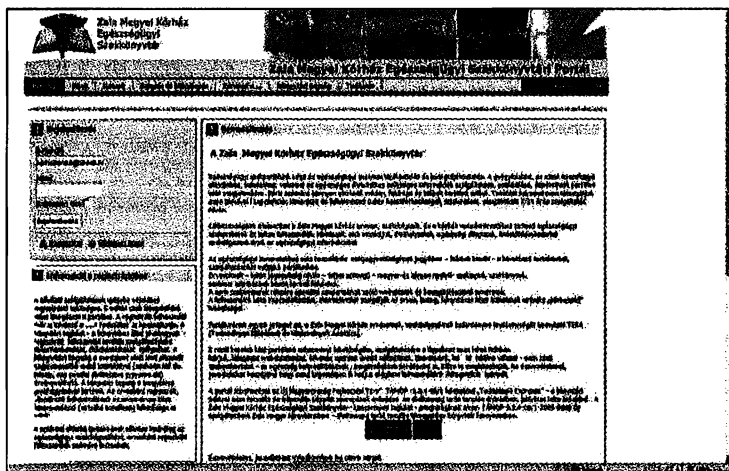
A *Keresés- és kölcsönzés* menüponton belül végezhetünk egyszerű és részletes keresést, a kiválasztott adatbázis (forrás) nyelvétől függően magyar vagy angol nyelven. Az egyszerű keresésnél egy fogalom, míg a részletesnél a kívánt dokumentumra vonatkozó cím, szerző, tárgyszó alapján juthatunk a releváns találat(ok)hoz. A kiválasztott dokumentumot – kósárba helyezéssel – csak a regisztrált olvasó igényelheti a könyvtártól. Ha a kívánt dokumentum nincs a találati lista halmazában, akkor az *előjegyzések és igénylések* menüpont egyedi igény feladása mezőinek kitöltésével jelezhetik az olvasók dokumentumigényüket.

Korábban az online katalógus kizárólag a saját állományunkban lévő dokumentumról, sikertelen keresés esetén annak hiányáról tájékoztatott. Most ezt a lehetőséget sokszorozza meg, támogatja ki a Z39.50 protokoll révén végezhető egyidejű közös keresés az MTA Könyvtára, a Magyar Országos Közös Katalógus, az Országos Széchényi Könyvtár, SOTE Egyetemi Könyvtár, SZTE Egyetemi Könyvtár, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Dél-Dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont (Pécs) katalógusaiban, továbbá a Library of Congress katalógusában, a PubMed adatbázisában.

Hihetetlen mértékű, nagyléptékű minőségi változás a *Kérdezd a...* funkciók belül: a könyvtárhoz, orvoshoz lehet kérdéseket intézni a portálon keresztül. Ha egy szolgáltatásról elmondható, hogy interaktív és személyre szabott, akkor ez az a kategória. Mire vállalkozhat a kapott kérdés kapcsán a könyvtáros?

Mindenekelőtt arra, hogy objektív, hiteles információt nyújt orvostudományi, egészségügyi témákról, legyen az tudományos vagy népszerűsítő jellegű. Ugyanakkor nem ad(hat) tanácsot, hiszen az az orvos, gyógyszerész feladata. Az orvosok, ápolók mélyebb szintű tájékoztatásának sem ez a helye. Nem vállalja kiadványok elemzését, tartalmi kivonatok készítését, feltételezések, vélemények közvetítését. Nem teljesítünk fordításra, kvízfeladatok megoldására vonatkozó kéréseket. Nem vállaljuk orvosi zárójelentés vagy lelet „értelmezését.” Orvoshoz kérdést csak regisztrált látogató intézhet. A laikus kérdését – ami az illető döntésétől függően lehet publikus vagy nem – a könyvtáros továbbítja a megfelelő szakemberhez. Nem mindennapi lehetőségként, előzetes regisztrációt követően – teljes adatbiztonság mellett – adottak a feltételei az orvos-orvos közti kommunikációnak is, ami mintegy „virtuális konzílium”-ként működik.

A *Tudástár*-nak külön publikus és szakmai oldalai vannak. Az utóbbi használatához – értelemszerűen – csak regisztrált szakemberek kapnak jogosultságot. A laikus érdeklődők a *Tudástár* publikus weboldalain elektronikus egészségügyi ismeretterjesztő folyóiratokban, könyvekben böngészhetnek, vagy tájékozódhatnak e linkcentrum keretei közt a betegeket segítő szervezetekről, alapítványokról, de akár kereshetnek orvosok, intézmények közt is. A *Tudástár* szakmai oldalain – többek között – e-orvosi folyóiratok, e-orvosi könyvek, módszertani levelek, szakmai protokollok, irányelvek, minimumfeltételek segítik a szakemberek gyors információhoz jutását, munkáját; míg a távoktatás menüpont mögötti tartalom önképzésükhöz nyújt támogatást.

Egészségügyi szakportálunk sajátos, egyedi szolgáltatásaként e főmenü keretében ismerhetők meg a könyvtár által szerkesztett kiadványok, a ZMK Teka adattárából pedig a kórház orvosainak, szakdolgozóinak tudományos előadásairól, közleményeiről tájékozódhatunk. További böngészésre kínál módot a szakmai linkcentrum, ahol magyar és külföldi szakmai társaságokról, szervezetekről, hazai és nemzetközi konferenciákról tudunk információhoz jutni.

Lehetőséget teremtettünk szakmai levelezőlistákra való feliratkozásra, különböző orvos szakmai weboldalak, portálok megismerésére, információforrásként való használatára is.

A szolgáltatások kiegészítő elemeiként mindenképpen figyelmet érdemel az alap statisztikai modul, valamint az alap dokumentumküldő modul. Előbbi a könyvtár online szolgáltatásainak igénybevételéről készít statisztikát az egységes webfelületen. A statisztikai modul a linkgyűjtemény egyes linkjeire való kattintásokat számlálja, amik a könyvtár szolgáltatásaihoz való általános hozzáférést jelzik. A dokumentumküldő modul elsősorban a könyvtárközi kölcsönzés modulhoz kapcsolódik. Külön jogosultsághoz kötötten a beiratkozott olvasók, illetve a csatlakozott könyvtárak számára biztosítja a dokumentumok e-mailben történő küldését.

Talán azt sem érdektelen tudni, hogy a portállátogatót minden funkció, menü esetében megfelelő tájékoztatás, ismertetés segíti annak használatában.

Záró gondolatok

Egészségügyi szakportálunk megvalósítása, működtetése egyik garanciája, hogy a megváltozott olvasói, felhasználói igényekre a XXI. század kívánalmainak megfelelő elektronikus könyvtári szolgáltatásokkal reagáljunk. A megvalósításba, fenntartásba fektetett pénz, idő, energia – reményeink szerint – leginkább orvosaink, szakdolgozóink naprakész tudásában, az ő gyógyító-, oktató- és kutatómunkájuk folyamatosan magas színvonalában, a hozzájuk forduló betegek, érdeklődő laikusok ez irányú tájékozottságában, életmódjukra gyakorolt hatásában lesz tettenérhető.

A nyitó oldalon lehetőséget biztosítottunk visszajelzések számára: „*Észrevételeket, javaslatokat info@zmkok.hu címre várjuk*”.

Kérjük, tekintse meg a www.zmkok.hu címen található webhelyet, s éljen Ön is a visszajelzés, véleménynyilvánítás lehetőségével!

IRODALOM

Schmidtné Farkas Mária: Virtuális egészségügyi információk szakembereknek, laikusoknak.

Barangolás a Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtárának honlapján [elektronikus dokumentum, prezentáció]

Ajánlat – Egészségügyi szakkönyvtári portál létrehozására a Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtár részére a TÁMOP 3.2.4/08/01 pályázat keretében, IQSYS Zrt. 2010. július 19.

[Kézirat]

Zala Megyei Kórház egészségügyi szakkönyvtári portál – Felhasználói kézikönyv V 2.1., IQSYS Zrt. [Kézirat]

Beke Gabriella: Könyvtár az élethosszig tartó tanulás szolgálatában. = Kór-Lap, 2010. 10. sz. 2. p.

Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtár – 2010. évi beszámoló, 2011. évi munkaterv [Kézirat]

Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtár – 2008. évi beszámoló, 2009. évi munkaterv [Kézirat]

Zala Megyei Kórház Egészségügyi Szakkönyvtár – 2005. évi beszámoló, 2006. évi munkaterv [Kézirat]

Beke Gabriella

Sallai István és a falusi könyvtárak*

Emlékezésekre szükség van, hiszen egyre fogy a Sallai Istvánt személyesen ismerők száma. Magam is ismertem, számos emléket őrzök róla. Ám úgy tartom, a távolodó idő egyre inkább történeti távlatot jelent. Kora társadalom- és szakmátörténeti szempontból is lezárt. Azt gondolom, itt az ideje, hogy életműve történeti feltáráshoz hozzákezdjünk. Emléke előtt tisztelegve, újraolvastam témámmal kapcsolatos – közte nem publikált – írásait, és a kapcsolódókat másoktól. Megkísérlem általuk a falusi könyvtárügyben játszott szerepének áttekintését.

Abból indultam ki, hogy Sallai István 17 évi néptanítói, népművelői tevékenység után, a falut jól megismerve került a minisztériumba, szinte rögtön a Népkönyvtári Központhoz, amelynek feladata lett további körzeti és falusi könyvtárak szervezése, működtetése. A körzeti könyvtárat a falu könyvellátására találták ki. Sallai tehát falusi könyvtárak szervezésével kezdte könyvtárosi pályafutását. A megtalált Sebestyén-tervek, -iratok segítségével ezt ismerte meg elsőként a könyvtárosságból. Az lett a dolga, hogy megtanulja a falusi könyvtárak működtetéséhez szükséges ismereteket és azokat továbbadja. Így vált belőle korszaka tanítómestere.

Itt és most nem részletezhető, de köztudott is, hogy Sallai István – Sebestyén Gézával és Kovács Mátéval – a hazai könyvtári rendszer megteremtője volt. Küldetésstudatukat, kulturális lemaradásunk csökkentésére irányuló parasztpárti programjukat átmentették a proletárdiktatúra időszakára – elsajátítva annak frazeológiáját. Felhasználták a Szabó Ervin-i örökséget, a Leninre hivatkozás lehetőségét, hiszen így angolszász irányt vehettek célba. Úgyesen találtak rá többször szovjet törekvésekre, amelyeket hivatkozásként használtak fel. Ez mindenre nem, de sok tekintetben használható volt, főleg 1958 után. Körzeti könyvtárak, majd megyei hálózatok szervezésével Sebestyén Géza és Sallai István rakták le a hálózat alapjait. Általánossá 1956-tól, a rendszer valamennyi könyvtártípusra kiterjesztésével, Kovács Máté teoretikus, jogszabály-előkészítő munkája révén vált a hálózat. Hatásuk nemcsak működésük éveire terjed ki, azt túlélte, sőt máig tart. Életművük felmérése segít a korszak történeti feltárázásában, megértésében, ezért fontos ezt a munkát elvégezni.

Sallai Istvánnak a falusi lakosság könyvtári ellátásának szervezése, jobbítása távolról sem egyetlen feladata volt. Hiba lenne szerepét a falusi könyvtárügyre szűkíteni. A falusi téma önmagában sem áll meg, része a közművelődési könyvtárügynek, annak sajátos, elkülöníthető vonásokkal rendelkező területe. Az 1940-es

---

* Elhangzott a Kovács Máté Alapítvány, az MKE Társadalomtudományi Szekciója és Bács-Kiskun Megyei Szervezete, valamint a Könyvtári Intézet által az Országos Széchényi Könyvtárban Sallai István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen, 2011. május 30-án. A téma tanulmány szintű feldolgozását bővebben, hivatkozásokkal és jegyzetekkel ellátott formában majd a Könyvtári Figyelő közli.

években a lakosság háromnegyede élt falun. Ezért igényelt községi könyvtárpolitikát 1947-ben Kőhalmi Béla, de az 1970-es évtizedben is azzal érvelt Sallai, hogy a lakosság több mint fele község státusú településen élt.

Most csak téziseket, vázlatot mondhatok. Mondandóm alapja egy terjedelmesebb tanulmány, amely a bizonyítékokat tartalmazza, s azt is érzékeltethetem vele, érdemes Sallait (újra) olvasni, életművéből tanulságokat meríteni. A tanulmányban harminc évet (1949–1978) tekintettem át kronológiai rendben. Azonban abban nem esik szó bővebben Sebestyén Géza alapvetéséről, a körzeti korszakról vagy Kovács Máté szerepéről. Ezekről már másutt írtam. Remélem, jövőre Sebestyén Géza érdemei méltatására is sor kerülhet.

Az utóbbi hónapokat Sallaival töltöttem. Arra a következtetésre jutottam: viszonyát a falusi könyvtárakkal két gondolat vezérelte. Az egyik: a népkönyvtárral szakítani kell és rendszerbe foglalni a kiskönyvtárakat. A másik: falun a könyvtár a művelődés többi ágával szerves egységben lehet hatékony.

Sebestyén körzeti könyvtári programjának elfogadása mindenekelőtt azt jelentette, hogy a sok apró, különálló, kölcsönző népkönyvtár nem demokratikus. A Sebestyén-program, s így Sallaié is, a nemzet, különösen a lemaradt falusi lakosság felemelésének elősegítését célozta, a városi lakossággal megegyező, de legalább azt megközelítő választékot kínált. Ez – főfoglalkozású könyvtáros nyújtotta tájékoztatással kiegészítve – városi vagy két járásnyi populáció számára létesített nagykönyvtár bázisán teljesíthető. Ez a program szakítás volt a több évtizede sikertelen kis, szegényes, magában álló, kölcsönzést nyújtó népkönyvtári gondolattal. A népkönyvtár kirekesztő volt, azonosította az alacsony műveltséggel a népet, amelyet nevelni kell, pedagógiai célzatú, lelkét nemesítő, népszórakoztató művekkel. Azt már korábban megírtam, hogy angolszász területen azért kellett külön erre a célra szánt könyvtári bázist létrehozni, mert ott a nagyobb városok már működtették a maguk nyilvános könyvtárát, a public libraryt. A public library azonban a polgári államokban sem oldotta meg a falvak, kisebb települések könyvtári ellátásának gondjait. A hazai városok könyvtárai részben nem voltak alkalmasak e feladat ellátására, részben hiányoztak, ezért nem lehetett építeni rájuk. Az angolszász minta is a körzeti könyvtárat sugallta. A város képes könyvtár fenntartására – megfelelő adóintézkedéssel. Ez az út viszont nem járható a kistelepüléseken, itt állami beavatkozás szükséges. Erre épült Sebestyén Géza terve is.

Feltéhető a kérdés, hogy az előzményeket jól ismerő Sebestyén Géza miért nem épített olvasóköri, -egyleti hagyományokra? A válasz ahhoz hasonló: miért a várositól független szervezet mellett döntöttek. Azért nem építettek a korábbi könyvtári kezdeményekre, mert nem feleltek meg sem a szabadművelődési korszak, sem a diktatúra kultúrpolitikai törekvéseinek. Az olvasókörök ekkorra kocsmává váltak, és nem olvasmány beszerzésére, nem a közösségi társalgást, a művelődést eszmecsere útján elősegítő helynek számítottak. Anyaguk szétesett, elkallódott – mint a népkönyvtáraké. A körzeti könyvtár keveset tudott maradványaikból hasznosítani.

1949-ben a körzeti könyvtárak, a gyors ütemben telepített falusi könyvtárak letértek az angolszász ihletésű sebestyéni útról. Szovjet mintát követtek. Az erősödő diktatúra hajszolta az eredményeket, így direkt politikai funkciót tulajdonított a könyvtárnak. Sallai nem tehetett mást, mint konstataálta 1951-ben a 2000., 1952-ben a 3000. népkönyvtárat. A modellen akkor nem tudott változtatni. Szocialista

népkönyvtárügy jött létre, ez folytatódott 1952 után is. Nem mellékes, hogy ez a szocialista népkönyvtárügy is meghaladta az előzőt azzal, hogy rendszer részévé tette a falusi könyvtárakat. Ezt folytatta a megyei-járási hálózat is.

Amikor a körzeti program végigvitele kilátástalanná vált, mentve a rendszer előnyeit, a megyei-járási hálózattól reméltek új impulzust a könyvtáraknak minden településre való eljuttatásához. Egy, a szakirodalmi munkásságát leíró, 1967-beli pizskozatában Sallai könyvtár-politikusi tevékenységének kezdetét az 1952-es minisztertanácsi rendelet előkészítésében való részvételétől datálja. Ez a szerepe még feltárássra vár. Hamarosan látnia kellett, hogy sem a könyvkiadás, sem a pénzügyi, szervezési és személyi feltételek nem adták a telepítés tempójához. 1954-ben Sallai által készített, vagy legalábbis aláírt, a Könyvtárügyi Tanácsnak küldött, hagyatékában talált dokumentum már számos javaslatot tett a hibák kijavítására. Szóvá tette többek között, hogy a helyi tanácsok nem gazdái könyvtáruknak, azokat nem támogatják megfelelően.

A falusi könyvtár időközben a kiskönyvtár szinonimájává vált. Sallai gondolkodását és erőfeszítéseit azért is szükséges ismernie az utókornak, mert már régen nem falusi, hanem kiskönyvtári problémáról volt, illetve van szó. Hiába minősítenek azóta is egyre kisebb településeket várossá. Ezzel szemben időközben Sallai mind nagyobb, majd később járásnyi lakosságot tartott szükségesnek ahhoz, hogy könyvtára képes legyen a nemzeti dokumentumtermés megfelelő választékú reprezentálására.

Kanyarodjunk vissza oda, hogy a megyéktől, járásoktól és a városoktól eltérően, nem lettek a falusi tanácsok könyvtárak gazdái. Sallai sürgette ezeknek a könyvtáraknak helyi tanácsok kezébe adását, akkori szóval „tanácsosítását”. Ez 1958–1963 között megtörtént. (Emlékeztetek arra, hogy a bármilyen módon falura telepített könyvtárnak a helyi hatóságok a működési feltételeit sem igen voltak képesek előteremteni.) A tanácsosítás pénzt, jobb feltételt hívott elő a legtöbb faluban. A tanácsosításnak a nagyobb településeken mutatkozott számottevő eredménye. 1953–1955 között már 120 nagyobb községben önállósították a könyvtárat, pontosabban könyvtárosát. (Bizonyos fokig a járási könyvtárak létesítésének lassításával, amit 1954 helyett 1960-ra fejeztek be.) Sallai rámutatott, ez önálló gyarapítás nélkül hibás megoldás. Az ebbe a körbe tartozó könyvtárak egy része közben járásivá, másik része városivá lett, de számos nem váltotta be a reményeket. A tanácsi kezelésbe adás itt állományi, elhelyezési haszonnal, olvasószolgálati eredménnyel járt.

A mintegy 2000, kétezer lakosnál kisebb lélekszámú településen viszont az önálló szervezeményezés, a lélekszámmal arányos keret sem volt képes megfelelő választékot nyújtani. Sallai fél évvel a tanácsosítást beharangozó miniszteriumi cikk előtt nagyszabású írásban figyelmeztetett a letéti ellátás fenntartásának fontosságára. Bizonyította, megtanulta Sebestyén Gézától, hogy állománymozgatással, rendszeres cserével biztosítható a megfelelő választék. Az állandóan helyben lévő törzsanyag kiegészítése letéttel oldható meg. Előtte 1956-ban tisztázta, hogy a könyvtárközi kölcsönzés nem alkalmas a falusi hiányok pótlására. Hogy a letéttel mégis felszámolták, az nem rajta és Sebestyén Gézán múlott – aki szintén írásban sietett utóda és barátja segítségére. Hogy a pénzügyi szervek az eddigi kereteket bontották le a falvak számára, és nem voltak meggyőzhetőek további letéti keret megtartására, érthető. De a könyvtárosok is azt gondolták, így teheről, többletmunkától szabadultak meg. Sallai később úgy magyarázta: mivel a csere addig so-

ha nem működött, nem is hittek benne. Közbevetőleg: nem ismerem, vajon Sallai mit szólt ahhoz, hogy a minisztériumi vezetés szovjet példára hivatkozva, s a megyei és járási székhelyek lakóinak megfelelő ellátását biztosítandó, 1952-ben előírta a falusi könyvtáraknak és a városi fiókkönyvtáraknak szánt letéti állomány leválasztását a helyi állománytól. Ez is letérés volt az egyenlő választék elvétől. Vagyis a körzeti és a városi könyvtárakat úgy vonták össze, hogy továbbra is fenntartották az egyesülők állományi különállását, kettősségét! Sallai Géza 1974-ben írt történeti visszapillantásából egy fontos gondolat kimaradt:

„Bár elvileg csaknem minden könyvtárpolitikus a letéti rendszer fenntartása mellett foglalt állást, a gyakorlatban mégis egy többé-kevésbé integrált rendszer elemeire hullott szét. Egy korszerű elgondolás esett áldozatul a pillanatnyi előnynek, s előállott a »népkönyvtár« szocialista változata, amely ugyan összehasonlíthatatlanul többet nyújt, mint elődje, de mégiscsak olyan rendszer, amely állományát önmaga gyarapítja. (Vízvezetékrendszer helyett most már bővízi, de mégis önálló kutak rendszere!)”

Három megoldás kínálkozott a kisközségek gondjainak megoldására. A járási letét megújított, valóban cserére módot adó, azt kikényszerítő változata sikeres volt és a legolcsóbb. Hogy csak Vas megyében és néhány más járásban terjedt el, abban szerepe volt a másik megoldásnak, a veszprémiek által indított ún. kiskörzeti, egy-egy erősebb település körében elhelyezkedő községbokrokkal való, szintén sikeres kísérletnek. Azért is ez került előtérbe, mert sorra alakultak közös tanácsok, iskolai, termelőszövetkezeti, egészségügyi körzetek. Az 1971-es településfejlesztési kormányhatározat is a körzetesítést támogatta. Az 1959-ben indított művelődési autók pedig segítettek a cserék lebonyolításában. A harmadik megoldást a bibliobusz jelentette (volna), de ennek feltételei hiányoztak, és a legdrágább volt. Csak az 1970-es évek közepétől indulhatott néhány rövid életű próbálkozás.

Az 1960-as években már voltak Sallaival együttgondolkodók a KMK-ban és vidéken is. Sallai a kísérleteket munkatársaira bízta, bár néhány írása jelzi, rajta tartotta a szemét. A kísérletekkel párhuzamosan, az 1960-as évek közepén eszmecserék indultak arról, miként lehetne a közművelődési könyvtárat nyilvános könyvtári (public library) irányba mozdítani. Felhasználva a politikai légkör enyhülését, széles körű hazai történeti, nemzetközi kitekintés alapján 1968 elejére megszületett Sallai István nagyszabású trendjelentése (Csűry István nevezte így), vagy eszéje a közművelődési könyvtárak fejlődési irányairól. Ez nagy vitákat váltott ki, amelyeket most nem részletezhetünk, de azok közé a témák közé tartozik, amelyek alapos történeti feltárást és elemzést érdemelnének. Talán ennek köszönhetően, meg azért is, mert a szlovák nemzeti könyvtár kezdeményezése is késett, a hét nyugati és nyolc szocialista résztvevővel létrejött nemzetközi tanácskozáson Sallai István tarthatta 1969-ben a fő referátumot. Kimondta az európai tanulságot: a falu könyvtári ellátása helyben nem oldható meg. A téma figyelemmel kísérésére munkabizottságot alakítottak, ennek vezetőjévé Sallait választották. (Sallai hagyatékában megtaláltam az engedélyt kérő bejelentésének másolatát, de nem találtam a minisztériumi választ, ezért előttem ismeretlen, mi lett a sorsa.)

Sallai koncepciója – többszöri átdolgozással, mások közreműködésével – alapját képezte az 1970-es konferenciának az *Alapelvek és követelményekkel*. Későbbi

változata az 1972-es *Szakmai irányelvek*. Végeredménye: a módszertani hálózat megtartásával, a közművelődési könyvtárakat (nemcsak a lakóhelyit, de változtatással a szakszervezetit is) ellátási hálózattá, négy szintű, egymásra épülő rendszerre kell fejleszteni. Sebestyén Gézával közös kézikönyve mellett és más vonatkozásban – ez Sallai könyvtár-politikai csúcsteljesítménye. Főleg a megyei könyvtárak, részben városivá vagy nagyközségivé lett járási könyvtárak magyar public libraryvé fejlesztését mozdította elő. Továbbá a falu ellátásának megoldásával is kecsegtetett. Rugalmas rendszerébe beépíthető volt a járásnyi letét (az 1970-es évek közepétől ekkora a veszprémiek is járási ellátási rendszert csináltak), a körzeti koncepció, a később tárgyalandó klubkönyvtári, de az 1977-ben indított általános művelődési központ könyvtári része is.

Sallai István 1970-től formálisan átszervezéssel hátrébb lépett vagy szorult. Feladatai inkább a könyvtárépítésre, a normatívák kidolgozására és egyéb (mai szóval) projektekre irányult. Hagyatékában talált előadásvázlatai bizonyossága szerint ez nem akadályozta abban, hogy nézeteit élőszóban terjessze. Érzékelte a tudományos technikai forradalom közeledtét, annak hatását, és a könyvtárak várható továbbhaladásához adott útbaigazításokat.

Mielőtt ezekből idéznék, röviden szólok a falusi könyvtári gondolkodása másik pilléréről. Sallai a falusi könyvtár megjelenését és működését művelődési otthonnal együtt, illetve a településen folyó népművelési/művelődési tevékenységgel szerves egységben, egymást segítve, egymásra építve tartotta jó megoldásnak. Eltérően a hazai népművelési elvektől, úgy vélte, hogy annak a könyvtárból kell kiindulnia, oda visszaérkeznie, arra támaszkodnia. Sallai 1956 elején újragondolta, kibővítette a falusi könyvtár funkciórendszerét. Felnőttek s az ifjúság általános művelése mellett mezőgazdasági szakkönyvtári szerepet szánt neki. (Ez azonban túlzásnak bizonyult.) A művelődési otthonban folyó munkához műsorfüzetek, színdarabok, zeneművek, koreográfiák, előadások propaganda-brosúrái, módszertani levelek, útmutatók stb. beszerzését sürgette. (Ez is inkább megyei feladat lett.) Sallai szerint a könyvtár feladata szakkörök, tanfolyamok résztvevőinek irodalommal való ellátása. Propagandát fejthet ki a rendezvények sikere érdekében, segíthet szakköri tagok szervezésében stb. Ennek a funkciói teszik a falusi könyvtárat alkalmassá, nélkülözhetetlenné a kultúrothton számára.

Példát a hazai olvasóköri körben és a bolgár csitalistékben talált. 1954-ben arról írt, hogy az olvasóköri, nem – mint a körzeti időszakban, s később is – politikai propaganda célból tartott népnevelő felolvasás, hanem a lakosság közösségi és vitafóruma, a közös művelődés és az eszmecsere színtere. 1956 elején megragadta a lehetőséget, hogy a minisztérium népművelési főosztályának vezetője korszakos irányváltást helyezett kilátásba, és kimondta, a népművelés nem azonos a művelődési otthonnal. A művelődési otthon népművelési ágak – az ismeretterjesztés, műkedvelés, mozi – elsősorban a könyvtár tevékenységi színtere – mint azt a miniszterhelyettes is kifejezésre juttatta. Sallai a népkönyvtár meghaladásán, a népművelés többi ágától elkülönülő, kölcsönző könyvtár túlhaladásán fáradozott. Úgy gondolta, népművelési, művelődési ágak összekapcsolásával a könyvtár is erősebb hatású, eredményesebb lehet. Nem azt várta el, hogy a könyvtár kiszolgálja ezeket (például akkor divatos ajánló bibliográfiákkal, kiállításokkal, könyvismertetésekkel), hanem, hogy a könyvtár legyen képes a különböző hatásokra felkeltett érdeklődés kielégítésére.

E koncepciójával Sallai lett az elvi alapozója az 1968-ban elindított klubkönyvtárnak – még ha a részleteket Szente Ferenc írta is le, és vívta meg csatáját a régi-módi népművelőkkel és könyvtárosokkal. Kettejük álláspontja szerint, mivel a klubkönyvtár hivatalosan 1500 lakosnál kisebb népességű települést szolgál, s nevéből következően könyvtár, belőle indulnak további népművelési formák, ám rászorul a nagyobb könyvtár támogatására.

A KMK 1965–66-os jelentése szerint:

„Külföldi tapasztalatok felhasználásával, jelentős kutatómunkával és több megyében folytatott kísérletek alapján a falusi könyvtárak korszerűbb működési rendszerét alakítottuk ki. Eszerint több apró könyvtár körzetet alkot, s a körzet központi könyvtára a hozzá tartozó községek könyvtárát fiókkönyvtárként kezeli és letéti állománnyal látja el, amelyeket cserél, frissít. [...] A Népművelési Intézettel együttműködve részt vett a KMK a legkisebb falvakat egységes művelődési intézményként szolgáló ún. »klubkönyvtár« kialakításában. A célok szerint a klubkönyvtárban a népművelési munkák központjába a könyvtár kerül és ennek érdekében az eddigénél nagyobb alapterületet kap.”

A népművelőkben azonban (ismét) feltámadt a Futala Tibor emlegetette „Öcsi-kének kejj!”-effektus. (Ha a gyermek Futala annak idején valamit kapott, öccse ezt mondogatta.) A népművelés – mint fiatalabb szakma – sok mindent, például a hálózatot a könyvtárügyből vett át. Kitalálták, hogy a klubkönyvtár művelődési ott-hon jellegű intézmény. A zavaros előírásokat kihasználva mindent klubkönyvtárrá akartak minősíteni, mindenütt klubkönyvtárat akartak létesíteni, ott is, ahol a feltételek hiányoztak, s olyan helyeken is, ahol nem klubkönyvtárra lett volna szükség. Sallai tisztázta, a klubkönyvtár nem keresztezheti a körzeti könyvtárat.

„Megítélésünk szerint a klubkönyvtár csak akkor lesz életképes, ha magasabb fokozatú intézményi megjelenése (nagyobb nyitvatartási idő, a helyben olvasás lehetőségének a biztosítása, a klubélet kialakításával a látogatottság fokozása stb.) mellett magasabb fokú könyvtári ellátást eredményez.”

A klubkönyvtári kampány sok helyütt előrelépés nélkül zajlott, zavarta a körzeti könyvtárak szervezését, de megengedem, néhol javulást hozott a könyvtári feltételekben.

Sikertelensége is okozta, hogy új „megoldásként” és hosszas előkészületek után, 1977 elejére megszületett a kis települések komplex intézményét előíró, két miniszterhelyettes által aláírt dokumentum. Akkor szokásos módon, a klubkönyvtárat meghaladva, nemcsak bizonyos népművelési ágakat kapcsolt össze, hozzáadta az iskolát (könyvtárával) és a sportot is. 1969-ben az általános művelődési központ ötletét építészek hozták haza Nyugat-Európából, Skandináviából. Ott helyi egyeztetéssel gazdaságos épületet, új szervezetet hoztak létre, amely délelőtt iskola, délután és este a fiatalok és idősebbek művelődési, szabadidős, szórakozási tevékenységének színtere – a terek, eszközök többszörös felhasználásával a tevékenységet ugyanazon személyzet irányítja. Sallainak és a könyvtárosoknak – hasonló okokból, mint a klubkönyvtár – ez a megoldás is tetszett. Az általános művelődési központ könyvtárát is ellátórendszer részeként kezelték. Az akció ki-

menetelét Sallai csak sejthette, már nem érte meg. Amúgy magyarosan, nem gazdaságos épületek és szervezetek létrehozásával, zömmel alkalmatlan terek összevonásával, a népművelők kisajátítási törekvései mellett zajlott le.

Alighanem el kell fogadni, de legalábbis megfontolni Csűry István 1968-as, úgynevezett korszerű közművelődési könyvtári vitát záró esszéjének érvelését. Magyarországon 1949 és 1952 után szükségszerűen aprózódott el szocialista népkönyvtárügy. Az akkori gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok között, ha lépést akart tartani a könyvtárügy az egyéb törekvésekkel, mindenütt gyorsan könyvtárakat akart létesíteni, akkor ez a törekvés csak elaprózott kiskönyvtárhoz vezethetett. A tanulságot Sallai is leszűrte, előbb egy 1974-es írásában, majd 1979-es hattyúdalában, tanítómestere, Szabó Ervin szellemét idézve írta le népkönyvtári értelmezését. Utóbbiból idézem.

„Mi tulajdonképpen a népkönyvtár? Egy olyan pedagógiai céllal kialakított gyűjtemény, amely a kevésbé művelt rétegek számára – osztálytársadalomban az elnyomott társadalmi osztályok szellemi táplálására, öntudatuk alakítására – szolgál. Nem igazi információt hordozó intézmény, hanem annak éppen ellenkezője: elszigetelt, magában álló, könyvkölcsönzésre szánt gyűjtemény. A »népkönyvtár« kifejezés ebben az értelemben végső fokon politikai fogalom, amely – Szabó Ervin szerint – ott virul, ahol társadalmi elnyomás van, ahol tudatosan korlátozzák a szabad informálódást a politikai hatalom érdekében. Lenin is ebben az értelemben használta a »népkönyvtár« kifejezést. Meg kell jegyeznünk, hogy a »szellemi népkönyha«, a népkönyvtár szándékos szellemi korlátozás nélkül is létrejön mindenütt, tehát még a kezdeti szocialista társadalomban is, ahol szegényes gyűjtemények állnak szemben a magasabb fokú igényekkel. Az ok lehet pénztelenség vagy szervezési tehetetlenség, amely nem ismeri fel a kooperációs megoldások lehetőségét, vagy nem mer szembenézni velük. Ebben az értelemben a népkönyvtár szakmai fogalom.”

Nem véletlen, hogy nem szaklapban, hanem az értelmiség akkori kedvenc folyóiratában Szabó Ervint hívta segítségül viszonyítási alpnak feladataink számbavételéhez, jelezve, hogy komolyan vette szellemi örökségét.

Sallai hagyatékában több, az 1970-es évtizedben tartott előadásának autográf javításokkal, bejegyzésekkel tarkított vázlatára találtam. Ezek mutatják, hogy bár ez irányú publikációi ritkultak, a falusi témát továbbra is figyelemmel kísérte. Az ellátórendszer mellett így érvelt: *„Ahogy dzsunkákkal nem lehet világkereskedelmet folytatni, a tudományos technikai forradalom korszakában ugyanúgy nem lehet elszigetelt kis könyvtárakkal dolgozni.”* 1973-ban arról beszélt: *„A városiasodás nem csupán városba özőnlést jelent, hanem a falu erős átrétegződését, s a városi életformák falura való behatolását, a városi igények kiterjedését jelenti. [...] a tömegkommunikáció legfontosabb eszközei (rádió, tv, sajtó, mozi) azonos színvonalon jelentkeznek városban és falun egyaránt [...] Nem az a lényeges, hány könyv esik egy lakosra, hanem az, hogy egy adott helyen az olvasó pl. a nemzeti könyvtermésnek mekkora hányadához jut. [...] Nem elég az, hogy valamiféle információhoz jusson. A számára társadalmilag szükséges információk önálló kiválasztásának képessége a modern ember legnagyobb képessége. [...] Ebből követ-*

kezik, hogy a könyvtár lényegében nagykönyvtár, amely a szükséges irodalom teljességét adja meg. Megjelenési helye: a város. [Nem tudok róla, hogy nyilvánosan is szólt volna róla, előadásai egyikében feltette a kérdést:] Szükség van-e falusi könyvtárra, van-e falusi könyvtár? [Válasza] Mindaddig, amíg a forgalom, az állomány, az olvasó túlnyomó többsége falun van, mindaddig igenis van falusi könyvtárügy és igen nagy hangsúlyt kell kapnia. Más kérdés az, hogy a falusi lakosság könyvtári ellátását meg lehet-e oldani falun?”

1974-ben történeti áttekintést adott közre. Hagyatékában megtalált, Sallai által kézzel sokszor átjavított gépirat első lapjai a cikkel nagymértékben azonosak. A nem közölt részben viszont azzal foglalkozott, „milyennek látom a jövő könyvtárát?” Érdemes bővebben idézni.

„Tudom, hogy az ehhez vezető út is sok buktatót rejt, s [...] idealista lennék, ha azt mondanám, hogy most egy új szakasz kezdődik, amelyen járni már csupa gyönyör. Tele vagyok aggályokkal, sőt félelmekkel és ennek szeretnék is kifejezést adni. [...] Nem szeretnék utópisztikus lenni, azonban messze mutató cél nélkül nem visszük semmire. [...] A könyvtár a jövőben minden időhöz nem kötött információ (grafikai, képi és hangzó dokumentum) szervezett gyűjtő és feltáró, szétsugárzó helye lesz, és közösségi kulturális aktivitás színtere. »Medioteka« ahogy divatosan nevezik. A könyvtár szolgáltatásai mindig abban az irányban szélesedtek, amilyen irányban a dokumentumok fejlődése megmutatkozott. [...] A »Mediotéka« azonban nem kívánja feladni a könyvtár nevet, mert lényegében könyvtár marad.

[Hagyatékában talált ceruzás autográfban levezette: a könyvtár, dokumentumtár, eszköztár, mediotéka, duotéka, triotéka stb. azért hibás, mert a tár, a téka megőrző szerepre utal, s nem a szolgáltatást hangsúlyozza.]

Minden mesterkedés divatos eszközökkel és anyagokkal szabályszerű feltárás és tájékoztatás nélkül, szélhámosság vagy csupán szórakoztató játék. A modern könyvtárat a szolgáltatásai és a különféle természetű dokumentumok közötti összefüggés adja. Minden ún. »fonotéka«, megfelelő kottatár, katalógusok nélkül ugyanúgy népkönyvtári színvonal. Hangulati eleme lehet pl. egy falusi könyvtárnak vagy kultúrháznak, de még nem könyvtár. [...] A kisebb egységeket pedig addig a fokig kell fejleszteni, hogy képesek legyenek a nagyobb könyvtárak szolgáltatásainak közvetítésére. A letéti rendszer önmagában nem old meg semmit! Az egyes könyvtárak közötti »véráramlás« nem pusztán letétbe adást jelent, amint azt ma a nagy centralizálási törekvések árnyékában képzelik, hanem azt a képességet, hogy a kisebb könyvtár a felette álló könyvtár állományával potenciálisan rendelkezék, azaz bibliográfiai szempontból képessé váljon annak bármikor igénybevételére; nem csak a dokumentumnak, hanem maguknak az információs szolgáltatásoknak a területén is. Az a könyvtár, amely erre nem képes, megszüntetendő, s helyére bibliobuszt kell tenni.

A magyar könyvtárügy amint mondtam, ma kutak rendszere [...] azonban ezt egy jól kiépített vízvezetékrendszerré kell tennünk, s biztosítani az infor-

mációk és a dokumentumok eljuttatását a legkisebb egységig. [...] „a könyvtár önálló megjelenésének alsó határát az »A« típusú könyvtárban látjuk” Majd rátért régi témájára, a népművelésre. „Az a művelődési ház, amely a továbbképzés, komoly művelődés eszményével visszaélve annak csak »tűzijáték-rendező intézmény« szerepét tölti be, mindig szemben áll a könyvtárral, s ha utóbbi szerencsétlenségére ilyen együttesbe kerül, méltatlanul összeszorítják. [...] Minden olyan művelődési intézmény – legyen akár iskola, akár művelődési központ –, amelyben a könyvtári munka nem válik az ott végzett tevékenység szerves részévé (szakirodalmi bázisává) csak elszigetelt könyvtárat tud falai között elképzelni, a »népkönyvtári« felfogást teremti újjá.”

Időhöz és helyhez nem kötött, 1974 körüli előadásában olvasható:

„Csak azt az intézményt lehet könyvtárnak nevezni, amely képes a fölötte levő rendszerek információit közvetíteni. Belépve a rendszerbe, az összes információhoz jutunk. (Lenini elv.) Az önmagukban álló, saját forrásaikra támaszkodó kis könyvtárak (tehát a népkönyvtárak) korszaka lejárt. A bestseller könyvtárak fenntartása pedig művelődéspolitikai zsákutca.”

Majd arról beszélt, ami mindig is foglalkoztatta.

„Egy olyan szintézis felé haladunk, amely bizonyos fokig a művelődési házhoz teszi hasonlóvá [ti. a könyvtárat]. Lépések történnék a művelődési ház és a könyvtár integrálására is. A meglévő művelődési házak eddig csak kis kölcsönkönyvtárt túrtek meg falaiik között. [...] Teljes funkciójú, olyan művelődési házra, amelynek szakkörei kapcsolódnak a dokumentumbázist alkotó könyvtárhoz, még nincs példa. Sajnos ez hirtelen nem is várható.”

Sallai valahol azt mondta:

„az általános művelődési központ olyan legyen, mint a katolikus templom, vagyis egész nap nyitva legyen, ne kérdezzék, ki, mit akar ott, léphessen be, ha úgy gondolja, hogy dolga van ott.”

Ilyen egyszerű.

Összefoglalóan: Sallai István népkönyvtár helyett public library elvekkel összeegyeztethető falusi könyvtárat akart. Az volt a véleménye: „A régi népkönyvtári szemlélet maradékeként sok helyen a falusi könyvtár még ma is úgy él az emberek tudatában, mint időtöltő, szórakoztató olvasmányok tárháza a ráérők, főleg a gyermekek számára.” A Sallai-féle, könyvtárra alapozott falusi népművelésnek nálunk nem voltak előzményei. Mivel Sallai István nézetei szemben álltak az akkor favorizált és látványos, nagy tömegeket mozgató, átpolitizált népművelési felfogással, hiába akadt néha pártfogója, a politikai háttér nem neki kedvezett. Erőfeszítései csak részsikereket hozhattak.

Tóth Gyula

„Széles távlatokban gondolkodjanak, ne a pillanat bűvöletében éljenek!”*

A száz éve született Sallai István (1911–1979) a mi nemzedékünknek tanítója, emberi példája, kollegialításban utolérhetetlen, szelíd, bölcse volt.

Emlékek után kutatni, s valamiféle rendbe sorakoztatni azokat, egyszerre jó és fájdalmas. Jó, mert felidézése az elmúlt évtizedeket, tanuló éveink szépségét és az ifjúság fényét hozza elő; fájdalmas, mert visszahozhatatlanul elmúlt, és a hiány az észnek és a szívnek egyaránt fáj.

Amikor Sallai Istvánt megismertem, még magas, vékony, barna hajú, bajszos férfi volt, akinek a híre a miskolci megyei könyvtárba előbb eljutott, mint ő maga.

1954-ben indultam a pályán, abban az esztendőben, amelyikben megjelent a „kis Sallai”, *A könyvtári munka üzemi és falusi könyvtárakban* című műve. Nekem az első szakmai olvasmányom volt, ebből készültem fel a „minimum vizsgára”, így hívták 1955 januárjában a kezdő könyvtárosok minimális tudnivalóinak a foglalatát. Ha ma visszalapozom a könyvet, a korabeli könyvtárkép természetesen benne van, idézetekkel tarkítva, de sugárzik belőle Sallai egyénisége, a tisztessége, a szakma praktikus alapvetése. A kötet a „kis” jelzőt csak később kapta, s ez az epitheton ornans rajta is maradt. Alig telt el két év, megjelent Sallai István és Sebestyén Géza közös munkája *A könyvtáros kézikönyve*, vagyis a „nagy Sallai”. 1956-ot írtunk akkor.

Máig tudjuk, hogy a háború utáni nemzedék ikercsillagai voltak ők ketten, írásban és tettekben egyaránt. A „nagy Sallai”, ahogyan citáltuk akkor, mérföldekkel haladta meg korát. A könyvtár léte, feladatai, irodalma, története és ezernyi praktikum bontakozott ki belőle, önfejlődésüket és világra nyitottságukat jelezve, távlatokat nyitva az új nemzedékek előtt.

Ezek az évek az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Kabinetjének éve is voltak.

Mint fiatal, pályakezdő könyvtáros többször voltam Sallai István kísérője Borsod-Abaúj-Zemplén megye könyvtáraiban. Vonattal és gyalog mentünk. Sallai igazi kíváncsisággal faggatott arról, hogyan keresünk könyvtárosokat a már akkor is kicsiny falvakba, milyen tájékozódás után bízunk valakire a könyvtárat. Egy-egy frissen megalakult – mai szemmel és tapasztalattal – morzszányi kis gyűjtemény látán örömmel fedezte fel a törekvést a klasszikus magyar irodalom tudatos gyűjtésére. Jól érezte magát az abaúji-zempléni tájban, a dombok, szelíd hegyek ölelésében meghúzódó kis falvakban, más volt ez a táj, mint az őt küldő alföldi vidék.

---

* Elhangzott az Országos Széchényi Könyvtárban Sallai István születésének 100. évfordulóján rendezett megemlékezésen, 2011. május 30-án.

Sallai nem tudott úgy beszélgetni, hogy néhány cikkre vagy könyvre ne hívta volna fel a figyelmünket. Abban a zárt világban – amiben akkor éltünk – kicsi és nagyobb ablakokat nyitott előttünk.

Evek múlásával a miskolci megyei könyvtár minden nagyobb döntésében ő volt Szőnyi László (1924–1973) igazgató segítője, tanácsadója. Az akkor még tervrajzokon sem létező új megyei könyvtár funkcionális terveinek kialakítója volt, az ő tudása alapján született meg sok változatban. A készülődés hónapjaiban (ezek már a hatvanas évek) hallottam tőle a szelíd szemrehányást Szőnyi Lászlónak: „*Te, Laci, te nevezted el engem Pista bácsinak, s most már mindenki így hív.*” Gondoljuk meg, akkor alig múlt ötvenéves! Igen, így lett Sallai István mindannyiunk Pista bácsija. Időközben az ő haja is megderesedett, illendően a bácsizáshoz.

Fáradhatatlan volt az utazásokban, ha valahol valami jó hírlett közös dolgainkban, odament, segített és velünk együtt örült. Az akkori tanácsi rendszerben – miként azóta is – fontosnak tartotta a közigazgatási kapcsolatokat, az érvelni tudást. A „Pestről jött tászkás ember” soha nem úgy viselkedett, ahogyan előre gondolták róla. Minden érdekelte, és általában azzal kezdte: hogyan áll a falu, vagy járási székhely úttal, kúttal, orvosi rendelővel, iskolával – noha előtte mindenről tájékozódott –, csak ezek után fonta beszédébe a könyvtár dolgát.

Tudott keserű is lenni, de mindig újra kezdte. Amikor a miskolci megyei könyvtár már kész terve a kijelölt terület elvétele miatt semmibe pusztult, a reményt vesztett kollégákat újra, más gondolkodásra tudta fogni, s végig vezényelte Szőnyi Lászlóval az új tervek elkészítését, egészen a megvalósulásáig. És nem egy nagyobb könyvtár épült akkor az ő tudása és segítsége révén.

Hosszú értekezleteken, olykor szócséplések közepette lehunyta a szemét, sokan hittük ilyenkor, hogy szunyókál, egészen addig hittük, míg valami nagy butaság elhangzásakor kinyitotta a szemét és megszólalt: „*kollégák, gondolkozzanak.*”

Az összekuszálódott időben rendet téve ez már a Könyvtártudományi és Módszertani Központ időszaka volt. Ő mindig maradt a módszerek tudója és tanítója. Istenadta képessége volt a benne lévő gondolatok és tudás átadásához. Nem lehetett nem figyelni rá.

Egy alkalommal – akkor már a miskolci városi könyvtár igazgatója voltam – meghívtam Miskolcra előadást tartani. Az MKE-vel és a KMK-val összefogva a 14 éven felüli ifjúság könyvtári jelenlétével foglalkoztunk. 1973 tavaszán, április 10–11-én a miskolci Ifjúsági Könyvtárban megalakult az MKE Ifjúsági Szekciója. Az ország minden tájáról jöttek a kollégák – száznál többen voltunk – Sallai Istvánt hallgatni.

Előadásában a fiatalságról, a fogékonyságról, de a távlatok hiányáról is beszélt, arról, hogy mit tehetünk mi, mi a dolgunk, hogy értelmet és – nem szégyellve – érzelmeket is keltsünk a leendő felnőttekben. Nincs olvasási kultúra önmagában, mondta, de van a társadalomnak egy civilizációs foka, ezen kell változtatni apró lépésekkel. Most a szervezéssel van dolguk, de minden tettüket az mozgassa, hogy „*széles távlatokban gondolkojdjanak, ne a pillanat bűvöletében éljenek.*” Ez a meggyőződés sarkallta őt is egész életében.

Múlik az emlékező idő, 1976-ban életem úgy fordult, hogy a KMK lett a munkahelyem, Sente Ferenc osztályán dolgoztam. Az akkor már nyugdíjba készülő Sallai István délelőttönként a Múzeum utcai épület második emeletén, a mi szobánkban, a barna műbőr fotelben ülve velünk kávézott és hosszan beszélgetett a

kollégákkal. Mesélt a megélt évekről, felemlegette a jót és a rosszat. Nem volt keserű, inkább tünődő. Hamiskás mosollyal idézte fel a békéscsabai, gyulai értekezleteket, ahol ő fogalmazta meg a közkönyvtárak létének értelmét és jövőjének mi-kéntjét. Önmagát is korrigálva modern közszolgálat máig érvényes feladatrend-szerét adta elő, és vitatkozott szűklátókörű ellenvetésekkel.

1979. január 17-én kísértük utolsó útjára. Erről szóljon Fodor András naplójá-nak bejegyzése:

„Délután Sallai temetése Rákoskeresztúron... Roppant kiábrándító az ilyen te-metői nagyüzem. Az utakon, mint az arénában az egymást váltó csoportok, jön-nek a különféle starthelyekről lépcsőzetesen indult gyászmenetek. 5-600-an le-hetnek a mi halottunk körül... Az igaz hívei közül látom mindjárt Takács Mik-lóást, Szitát, Bereczkyt, Ónodyt, később meglátom Liptákot. Itt van Iszlai is. Előttem Szente, Futala és Csúry. Lipták ősz feje, halkan, különösebb stílusvi-rág nélkül, szépen beszél. Papp Pista pedig kimondja, vállalni kell a teljes örökséget. Ez az intézmény csak addig lesz méltó magához, amíg az ő öröksé-gét viszi tovább.”

(Fodor András: A hetvenes évek. Napló, 1975–1979.
Nap Kiadó, Bp., 1996.)

Igen, az örökség, az örökség mindannyiunké. Gazdálkodjunk vele!

Győri Erzsébet

Vargha Balázs csempészárúja*

„Bekukkantottam Bolond Istókként én is Debrecenbe” – írta önéletrajzi vissza- emlékezéseiben némi öngúnnyal, némi rejtett büszkeséggel Vargha Balázs. Ez a „bekukkantás” a teológiai és a bölcsész diploma megszerzéséig tartott, más szem- szögből nézve a világháború végéig. Debreceni évei alatt szökkent szárba három „maradandó szenvedélye”: Csokonai Vitéz Mihály, Arany János és egy sajátos pe- dagógiai ethosz. Csokonainak, Aranynak utóbb egyik legjobb ismerőjévé vált, életművének ezt a részét az irodalomtörténet fogja számon tartani, pedagógiai ethosza viszont a magyar könyvtártörténetbe épült be, közelebről a gyerekkönyv- táruk történetébe. Ezt emlékezetben tartani a mi feladatunk.

Debreceni tanárai közül Karácsony Sándor hatott maradandóan Vargha Balázs- ra. A második világháború előtti években Magyarországon erőteljes reformpe- dagógiai mozgalom bontakozott ki, Karácsony Sándor ennek volt egyik sajátos, egyéni utakat járó alakja. Szerteágazó, sok rajongót és sok ellenzót szerző koncep- ciója a gyerek autonómiájára épült. A sikeres nevelés első feltétele – vallotta Ka- rácsony Sándor –, hogy a nevelő biztosítsa növendéke autonómiáját, mivel min-

* Ezzel az esszével emlékezünk meg Vargha Balázs születésének 90. évfordulójáról.

den gyerek alapján véve tehetséges, illetve az volna, ha engednék alkotni, ha az iskola nem a közöny légkörét árasztaná. Ezek a hivatalos oktatásüggyel szembenálló gondolatok (amelyek egyébként az akkor többféle irányzatot képviselő magyarországi reformpedagógia közös alapeszméi voltak) vonzották Vargha Balázst, a kritikusan gondolkodó szabad szellemű fiatal hallgatót. Friss diplomásként rövidesen módja is nyílt gyakorlati kipróbálásukra is: előbb a szabadszállási elemi iskolába, majd a kunszentmiklósi gimnáziumba hívták meg több tárgy tanítására. A fiatal tanár ekkor megpróbálta valóra váltani azt, ami Karácsony Sándor debreceni előadásából megragadta. Kísérleti tantárgyként a rajztanítást választotta, mivel mestere ennek módszeréről egy árva szót sem ejtett, így tere nyílt az önálló megvalósításra.

Vargha Balázs mint rajztanár a hagyományos formák másoltatása helyett a bátor önkifejezésre ösztönözte tanítványait. Az eredmény minden várakozást felülmúlt. Mikor 1948-ban a genfi Nemzetközi Oktatásügyi Intézet pedagógiai kiállítására gyerekrajzokat kerestek, hosszú válogatás után a kunszentmiklósi iskola tanulóinak százhusz rajzát állították ki. *„Hogyan találta meg a Tanár Úr ennyi spontán formálódó akarat, ilyen eredetiség és az annyira hiteles szabadság nyitját?”* – kérdezte a genfi kiállítás magyar megbízottja, Hubay Miklós Vargha Balázst.

Úgy tűnt, megnyílik az út, hogy a kunszentmiklósi rajztanár sikeres művészetpedagógiai módszere országos programmá váljék. Ámde mindez a koalíciós idők utolsó évében történt. 1949/50-ben az összes magyar reformpedagógiai irányzatot betiltották, egyeduralkodóvá vált a voltaképp porosz hagyományokra épülő szocialista oktatási módszer. Vargha Balázs tett még néhány elszánt kísérletet, hogy a magyar oktatásügyben megmentse a gyerekközpontú rajztanítás néhány elemét, de a hatalmi gőzhenger erősebbnek bizonyult.

1960-ban a magyar értelmiség sok más megregulázott képviselőjével együtt Vargha Balázsnak is a könyvtár adott munka- és menedékhelyet, közelebbről az OSZK olvasószolgálatá. *„Mormota módra éltem akkoriban, nemcsak nekem volt olyan érzésem, hogy ebben az akasztófás világban képtelen vagyok igazi foglaltságra”* – írta visszaemlékezésében. S ekkor egy apró véletlen (az esti áramtalanításnál tartott közös ügyelet) összehozta Sallai Istvánval, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ fősztályvezetőjével. Sallai az idő tájt a viták keresztüztében bontakozó szabadpolcos könyvtári rendszer modelljének kidolgozásán munkálkodott. Valójában a polcok szabadságánál jobban foglalkoztatta őt az információ szabadsága, a szabadpolcos technológiára való áttéréssel a politikai agitációs könyvtárból az információközvetítő-tájékoztató könyvtár irányába akarta a magyar közkönyvtárakat elmozdítani. A tervezett újfajta könyvtárat mint az ismeretszerzésnek és a tanulásnak az iskolával egyenrangú, ám az elavult iskolamesterinél korszerűbb módszerekkel dolgozó intézményt kívánta láttatni és elfogadtatni. Ezekre a gondolatokra pontosan rímelték Vargha Balázs annak idején kidolgozott és megvalósított, majd befagyasztott reformpedagógiai elvei. Az ex-rajztanár Vargha Balázs és az ex-tanító Sallai István pedagógiai alapelvei közel álltak egymáshoz. Sallai István kérésére Vargha Balázs a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa lett, és a gyerekkönyvtárak új modelljének kidolgozását kapta feladatul.

Az 1950-es évek vége, az 1960-as évek eleje a modern magyar gyerekkönyvtárak megteremtésének időszaka volt. Bár néhány helyen már korábban is elkülöni-

tett helyiségben kölcsönözték a könyvet a gyerekeknek, de ezek a gyerekkönyvtárak – Rác Aranka találó szavai szerint – „*tökéletlen felnőttekkönyvtáraknak tekinthetők, melyek minden munkát a felnőtt részlegek mintájára végeznek, csak pontatlanabbul*”.

Hogy az új gyerekkönyvtár külső megjelenésében milyen legyen, abban többé-kevésbé megegyeztek a szakma képviselői, sőt már a tervezőasztalon voltak az első valóban modern gyerekkönyvtár (a Liszt Ferenc téri) építészeti tervrajzai. De milyen legyen benne a könyvtáros szerepe, milyen legyen a „nevelőmunkája”, milyen legyen a gyerekkönyvtár pedagógiai arculata? Vagyis: mi a gyerekkönyvtár végső célja? Úgy látszott, hogy ezekre a kérdésekre már megkerülhetetlenül készen áll a válasz, a szovjet könyvtárak példája. 1960-ban jelent meg magyarul Krupszkaja (Lenin élettársa) könyve *A gyerekkönyvtárakról* címmel, és a legnagyobb magyar körművelődési könyvtárhálózat KISZ-es fiataljai már dolgoztak A. A. Hrenkova: *A gyerekkönyvtár* című művének fordításán. Ez utóbbi könyv előszava egyértelműen meghatározza a célt: „*A gyerekkönyvtár legfontosabb feladata, hogy a nép, a Szovjetunió Kommunista Pártja és a Szovjet Állam iránti odaadásra neveljen*” a jó könyv segítségével, amely „*tudatos fegyelemre, munkaszeretetre és a szocialista társadalom emberének egyéb kiváló tulajdonságaira nevel*”. Vagyis a gyerekkönyvtár fő célja a fennálló társadalmi rendbe való beilleszkedésre, a hatalom (a párt és az állam) iránti feltétlen odaadásra nevelni.

A magyar gyerekkönyvtárak az 1960-as évek elején egy ettől homlokegyenest eltérő úton indultak el, és ez nagyrészt Vargha Balázs érdeme. Az ő gyerekkönyvtári koncepciója – amelyet először 1963-ban fejtett ki részletesen *A szabadpolcos közművelődési könyvtár* című, Sallai Istvánnal közösen írt könyvében – a gyerekkönyvtárra alkalmazva visszacsempészte az 1949/50-ben betiltott reformpedagógiai alapelveket.

A Vargha Balázs-i gyerekkönyvtári koncepció és a Karácsony Sándor-i, Nagy László-i reformpedagógiai nézetek közös vonásai jól kitapinthatók. Minden reformpedagógia archimedesi pontja a gyermek autonómiájának hangsúlyozása. Erre épült fel egyfelől a gyerekközpontú iskola eszméje, másfelől a Vargha Balázs által meghirdetett gyerekközpontú könyvtár is. „*A gyerek nem tökéletlen felnőtt, hanem tökéletes gyerek*” – idézte gyakran Vargha Balázs ezt a közös alapelvet. Míg azonban az iskolaügyben hamar szembetűnt, hogy a reformpedagógia nevelési elvei (a gyermekben levő képességek kibontakoztatása) nem egyeztethetők össze a tekintélyelvű oktatási rendszerrel, a gyerekkönyvtárak esetében ez nem volt ilyen könnyen átlátható. Vargha Balázs nyugodtan idézhette – és idézte is előadásaiiban, írásaiban – Rousseau-t, így összegezve annak nevelői hitvallását: „*A gyerekbe oltani a vágyat a világ előítéletektől mentes megismerésére*”. Rousseau köpönyegébe bújva mérföldekre távolodott el ez a megközelítés a Hrenkova-idézetrel illusztrált szocialista gyerekkönyvtári nevelési céltől, a párt és az állam iránti feltétlen odaadástól.

A gyerek autonómiájára épülő Vargha Balázs-i koncepcióhoz elválaszthatatlanul hozzá tartozott a választás szabadsága. Az első harc, amit meg kellett vívni, a szabadpolc elfogadtatásáért folyt. Korántsem könyvtártechnikai kérdéstről volt szó. (Emlékeztetőül: a budapesti gyerekkönyvtárak Szabó Ervin óta szabadpolcosan működő rendszerét 1952-ben zárt polcossá kellett átalakítani!) Az 1960-as évek elején a közművelődési könyvtárak modernizációjának és a szabadabb irány-

ba való elmozdulásának eszköze és egyben jelképe is a szabadpolcos rendszer volt. A célokat kétfelől közelítve Sallai István a szabadpolcban az információáramlás szabadságát, Vargha Balázs a gyerekek önállóságának előmozdítását hangsúlyozta. „*A válogatás szabadsága öntudatot, önérzetet ad a gyerekolvasóknak*” – érvelt Vargha Balázs, de vitapartnerei éppen ezt az öntudatot sokallták, azt fejtegetve az újítást támadó vitacikkeikben, hogy „*a szabadpolcról még a felnőtt olvasók nagy része is helytelenül és tévesen válogatna*”, ezért „*előbb a könyvtárosnak kell kinevelni a megfelelően válogató olvasóközönseget.*” Itt volt a kutya elásva! A zárt polcos rendszer hívei szerint csak azokat (az olvasókat, gyerekeket, állampolgárokat) illeti meg a választás lehetősége, akik a megfelelő kinevelés után már „helyesen” választanak, míg Vargha Balázs állásfoglalása szerint a gyerek (az olvasó, az állampolgár) autonóm személyiség, ezért joga van szabadon választani.

A választás lehetősége azonban üres szólam marad, ha nincs igazi választék. Vargha Balázs következetesen törekedett a gyerekkönyvtárak állományának gazdagítására, gyűjtőkörük szélesítésére, a valódi választék megteremtésére. A szabadpolc bevezetése egyébként is magával hozta a „mit olvassanak a gyerekek?” kérdését. A probléma új volt, mert az ötvenes években a „mit *ne* olvassanak?” kérdése szerepelt napirenden; mázsaszámra vonták ki a könyvtárakból az ifjúsági könyveket, Benedek Elektől Verne Gyuláig. Vargha Balázs ezzel szemben következetesen a gyerekeknek szánt választék bővítésért szállt síkra, az ismeretközlő irodalom és főleg a kézikönyvtári könyvek gazdag beszerzéséért, a felnőttirodalomból való bátor válogatást javasolta. A gyerekkönyvkiadás forrongó korszaka volt ez: a Móra Kiadónál remekművek jelentek meg, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Kormos István gyermekversei, ugyanakkor a sajtóban viták folytak arról, hogy a tündérmeséket a szocializmus építésének valóságát bemutató művekkel kell felváltani. Vargha Balázs bekapcsolódott ezekbe a harcokba is, szenvedélyesen kiállt az irodalmi értékek mellett. Vitacikkein, előadásain túl könyvet írt a gyerekirodalomról, alighanem a téma mindmáig legszellemesebb magyar nyelvű összefoglalását. A gyermekirodalom története az ő előadásában a nyomasztóan didaktikus, a jelenségeket túlmagyarázó művektől való fokozatos megszabadulás útja, amely elvezet az abszolút szabadságig, a nonszensz irodalomig – nem nehéz mindebben felismernünk a könyv írójának értékrendjét.

A szabadpolc térhódítása után a régi rend legmarkánsabb képviselője új jelszót adott ki: „*A forma ugyan változik, a célt és a módszereket illetően ne legyen különbség*”. Vargha Balázs koncepciójában azonban éppen a célban és a módszerekben volt a meghatározó különbség. A könyvtár-pedagógiában kopernikuszi fordulat történt: a korábban minden elé helyezett közvetlen könyvtárosi befolyásolásnál fontosabbá vált a könyvtárat látogató gyerek megtanítása az önálló választásra, a könyvtár és az információs eszközök értő használatára. A zárt polcos könyvtárban a könyvtáros ajánlásait illedelmesen elfogadó gyerek volt az ideál, most viszont az önálló válogatásra képes, saját szellemi igényeinek kielégítésére, saját problémáinak megoldására választ kereső gyerek lett az eszménykép. Végző soron az önálló gondolkodás kapott magas helyet.

Vargha Balázsnak ez a programja meghirdetésekor, az 1960-as évek elején utópiának tűnt, hiszen alig volt az országban ennek megvalósításra alkalmas gyerekkönyvtár, sem a helyiségek berendezése, sem az állomány jellege, sem a könyvtárosok felkészültsége nem volt erre a feladatra megfelelő. Vargha Balázs mégis op-

timista volt: „*Ma még talán nagyképűségnek hangzik, ha azt mondjuk, hogy a 11–14 éves gyermekek búvárokodni, kutatni is járhatnak a könyvtárba*” – írta 1963-ban – „*de néhány év múlva ez természetes, mindennapos munkája lesz a gyermekkönyvtáraknak*”.

A fejlemények öt igazolták.

De nem csak a tárgyi feltételek hiánya miatt volt az 1960-as évek elején merész ez a vállalkozás, hiányzott a pedagógiai–ideológiai háttér is. Bár a reformpedagógusok korábban már részletesen kidolgozták azt a nevelői koncepciót, amely szerint a kész tények, ismeretek, szabályok magoltatása helyett önálló gondolkodásra kell nevelni, s ennek legjobb eszköze az önálló, felfedező–kutató munka, de az 1960-as évek elején mindez még távol állt a hivatalos nézetektől. Az évtized végére már némileg módosult a kép, az ekkor meginduló oktatásügyi kezdeményezések újra zászlójukra tűzték az önálló gondolkodásra nevelés eszméjét, Marx György *A gyorsuló idő* és *A műveltség dinamikája* című tanulmányaiban adott ehhez ideológiai alapot. Az évtized elején azonban Vargha Balázs szinte egyedül képviselte ezeket a reformgondolatokat.

Szólnunk kell a Vargha Balázs-i gyermekkönyvtárak egy másik meghatározó jellemzőjéről, a játékoságról is, ami nem esetleges járulék volt, hanem az új pedagógiai–gyerekkönyvtári eszmény koherens része. A reformpedagógia egy korábbi klasszikusa szerint „*csak úgy nyerhetjük meg a gyermek szellemi erejét a szükséges munkához, ha segítségül szerződtejük a játék örömeit*”. Aligha véletlen, hogy az ötvenes évek iskoláját komor komolyság jellemezte: az iskola üzem volt, munka folyt benne, amit nem lehetett tréfára venni. A hajdani reformpedagógiai iskolákban viszont a játékos módszereknek kardinális szerepük volt, és nem kevésbé fontos szerepet kaptak Vargha Balázs gyerekkönyvtári programjában is. A feladat és az ember nagyszerű találkozása volt ez: Vargha Balázs vérbeli homo ludens volt, legendás híró játékmester, aki játékosan fedezte fel a világ érdekes jelenségeit, vezetett rá a dolgok rejtett összefüggéseire, a meglévő rend átrendezése pedig pajzán élvezetet jelentett számára. Játékoskönyvei, a televízió által is közvetített *Fabulái* a résztvevőknek élvezetet jelentettek, a könyvtárosoknak és pedagógusoknak „felsőfokú” továbbképzést.

A gyerekközpontú könyvtár eszméje, a szabad olvasói választás megalapozása, a paternalista könyvtáros–olvasó viszony leépítése, a könyvtárhasználói önállóság előmozdítása a gyerekek játékos kedvére és érdeklődésére építve: mindez egyfelől a betiltott reformpedagógia elemeit csempészte vissza a magyar könyvtárügybe, másfelől pedig rész volt annak a modernizációs stratégiának, amelyet a magyar könyvtárügy, s azon belül a Könyvtártudományi és Módszertani Központ folytatott a Kádár-korszak évtizedeiben. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a tényt, hogy Vargha Balázs koncepcióját a KMK védőszárnya alatt bontakoztathatta ki, ugyanakkor az intézmény világa is gazdagabbá vált az ő személyisége és munkássága révén. Eszméi számos ponton beépültek a gyerekkönyvtárak ügyén túl is az intézmény tevékenységeibe, például a többkönyvű oktatási kísérletbe (Nagy Attila), a könyvtári eszközök új szellemű felfedeztetésében (Könyves-Tóth Lilla és e sorok írója), a könyvtári olvasótáborokba (Kamarás István és mások), a sort folytathatnánk.

Vargha Balázs tevékenysége a könyvtárakon túl a magyar nevelésügyben is szerepet kapott: előmozdította, felpuhította a talajt az 1960-as évek második felé-

ben induló, majd több hullámban továbbélő oktatási reformmozgalmak elvetése előtt.

Bár Vargha Balázs munkássága egy adott kor küzdelmeihez és lehetőségeihez kapcsolódott, ő maga az aktualitásoknál messzebbre tekintett. *„Akik ma általános iskolások – írta egy könyvtár-pedagógiai tanulmányában – olyan életkorban fogják megélni a harmadik évezredet, mikor szellemi teljesítőképességük a legmagasabb lesz ... A következő nemzedéket olyan jövő felé indítjuk el, amelynek térképén igen sok a fehér folt ...”*

A VARGHA BALÁZS-IDÉZETEK LELŐHELYEI

Sallai István–Vargha Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp., OSZK, 1963. 139 p., 4 t.

Vargha Balázs: Gyermekirodalom. Bp., OSZK–KMK, 1964. 61 p.

Vargha Balázs: A gyermekkönyvtárak pedagógiai programja. In: A gyermekkönyvtári munka. (Szerk. Károlyi Ágnes.) Bp., NPI, 1979. 159–164. p.

Bereczky László–Vajda Kornél: Kunszentmiklóstól Debrecenig és tovább. Beszélgetés Vargha Balázssal. = Könyvtáros, 1990. 11. sz. 662–668. p.

Katsányi Sándor

Az ex librisek művelődéstörténeti jelentősége, szerepváltozása a possessorok vonatkozásában

Az ex libris műfaja egyik sajátos területét képezi a grafika világának, és eredeti funkciójában szoros a kapcsolódása a könyvvel, a könyvgyűjtő, olvasni szerető, bibliofil emberrel. Varjú Elemér (1873–1944) művelődéstörténész már 1895-ben, a *Magyar Könyvszemle* hasábjain hangsúlyozta az ex librisek, az ex libris-gyűjtés művelődéstörténeti jelentőségét¹, a könyvjegyek possessorszemléletű, tulajdonos-kategóriákat előtérbe helyező vizsgálatának fontosságát. Az 1903-as első magyar ex libris-kiállítás kapcsán pedig leszögezi:

„Az ex libris, magyarul könyvtárjegy épen azokhoz az apró emlékekhez tartozik, a melyeket mi magyarok mint nem eléggé tudományos valamit eddig csak mellőzésünkre tartottunk érdemesnek. Bizonyosan sokan vannak közöttünk, a kik nem ismerik, még többen, a kik, ha tudják micsoda, nem sejtik, mi haszna s célja van ez apró papirlapocskák gyűjtésének, fel nem foghatják, hogy foglalkozhatik velük valaki komolyan s különösen azt nem, miért rendeznek még kiállítást is belőlük.”²

Ezekre a kérdésekre adok választ a következőkben.

A könyvjegy fogalma, megjelenése

A magyar kultúra alapköveit azok rakták le, akik a tudomány és műveltség szeretetétől áthatva könyveket gyűjtöttek. A könyvjegygyűjtés kezdetben szorosan összefonódott a bibliofíliával, a könyvgyűjtéssel, ami már a XVI. századtól magával hozta a tulajdonosjelölés igényét, ennek egyik módja a könyvjegy, az ex libris alkalmazása volt. A könyvjegy tehát eredeti funkciójában a könyvhöz kötődött, a könyvet díszítette, a könyvművészettel együtt virágzott és újult meg. Az *ex libris* szó jelentése: „könyvei közül való”, „könyveiből”. Ezzel rokon kifejezések: *ex libris bibliothecae*, *ex bibliotheca*, *ex mea bibliotheca*, *ex libris mei*, *ad libros*, *ex museo*, *patronus libri*, *liber meus*, *me possidet* stb. Napjainkban a latin kifejezés lefordításaként már használatos a *könyvjegy*, *Buchzeichen*, *Bucheignerzeichen*, *bookplate*, *boekmerken*, *marquue de livres*, *marques de possession* stb. megnevezés is. Magyar gyűjtők körében pedig az *XY könyve*, *tulajdona*, *könyvtárából*, *könyvei közül*, *könyvespolcáról*, *gyűjteményéből* szerkezetek szokásosak, teljes névvel vagy csak keresztnévvel, becézve vagy rövidítve, monogramyszerű jelöléssel. Időnként a felirat tájékoztatást nyújt a tulajdonos foglalkozásáról is.

A könyvgyűjtő címer kifejezés Ballagi Aladártól származik.³ Mások használják a könyvjelző, könyvtár-jegy, könyvgyűjtő-jelvény kifejezéseket is. „A könyvgyűjtő címer, a tulajdon jelzésére szolgáló s a könyvek belsejébe alkalmazott e kisebb-nagyobb jelzőlapocskák ép úgy mint a pecsétgyűrű, természeténél s azon eszközöknél fogva, melyek előállítására szolgálnak, nem kelhet versenyre a művészetnek egyéb fényes, a terjedelem s a megmunkált anyag varázsával ható alkotásaival, a miből azonban korántsem következik, hogy könyvgyűjtő címer emezeknél kisebb értékű művészi tárgy, sem nem zárja ki azt, hogy a művész a könyvgyűjtő címerek terén is ne hozzon létre örökbecsű emlékeket, a könyvgyűjtő címer őt ne lelkesítse egész tehetségének kifejtésére ép úgy mint a kép, szobor, ékszer vagy más.”⁴

Régen az ex libris tehát könyvtulajdonost jelölő, a könyv kötéstáblájának belső oldalára ragasztott tulajdonjegy, a könyvgyűjtés, a bibliofília velejárója. Készítése „arisztokratikus szenvedély”, a nemesi családokat reprezentáló címer szerepeltetésével. Funkciójában a legősibb kéziratos bejegyzések szerepét továbbvivő possessorjelölés. Gazdagabb emberek engedhették meg maguknak, hogy rész- vagy fametsző mesterekkel tulajdonosi voltukat jelző kis vignettát készíttessenek nagy példányszámú könyvtárukba. A mai napig meghatározó a műfaj életben tartásában a mecénások, megrendelők személye.

A könyvjegy funkciója a tulajdonos jelölésén túl a könyv védelme, főként a kiemelkedően nagy értéket képviselő kéziratos könyvek, kódexek esetén. A láncos könyvek, a lánc „jogutódja”. A könyvtáblán szereplő, többségében címeres és portrés supralibrosok szép példái Mátyás király Corvináinak super ex librisei⁵, Rákóczy György erdélyi fejedelem rézveretű címerrel díszített Bibliája⁶, Bél Mátyás, Istvánffy Miklós super-ex librise. A könyvtok kapcsain található címer jelzi a tulajdonost Jankovich Miklós némely könyvén. Jankovich a Nemzeti Könyvtár számára átadott hagyatékával kapcsolatosan előírták, hogy minden egyes darabját a gyűjtő emlékbélyegzőjével kell ellátni – amely a tulajdonosjelölés egyik legegyszerűbb módja –, ez azonban a kéziratoktól eltérően nem történt meg, ezért sok esetben csak névbejegyzésekből lehet a tulajdonosra következtetni⁷.

A kézzel írott kódexek még egyedi darabok voltak. Még ha a szöveget több példányban is másolták, sohasem készülhetett két teljesen azonos változat: a szöveg-tükör, az illusztrációk, az iniciais, de még az esetleges íráshibák is egyedivé tették a példányokat. A nyomtatott könyv, és az ennek nyomában kibontakozó szélesebb körű könyvgyűjtés hozta magával az ex libris iránti igényt a XV–XVI. században⁸. A nyomtatással lehetővé vált a könyvek számának látványos növekedése. A könyv már nem egyszeri, megismételhetetlen darab. A könyv előállítója, a nyomdász a kódexek készítőivel ellentétben már nem egyedi megrendelők számára dolgozott. Ezért is vált szükségessé a példányok megjelölése a tulajdonost jelző különálló könyvtárjeggyel.

Európában az első ex libris a Hans Iglér nevére készült fametszetes lap az 1470–1480 tájáról. Hans Knabensberg griesstädti káplán szerette magát Iglér-nek („sün”) nevezni. Könyvjegyén ennek a névnek játékos ábrázolását találjuk: virágos mezőn egy sün látható, szájában egy virágos ágacskaival. A humoros ábrázolás hangulatát az ex libris felirata hangsúlyozza: *das dich ein Igel küs* („hogy a sün csókolna meg”). A humort kedvelő egyházi személy minden bizonnyal pontosan megrendelte ezt a beszélő ex librist a készítőtől. Az ex librisből öt példány maradt fenn⁹.

A könyvjegy műfaj első művelői közt olyan jeles metszőket említhetünk, mint Albrecht Dürer (1471–1528), aki 1500–1525 között közel húsz ex librist készített, lapjai közül pedig legismertebb a Willibald Pirckheimer számára készült fametszetű könyvjegy, 1504-ből¹⁰.

A könyvjegyek osztályozása

A könyvjegyek tulajdonoskategóriája szerint megkülönböztetünk *magán*, illetve *intézményi* ex librist – annak megfelelően, hogy magánkönyvtár, azaz egyéni könyvgyűjtő vagy nyilvános könyvtár, intézmény, szervezet számára készített könyvjegyről van-e szó. Az ex librisek képi üzenetet hordozó formavilága, motívumkincse alapján három fő kategóriát állapíthatunk meg: *heraldikus* (címeres), *témás* (szimbólumos) és *egyszerű szöveges* (tipografikus) ex librisek. Ezek aránya koronként némi változást mutat.

A XVI–XIX. századból kb. 1000, jórészt heraldikus magyar ex librist ismerünk, amelyeken az ábra gyakran latin, részint német jelmonddal egészül ki. Technikájuk jobbra rézmetszet. Ezekből az Iparművészeti Múzeum 1903-ban, az Országos Széchényi Könyvtár – a XIII. Nemzetközi Ex libris Kongresszus rendezvényeihez kapcsolódóan – 1970-ben rendezett nagyszabású kiállítást¹¹. A kiállítások anyagából összeállított katalógusok¹² részletes betekintést nyújtanak a régi magyar ex librisek és gyűjtők világába.

A XVI. századi kezdetek

A XVI. századból való két első, Nürnbergben metszett ex librisünk, amelyek Werbóczy István országbíró, illetve Hans Teilnkes pozsonyi polgár számára készültek¹³. Ismeretes még Istvánffy Miklós királyi kancelláriai titkár könyvtárjegye. Intézményi szinten a bártfai Szent Egyed-templom könyvjegye, illetve a csornai prépostság ex librise említhető e korai századból. A csornai premontrei prépostság könyvtárának ex librise kézzel színezett fametszet, kettős körben szélestalpú és cifrázott szélű görög keresztet ábrázol. Mivel a rendház és birtoka 1542-től közel kétszáz évig világi kézen volt, a lapnak ez előtt kellett készülnie.¹⁴ Bártfa városi – korábban római katolikus plébániai – könyvtárának címeres fametszetű ex librise 1596 tájáról maradt ránk, Gutgesell Dávid bártfai nyomdájából.¹⁵ A mai Szlovákia területén, Bártfán készült ex librisen két vadember a város beszélő címerét tartja. A könyvjegy nyomdai szedett szöveggel van kombinálva, alul a város címerét magyarázó disztichonnal.¹⁶

Kiteljesedés a XVII. században

Talán a háborús pusztítások, a könyvtárak megsemmisülése az oka, hogy a többi európai nemzet ex libris-hagyatékával összevetve, viszonylag kevés magyar vonatkozású ex libris maradt ránk a XVII. századból. A legtöbb címeres lap felirat nélküli, a címer melletti üres keretbe kézírással lehetett beírni a nevet. Amelyiken

van felirat, az többségében latin rövidítés és jelmondat. Technikájuk jórészt rézmetszet.

Olyan jeles személyek könyvjegyei ismeretesek már a XVII. századból, mint II. Lipót (1747–1792) magyar király, Nádasdy Ferenc (1625–1671) országbíró, Illyés András (1637–1712) egyházi író, erdélyi katolikus püspök. A Perényi bárói, a Haller grófi, a Bethleni gróf Bethlen család is készíttetett ex librist. Zrínyi Miklós (1620–1664) költő, hadvezér, politikus, horvát bán kétfajta könyvjegye (1646-ból és 1652-ből) 17 arcképét ábrázolja, hasonlóan Szelepcsényi György (1646–1685) Magyarország primása saját könyveibe készített rézmetszetű önarcképes ex libriséhez. Utóbbin a tulajdonos címere is látható, és latin szövegében először szerepel magyarországi könyvjegyben az ex libris kifejezés¹⁸. Szelepcsényi pozsonyi könyvtárát végrendelete értelmében az esztergomi főkáptalanra hagyományozta¹⁹.

Érdeemes megfigyelni neves személyek választott jelmondatait. A csáktornyai udvarában nagy könyvtárat berendező Zrínyi Miklós első ex librisének jelmondatát (*Nemo me impune lacesset, azaz: Senki engem büntetlenül nem bánthat*) utólag nem érezhette teljesnek, ezért a későbbiekben a beragasztott példányok alá kalligrafikus betűkkel odaíratva híres jelmondatát: *Sors bona nihil aliud (Jó szerencse, semmi más)*. 1652-ben készült új ex librisén már ez szerepel. Mindkét könyvjegyét E. Widemann metszette, s ezek is részei lettek egy főúri képgalériának, a Bécsben 1652-ben megjelent *Clarissimum Hungariae heroum icones*-nek²⁰. A két metszet nagyon különböző módon idézi vissza Zrínyit. Talán nem véletlen, hogy első portróját első, a másodikat a második házassága alkalmával készítette. A két kép különböző jelmondata is alkalmas a hangulati összevetésre.

Az uralkodói, fejedelmi mellett a kolostori bibliotékák a legrégebbi, közösség használatára létesített könyvtárak.²¹ A korai ex librisek közül több ezek számára készült, pl. a bécsi szervita kolostor rézmetszetes ex librise, a St. Catharina kolostor számára a Szent Katalint ábrázoló könyvjegy a XVII. századból.²²

Fellendülés a XVIII. században

A XVIII. század a barokk vége, a felvilágosodás kezdete hazánkban: a viszonylagos béke, az építő fejlődés időszaka. Ekkor hirtelen megnövekedett a könyvjegyek száma. „Az ok kézenfekvő; míg a korábbi könyvtárak a háborús időkben szinte nyom nélkül elpusztultak, addig az újabbak alapítottak, ha több könyvtárba beosztva is, nagyrésztben elkerülték a pusztulást”.²³ Megindult az ex libris „modernizálódása”, a címeres mellett és helyett egyre gyakrabban a megrendelő személyiségét kifejező ábrázolással, felirattal. A metszetet készítő magyar művészek közül Binder János Fülöp (Buda), Falka Sámuel (Buda), Zeller Sámuel (Pozsony), Zenger Ágost (Esztergom) a legismertebbek.

A század főúri–főpapi könyvgyűjtő családjai közül az Almásyak, Andrásyak, Apponyiak, a Balassa család, a Bánffyok, Barkóczyak, Batthyányok, Berényiek, Csákyok, Dóryok, Esterházyok, Festetichek, Grassalkovichok, a Holló család, az Illésházy grófok, a Kemények, Orczyak, Pálffyok, Széchényiek nevét emelhetjük ki mint olyanokét, akik könyvtulajdonukat ex librisrel is jelölték.

A kor könyvjegytulajdonosainak többsége egyházi személy volt, akik nagy szolgálatot tettek a hazai tudományosság hordozásában, továbbadásában. Sok író

ők pártfogoltak, ők vásároltak tudományos műveket, alapítottak könyvtárakat. Sőt, az írók egy része is közülük került ki. Az egyházi vonatkozású XVIII. századi könyvtárjegyek egy különleges forrása az az 1779-ből való falinaptár, amely az esztergomi egyházmegye kanonokjainak címeres könyvtárjegyeit tartalmazza, összesen 22 ex librist²⁴.

Heraldikus könyvjegyet készítettő bibliofil főurak–főpapok: Arady Nep. János (1740–1810) esztergomi kanonok, püspök, Bajzáth József (1720–1802) kanonok, veszprémi püspök, Barkóczy Ferenc gróf (1710–1765) prépost, kanonok, esztergomi érsek, Batthyány Ignác gróf (1741–1798) esztergomi kanonok, majd erdélyi püspök, Batthyány Károly (1698–1772) herceg, horvát bán, Berényi Zsigmond gróf (1694–1748) esztergomi kanonok, később pécsi püspök, Beznák Pál (1735–1814) sasvári főesperes, Brunswick Antal (1746–1793) alsókorompai gróf, író, Görgey Márton (1740–1807) esztergomi prépost-kanonok, Grassalkovich Antal báró (1694–1774), Illésházy István gróf (1762–1838), Klimó György (1711–1777) pécsi püspök, Nitzky Kristóf gróf (1725–1787), Pálffy Károly gróf (1736–1816), Perényi Károly báró (1762–1819) kanonok, majd püspök, Sándor István gróf (1750–1815), Szabó András (1738–1819) kassai püspök, Széchényi Ferenc gróf (1754–1820), Teleki József grófné, gr. Bethlen Kata (1700–1759), Teleki Sámuel gróf (1739–1822) erdélyi kancellár, Zerdahelyi Gábor (1742–1813) váci nagyprépost, 1800-tól besztercebányai püspök. Az egyházi tisztségeket viselők a címert egyházi hivataluk jelvényeinek ábrázolásával egészítették ki. Bajzáth József ex librisén egyházi jelvényei mellett hercegi süveg utal a rangjára. Illésházy István gróf dubnici könyvtárát jelölő ex librise vonalkeretben feliratot tartalmaz, a felső szélén egy koronán álló s nyílal átöltött sassal. A korban ritka arcképes könyvjegyekre példa Fuchs Ferenc (1744–1807) nyitrai püspök, egri érsek ex librise.²⁵

A bibliofil főurak közül többen jelentős közgyűjtemény alapjait vetették meg. Batthyány Ignác a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár, Klimó György a Pécsi Püspöki Könyvtár, Széchényi Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár (*Bibliotheca Regnicolaris*)²⁶, széki Teleki Sámuel gróf a marosvásárhelyi Teleki Téka alapítója. Széchényi Ferenc 1802-es adomány részét képezte a kb. 2000 lapot számláló ex libris-gyűjtemény, amely jórészt heraldikából állt. Ezek eredeti rendeltetésüknek megfelelően Széchényi könyveit díszítették. Széchényi ceni könyvtára számára kétféle rézmetszetű ex librist is készíttetett, címerrel, illetve kardját lecsatoló római veterán ábrájával (metsző: Junker Keresztély)²⁷. *Teleki Sámuel* a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárat 1802-től bocsátotta a közönség szolgálatába. Könyvei számára többfajta ex librist is készíttetett Nagy Sámuel kolozsvári rézmetszővel. A könyvtára köteteiben található ex libriseket veszi számba Deé Nagy Anikó „*A marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár ex librisei* című műve: *A ma több mint 200 000 kötetes gyűjtemény két nagy múltú erdélyi könyvtár: a Teleki Sámuel által alapított és 1802-től nyilvános könyvtárként működő Teleki Téka, valamint a XVI. századi alapítású ... Marosvásárhelyi Református Kollégiumi Könyvtár egyesítése folytán jött létre. ...A két törzssanyag, a Teleki Téka és a Bolyaiak nevét hordozó kollégiumi könyvtár kötetei a gyűjtemények eredeti ex libriseit hordozzák. A 40 000 kötetes Teleki Téka legtöbb kötetében a könyvtáralapító Teleki Sámuel és a könyvgyűjtésben neki segédkező felesége, iktári Bethlen Zsuzsanna könyvjegyeit találjuk.*”²⁸

A magas katonai rangot viselő személyek közül Amade László Ferenc (1705–1764) költő és tábornok könyvjegye ismeretes, a bárói címere fölött latin jelmon-

dattal, hadijelvényekkel, külön szövegmezőben kiérdemelt titulusaival. Hadik András (1710–1790) huszártábornok, császári tábornagy, bácsmegyei főispán, politikus könyvjegyén a címerpajzs alatt hadijelvényei láthatók²⁹. Batthyány Károly (1689–1772) tábornagy, horvát bán ex librisen szintén címere³⁰ szerepel rendjelekkel, hercegi koronával. A kiterjesztett szárnyú fehér pelikán, amely csőrével a mellet tépve, fiókáit táplálja, szemléletes megjelenítése annak az önfeláldozásnak, amellyel a család számos tagja a nemzet ügyét szolgálta. Erre utal a család – ex librisen is szereplő – jelmondata: *Fidelitate et fortitudine (Hűséggel és bátorsággal)*.

A kevés női könyvgyűjtő közül kiemelem Árva Bethlen Kata (1700–1759) nevét, mint aki már saját ex librissel is rendelkezett. Könyvtára a XVIII. századi protestáns főúri asszony-könyvtár példája, gyűjteménye katalógusát Bod Péter állította össze. Iktári Teleki Sámuelné Bethlen Zsuzsánna (1754–1797) grófnőnek főként a magyar nyelvű irodalomból volt saját, kb. 2000 kötetes könyvtára³¹, érhető, hogy ex librise szövege és a jelmondata is magyarul olvasható: *Az Úr gondot visel!* Könyvjegyén címerpár (a Teleki és a Bethlen családé) szerepel, szalagos virágfüzérben.

A polgári foglalkozású könyvgyűjtők közül több orvos ex librise maradt fenn: Agnethler Mihály Gottlieb (1719–1752) dél-erdélyi orvos, botanikus, helmstedti főiskolai tanár könyvjegye heraldikus, Hoffinger János György (1756–1792) bányakamarai főorvosé egyszerű feliratos, Seth János József (17?–1810) Komárom megyei főorvosé szabadkőművességére utaló jelképeket (háromszögből sugárzó Istenszem, Nap, Hold, csillagok stb.) tartalmaz.

A könyvtárosok és tanárok közül Dániel Imre (1754–1804) gyulafehérvári püspöki könyvtáros, Batthyány Ignác könyvtárosa, Cornides Dániel (1732–1787) egyetemi könyvtárőr, egyetemi tanár, író³², Calovino József (1760–1804) pozsonyi kanonok, érseki könyvtáros, Kovachich Márton György (1743–1821) történész, a budai egyetemi könyvtár őre, a magyarországi felvilágosodás jeles képviselője, Kriebel János Sámuel (1747–1821) tanár, eperjesi lelkész, Szabó András (1738–1819) egyetemi tanár, kanonok könyvjegyei ismertek. Mellettük Hevenessy Gábor (1656–1715) történetíró, jezsuita rendfőnök nevét emelem ki.

Nem egyszer nehéz feladat elé állítja a kutatókat annak eldöntése, egy adott ex libris *intézményi* vagy *magán* célra készült-e. Például gyakoriak az olyan heraldikus vagy témás ex librisek, amelyek eredetileg egy-egy nyilvános közgyűjteménnyé lett könyvtár alapítója számára készültek. Amennyiben a tulajdonos saját címerét ábrázolják, és a feliratból sem lehet következtetni, hogy az ex librist egy közgyűjtemény kötetei hordozzák, figyelmesen kell eljárni a könyvjegy besorolásakor. Például a gróf Széchényi Ferenc számára 1786 körül készült könyvjegy azelőtt készült, mielőtt a Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár alapítója a nemzet szolgálatába állította volna gyűjteményét, és a könyvjegy felirata semmit sem árul el abból, hogy közösségi használatra szánt gyűjtemény ex libriséből volna szó.

Intézményi szinten a *bibliotheca publica*, azaz nyilvános könyvtárak kialakulásával párhuzamosan figyelhető meg a címeresek mellett a szimbólumos és szöveges ex librisek egyre sűrűbb alkalmazása.³³ A magyar testületi könyvtárak, közhasznú könyvtárak, tanintézetek, egyetemek ex librisei közül a XVIII. században kiemelkedik a *Buda-pest. Pálosrendi kolostor könyvtára* címeres ex librise, mely levélfüzérrel körülvett címet tartalmaz, két oldalt angyalokkal.³⁴ A *Buda-pest. Királyi Magyar Tudományegyetemi Könyvtár* részére 1770–1780 körül készült ex

libris jelképes ábrát tartalmaz, a valószínűleg Pray György igazgató által rendelt könyvjegy központi alakja Apolló, kezében az óbudai egyetem címerével, rajta Mária Terézia névbetűivel, lábainál a tudományok és a művészetek szimbólumaival (metszette: Binder Fülöp)³⁵. A XVIII. századból ismeretes még a *zirici apátság* könyvjegye, a *budai domonkos rendház könyvtára*, *Bihar vármegye könyvtára* és a *Magyar Királyi Helytartótanácsi Számvevőség Könyvtárának* ex librise.

A szimbolikus és magyar nyelvű ex librisek széles körű terjedése a XIX. században

A XIX. századi polgárosodás folyamata még inkább az egyént helyezte előtérbe, magával hozva a szimbolikus, témás, a megrendelő személyét jellemző ex librisek széles körű elterjedését. A magyar vonatkozású ex libriseken kezdett sokasodni a magyar nyelvű szöveg használata, bár az intézményi könyvtárak ex librisein ezután is gyakori maradt a latin nyelvűség.

A XIX. század ex libris-gyűjtői közül kimagaslanak a Károlyi, Teleki és a Zichy grófi családok stb. A könyvgyűjtő személyek között továbbra is kiemelkedő számban szerepelnek egyházi személyek, egyházi jelvényeket is szerepeltető címeres ex librissel: Rudnay Sándor (1760–1831) kanonok, erdélyi püspök, esztergomi érsek, bíboros, a XVIII. század arisztokrata hercegprímásai után az első köznemesi származású főpap a magyar egyház élén. Scitovszky János (1785–1866) bíboros, esztergomi érsek; Guzmics Izidor (1786–1839) Benedek-rendi bakonybéli apát, teológus, nyelvész, író, a reformkori művelődéstörténet egyik jeles alakja; Egerváry Ignác (1751–1805) tanár, rektor, a hazai piarista rend tartományfőnöke. Az utóbbi három személy komoly irodalmi munkásságot is kifejtett. Scitovszky *Szentelek élete* (1843) címmel jelentetett meg művet, emellett egyházi beszédeit is kiadták. Guzmics műfordításokon, drámákon, bírálatokon kívül nyelvészeti értekezéseket írt. 1836-tól Bakonybélben szerkesztette az *Egyházi Tár* című teológiai, művészeti folyóiratot, amely negyedévente jelent meg. Egerváry költőként is ismert, olaszból lefordította Metastasio *Artaxerxes* című szomorújátékát (Pest, 1793). Kiemelendő még Dankó József (1829–1895) pozsonyi prépost, címzetes püspök, a régi magyar könyvtárjegyek első tanulmányozója. Több ex librise is ismert, ezek mindegyike heraldikus.³⁶ Jánosi Gusztáv (1841–1911) veszprémi apátkanonok, püspöki helynök, író, műfordító, a Kisfaludy Társaság tagja. Versei jelentek meg, fordította Milton *Az elveszett paradicsom* és Tasso *A megszabadított Jeruzsálem* című művét. Erre utal ex librisének ábrája is: könyvespolc előtt, asztalánál író pap, Tasso- és Milton-kötetekkel (Nagy Sándor rajza). Lonovics József (1793–1867) csanádi püspök, majd egri, kalocsai érsek könyvjegye is címerét tartalmazza, egyházi jelvényekkel. Kurbélyi György (1755–1821) püspök, Veszprém első közrendű származású főpapja ex librise is heraldikus, a pajzson csillagot tartó oroszlánnal.

A főurak közül Erdődy György Gyula (1785–1859) főispán, földbirtokos, kamarás, Mikó Imre (1806–1876) politikus, történész, erdélyi magyar államférfi, az Erdélyi Múzeum alapítója címeres ex librise maradt fenn. Mikó könyvjegyén olvasható jelmondata: *Et facere et pati fortia!* Titus Livius római történetíró Mucius Scaevola szájába adta ezt a jelmondatot, amely ma már szinte szállóigévé vált. Többféle fordítása ismeretes: „Támassz vihart, tűrd a vihart!” (Csengeri János),

„Szítsd a tűzvést, de bírd is ki!” (Devecseri Gábor). A fentieknél szöveghűbb, de nem olyan tömör, nem olyan költői Révész László fordítása: „A nagy dolgokat megcselekedni fenséges, elviselni még fenségesebb.”³⁷ Prónay Sándor báró (1760–1839) kora egyik legműveltebb, a magyar irodalom és nyelvápolás ügye iránt elkötelezett mágnása volt. A főrendi ház tagjaként küzdött a vallásszabadságért, a magyar evangélikus egyház egyetemes főfelügyelője, a Magyar Tudós Társaság igazgatósági tagja volt. Számára címeres ex libris készült. Kiss-Kovalóczi Viatoris László (1802–?) trencsényi főispán nevére szólóan két heraldikus ex libris maradt fenn. Szögyény-Marich László (1806–1893) Fejér megye főispánja, 1886-tól országbíró is címeres könyvjegyet készíttetett.

A könyvhöz foglalkozásukban is erősen kötődő tudós emberek közül heraldikus ex librist készíttetek Tibolth Mihály (1765–1833) levéltáros, a Széchenyi család cenki könyvtárának könyvtárosa, nevelő, később táblabíró, Waltherr László Imre (1788–1866) ügyvéd, jegyző, a Károlyi-grófok levéltárosa, író. Sándor István (1750–1815) az első magyar bibliográfus ex librisén is címer szerepel, keretben, hatsoros felirattal. Skublics Imre (1771–1830) Zala megyei jegyző, országgyűlési követ, jeles könyvbarát. Apjától és Batthyány Ferenc gróf hagyatékából örökölt házi könyvtárát irodalmár barátainak – elsősorban a besenyői birtokát többször is felkereső Kisfaludynak – köszönhetően fejlesztette tovább. Ex librisén címeres oválisban négysoros felirat utal a tulajdonosra. A Skublics család könyvgyűjteménye jelenleg a Zala Megyei Levéltárban található. Farádi Vörös Ferenc (1766–?) bibliofil voltát bizonyítja, hogy két címeres, rézmetszetű ex librise is fennmaradt (feliratos, illetve anélküli).³⁸ Nyáry Rudolf gróf (1804–1851) történetíró ex librise egysoros feliratot tartalmaz. Schönherr Gyula (1864–1908) történetíró, a középkori művelődéstörténet kutatója, levéltáros, egyetemi tanár, számos folyóirat és sorozat szerkesztője, az OSZK igazgatója, a régi magyar könyvtárjegyek gyűjtésének egyik megalapozója ex librisén könyvszekrény előtt, asztalánál ülő tudós látható. Podmaniczky Géza báró (1839–1923) műkedvelő csillagász, természettudós, földbirtokos, író ex librisein címerek szerepelnek, *Quo pia fata (Amerre a kegyes sors)* jelmonddal. Szily Kálmán (1838–1924) fizikus, nyelvész, műegyetemi tanár, tudományszervező, az Akadémia főtítkára, majd főkönyvtárnoka címeres ex librisén neve kézírászerűen szerepel. Az irodalompártoló Almási Balogh Pál (1794–1867) pesti főorvos ex librisén Minervafő látható a tudomány és művészet jelvényeivel. Kuun Géza gróf (1837–1905) kultúrpolitikus, magyar nyelvész, filológus, orientalista, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke s alapító tagja címeres könyvjegyet készíttetett, *Mens utinam in caelum nobis im-mota maneret*³⁹ jelmonddal.

Női gyűjtők jóval kevesebbszer fordulnak elő; az egyik legismertebb Radák Istvánné Rhédey Klára grófnő (1807–1867), akinek gazdag könyvtárát Erdélyben sokan olvasták. Ex librisei egyszerűek: kétsoros feliratok, keretben. Wass Ottilia grófnő (1832–1917), az Erdélyi Múzeum jótévője, gyarapítója, fordítással is foglalkozott, pl. Liszt Ferenc Chopinról szóló francia nyelvű könyvét ültette át magyarra. Címeres ex librise ismert.

A nagyobb közgyűjtemények gyarapodásának egyik módja magánszemélyek könyvtárának „beolvasztása”. Az ajándékozás vagy a vétel tényének rögzítését, a proveniencia megjelölését a kötetbe ragasztott *adomány (ajándékozási)*, illetve

emlék ex librisek szolgálják, latin nyelvű könyvjegyeken *ex dono, ex legato* szerkezetben. Egy részüket az adományozó, más részüket az adományt befogadó könyvtár készíteti. Némelykor részletes adatokat közölnek az ajándékozóról, máskor viszont csak a nevét örökítik az utókorra. Már a régi magyar *ex librisek* között is fellelhetők adományozási, illetve emlékkönyvjegyek.⁴⁰ A tudós emberek közül Schedel (Toldy) Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója ajándékozási *ex librise*n a következő szöveg olvasható: *Schedel Ferenc egyetemi tanár ajándékából*. Kuriózumnak számít Kossuth Lajos (1802–1894), Magyarország kormányzója az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető *ex librise*, amelyen lombkoszorús, fektetett ovális keretben a *Kossuth Lajos könyvtára* felirat, és az 1894-es évszám olvasható. Valószínűleg a nemzeti könyvtár készítette, amikor 1894-ben, a nagy politikus halála évében felvásárolta a Kossuth könyvtár köteteit.⁴¹ A grafikusról csak az ábra alatti R. A. monogram árulkodik.

A különféle *intézmények, testületek* (könyvtárak, olvasótársaságok, társaskörök, egyletek) számára készült *ex librisek* száma is megnőtt a XIX. században. A század első felében készültek közül a *Marosvásárhelyi Református Kollégium Könyvtára* könyvjegyén a vallási irányultságot hangsúlyozandó angyal szerepel. A *Sárospataki Népiskolai Könyvtár* *ex librise*n szintén angyal látható könyvvel, trombitával, a *Debreceni Református Kollégium* tipografikus könyvjegyén pedig négy soros felirat hirdeti a tulajdonost. A Széchényi István által 1827-ben életre hívott *Pesti Casino* (1830-tól *Nemzeti Casino*) könyvtárának *ex librise* az alapító mellszobrát ábrázolja, könyvet olvasó ifjú alakjával.

A XIX. század második feléből az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és Iskola Könyvtára* könyvjegyét emelem ki. Papp Henrik rajza után Morelli Gusztáv metszette, virágból nektárt szívó lepkeszárnyas nemtőt ábrázol. A *magyar egyetemi hallgatók jénai könyvtára* 1857-es *ex librise*n a magyar címer látható, leveles ággal. A *Vatikán, a Bibliotheca Leonina magyar osztaga*⁴² könyvjegyén címer szerepel, egyházi jelvényekkel. A XIX. század végére a városok számára készült könyvjegyek is megszorodtak. Ezeknél a legelterjedtebb az illető város címerének ábrázolása.

Az *ex libris* mint önálló grafikai lap, a műfaj színeváltozása a századfordulótól napjainkig

A századelőn uralkodó új stílusirányzat, a szecesszió – nemzeti kereteket átlépő általános korstílusként – egyrészt különösen inspirálta a kor művészeit, másrészt a magyarországi könyvkiadás fellendülését hozta. Jellemzője a szimbolikus jelentéstartalmú *ex libris*, amelyben a feliratok, szövegközlemények is többségükben a kompozíció szerves részeivé váltak. Gyakoriak az architektúrális díszített tartalmú lapok, az ornamentális *ex librise*n a növényi díszítményekből kialakított keretdísz gyakran figurális ábrázolással társul. A koponya, csontváz, sír az elmúlás, a dekadens életérzés kifejezői, Minerva baglya a tudományt, Amor alakja a szerelmet jelképezi stb.

Bár possessorjelölésre a XIX. századtól egyre több helyen a könnyebben kezelhető, nehezebben eltávolítható, a könyvön kevesebb helyet igénylő *pecsétet* alkal-

mázták, a könyvjegy használata is jellemző maradt, illetve az ex libris eredeti funkciójától elszakadva, a könyvtől eltávolodva fokozatosan önálló grafikai lap-pá, „*quasi ex librissé*”, „*cédula grafikává*”, *cseretárggyá* vált. A gyűjtők érdeklődését elsősorban már a grafikai szempontok irányították. Egyre több kiadói, nyomdai vállalkozás alakult: 1882-ben a gyomai *Kner*, 1903-ban a békéscsabai *Tevan Nyomda*, amelyek kiadványai máig keresett példányai a bibliofília kedvelőinek. Mivel a könyvjegyek kivitelükben mind igényesebbek lettek, egyre nagyobb szaktudást, egyre korszerűbb – és változatosabb – technikát követeltek, alkotóikat is növekvő megbecsülés övezte, és a mind értékesebb nyomtatványok immár önálló műként is elismerést nyertek. Ezzel összefüggésben egyre gyakrabban jelent meg a művész neve vagy monogramja, aláírása a lapokon, és jellemzőek lettek a nagyalakú ex librisek, amelyek eredeti szerepkörüktől megfosztva többnyire egy-egy szép albumba kerültek. Ez főbb vonalakban a „modern ex libris” kialakulásának útja.

A műfaj e másodvirágzását kiállítások, pályázatok, katalógusok, kiadványok megjelenése kísérte. Megalakultak a gyűjtők első szervezetei, nemzetközi és hazai szinten is. A sort az angliai Ex-libris Society nyitotta meg 1890-ben, majd 1891-ben Németországban, 1893-ban Franciaországban, 1903-ban Ausztriában is megalkultak az első ex libris egyesületek. Hazánkban 1909-ben a Siklóssy László vezette Szent György Céh grafikai szakosztálya vállalta magára az ex libris egyesület funkcióját, olyan jeles alkotókkal, mint Nagy Sándor, Kozma Lajos, Sassy Attila, Rozsnyay Kálmán. 1903-ban megrendezték az első magyar ex libris kiállítást az Iparművészeti Múzeumban, Czakó Elemér szervezésében⁴³. A kiállítás célja főképp a magyar vonatkozású ex librisek bemutatása volt: „...mindenek előtt arra törekedtünk, hogy kiállítás céljából összegyűjtsük s e tekintetben úttörő munkát végeztünk, mind azt, a mi e téren hazánkban régente készült, megmutassuk közösségünknek, hogy a nemzeti szellem mikor nyilatkozott meg e munkákban legelőször s mily alakban, s mintegy föléleszszük a rég elfeledett műgyakorlatot a most élő magyar művészek érdekében”.⁴⁴ A kiállítás 772 ex librist vagy hozzá tartozó műlapot és vele díszített könyvet foglalt magában (köztük régi magyar, modern és külföldi ex libriseket). Ehhez járult az esztergomi főegyházmegeyi könyvtár 300-nál több darabból álló külön kiállítása⁴⁵.

A kiállításához hozzájárulók a századelő legfőbb gyűjtői közé tartoztak: Leininger-Westerburg Károly, Varjú Elemér, Coudenhove-Brunner grófnő, Török Kornél, Elischer Gyula adta be anyagát.⁴⁶ Az intézmények közül a Magyar Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Könyvtár, Kecskemét város levéltára és a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár szerepelt a kiállítók közt.

Az ex libris szervezett gyűjtését segítette az első magyar ex libris-egyesület, a Szent-György-Czéh Magyar Amatőrök és Gyűjtők Egyesülete (1909), ennek vezetősége olyan neves személyeket tudhatott soraiban, mint az elnöki tisztet betöltő ifj. gróf Andrássy Gyula, a társelnök Bárczy István (egy időben Budapest főpolgármestere), az alelnökök közt Alpár Ignác, gróf Apponyi Sándor, gróf Batthyány Gyula, gróf Szapáry László, gróf Teleki Sándor.⁴⁷ Ez az egyesület – a névsorból is látható – még magán viselte a XIX. század jegyeit, amikor az ex libris-gyűjtés a társadalom felső rétegének, különösképp az arisztokráciának a kedvelt időtöltése volt. Az 1920–1930-as években a műfaj fellendülésének lehetünk tanúi. A MEGE-t, a Magyar Exlibris és Grafikagyűjtők Egyesületét 1932-ben hívta életre Nagy Jó-

zsef, Arady Kálmán és Pinterits Tibor. Folyóiratot is megjelentettek *Kisgrafika* (1937–1944) címmel. Az országban több helyi szervezet is létrejött. Az 1935-ben Debrecenben megalakuló, és 1949-ig működő Ajtósi Dürer Céh már polgári egyesület volt. A korszak neves grafikusai közt Fery Antal, Drahos István, Nagy Árpád kezdte ekkor pályáját. Munkásságukban a realista, naturalista, akadémikus, népies irány egyaránt megfigyelhető.

A második világháború okozta megtorpanás után 1959-től, a Kisgrafika Barátok Köre megalakulásától újabb, immár napjainkig nyomon követhető fejlődés tapasztalható. 1962-től ismét megjelenik a *Kisgrafika* című folyóirat. Az 1960-as évektől a magyarok már intézményi szinten is részt vesznek az 1953-tól rendezett nemzetközi ex-libris kongresszusokon. Az ex libris-szervezetek nemzetközi összefogására a Hamburgban tartott XI. nemzetközi találkozón, 1966-ban megalakult az Ex libris Egyesületek Nemzetközi Szervezete, a FISAE (Fédération Internationale des Sociétés d'Amateurs d'Exlibris), amely szervezethez a magyar egyesület azonnal csatlakozott. Grafikusaink közül az 1960–1970-es években világhírnévre tettek szert a már említett Fery Antal és Drahos István mellett Bordás Ferenc, Kopasz Márta, Várkonyi Károly. A fiatalabb nemzedék tagjai közül az 1980-as évektől külföldi pályázatokon való sikeres szereplésükkel hívták fel magukra a figyelmet Bagarus Zoltán, Bakacsi Lajos, Józsa János, König Róbert, Köhegyi Gyula, Nagy László Lázár, Ürmös Péter, Vén Zoltán és mások.

A gyűjtők közt kis számban, de még megtalálhatjuk az *arisztokrácia* tagjait, pl. Batthyány-Strattmann család ex librise (1915 után), *Fidelitate et charitate (Hűséggel és szeretettel)* jelmonddal⁴⁸, a Bánffy család grófi ágának ex librise (1900–1930 körülről)⁴⁹.

A polgári értelmiségi gyűjtők körében az ügyvédek, jogászok közül kiemelkedően sok ex librist készíttettek, és egyúttal a magyar ex libris-élet megszervezésében is meghatározó szerepet töltöttek be: Siklóssy László (1881–1951) neves Budapest-kutató, 1909-től a Szent György Céh igazgatója; Réthy István (1909–1988) a debreceni Ajtósi Dürer Céh, majd a Kisgrafika Barátok Köre egyik alapító tagja, titkára; Galambos Ferenc (1910–1988) jogtanácsos, szintén a KBK egyik alapítója, a *Kisgrafika Értesítő* szerkesztője, irodalomtörténész, bibliográfus; Semsey Andor (1917–1986) jogász, a KBK egyik vezetője, a *Kisgrafika* folyóirat szerkesztője, neves művészeti szakíró, ex libris-gyűjtő. Lustig István (1903–1944) szegedi ügyvéd, a budapesti MEGE és a debreceni Ajtósi Dürer Céh tagja, akinek gazdag gyűjteményét Soó Rezső vásárolta meg. Katona Gábor (1906–1998) esztergomi ügyvéd, hosszú időn át a KBK elnökségi tagja, a „magyar ex libris-gyűjtők doyenje”⁵⁰. Krier Rudolf (1910–2000) jogász, a KBK szegedi csoportjának titkára.

Sokak számára ismert Szij Rezső (1915–2006) református lelkész, könyvtáros, könyvkiadó könyvjegygyűjtői és ex librisekkel kapcsolatos szakírói tevékenysége. Művészeti íróként több monográfiát szerkesztett azokról a művészekről, akikkel kapcsolatba került (Mata János, Reich Károly, Xantus Gyula stb.). Szigeti István (1906–1981) neves budapesti érem-, kispasztikagyűjtő, a Kisgrafika Barátok Egyesületének egyik alapító tagja kiemelkedő ex libris-gyűjteményt is létrehozott. Gyűjteményei összekapcsolását jelentette a numizmatikai téma könyvjegyeken való szerepeltetése. Tevékenysége azért is jelentős, mert megrendeléseivel elindítója volt a neves személyeknek emléket állító, „in memoriam” feliratú, portrés ex libriseknek.

Az orvosok közül Arady Kálmán (1893–1964) művészettörténész, a Magyar Exlibris Gyűjtők és Grafikabarátok Egyesületének megalapítójának neve emelhető ki, mint aki nagy gyűjtemény, az Országos Széchényi Könyvtár ex libris anyagának alapját vetette meg⁵¹. Berei Soó Rezső (1903–1980) botanikus professzor különösen sokat tett a hazai ex libris-élet fellendítése, a műfaj propagálása terén. Ő alapozta meg az Iparművészeti Múzeum közel hetvenezres ex libris-gyűjteményét, kb. hatvanezer darabot számláló ajándékával, kb. tízezer magyar, és ötven ezer külföldi grafikus alkotta, nemzetek szerint rendezett könyvjeggyel.⁵² Számos, saját nevére szóló ex libris készíttetésével a művészeket is pártfogolta. A lengyelországi Tarnówa elszármazott Lippóczy Norbert (1902–1996) gazdamérnök nevéhez fűződik a Magyar Mezőgazdasági Múzeum ex libris kollekciójának megalapozása.

Magyar írók, művészek és tudósok ex librisei (Az OSZK 1964-es kiállítása)

Az Országos Széchényi Könyvtárban 1964-ben rendezett *Magyar írók, művészek és tudósok ex librisei* című kiállítás, illetve ennek katalógusa⁵³ áttekinthető képet nyújt a XVIII. századtól a XX. század második feléig élt könyvjegy-tulajdonosok, írók, művészek és tudósok ex libriseiről. E személyek ismert emberek, akik – bár többségük nem rendelkezett nagyobb kiterjedésű ex libris-gyűjteménnyel – könyvgyűjteményük jelölésére, vagy csak önálló grafikai lapként készíttettek néhány jellemző könyvjegyét.

A szépirok közül Amade László (1703–1764), Babits Mihály (1883–1941), Berda József (1902–1966), Harsányi Kálmán (1876–1929), Endrődi Sándor (1850–1920), Guzmics Izidor (1786–1939), Kiss József (1843–1921), Mécs László (1895–1978), Radnóti Miklós (1909–1944), Sinka István (1897–1969), Szabolcska Mihály (1862–1930) költőket; Ágai Béla (1870–1944), Bálint György (1906–1942), Bródy Sándor (1863–1924), Csathó Kálmán (1881–1964), Hevesi Sándor (1873–1939), Kaffka Margit (1880–1918), Móricz Zsigmond (1879–1942), Passuth László (1910–1979), Surányi Miklós (1882–1936), Szabó Dezső (1879–1945), Szabó Magda (1917–2007), Széchenyi Zsigmond (1898–1967), Szondy György (1889–1961) írókat emelhetjük ki. A számukra ex libriseket készítőkhöz közt találkozzhatunk Barta Endre, Basch Árpád, Bottlik Tibor, Buday György, Fery Antal, Gara Arnold, Haranghy Jenő, Harsányi Kálmán, Kozma Lajos, Mata János, Menyhárt József, Nagy Sándor József, Nikelszky Géza, Rozsnyay Kálmán, Sassy Attila, Tichy Kálmán, Vadász Endre grafikusok nevével. Az ex librisek ikonológiáját tekintve a könyvjegyeken gyakoriak a tulajdonosra, foglalkozására, írói világára való utalások. A Babits Mihály számára alkotott pecsétszerű ex librisen egy vázában virágcsokor látható (grafika: Kozma Lajos). Kaffka Margit könyvjegye a kifolyt tintával, a nyitott füzetrel az író nő foglalkozására utal (grafika: Sassy Attila). Az íróként a népi, paraszti világ bemutatására törekvő Móricz Zsigmond nevére készített ex librisek a falusi életképpel, a vaddisznóval felidézik műveinek sajátos világát (grafika: Nikelszky Géza). Szabó Dezső ex librisen portréja szerepel, a Petőfi-epigon Szabolcska Mihályén pedig a rónaságon szavaló költő alakja látható (grafika: Nikelszky Géza).

A tudósok közt felvonultatott jogtudósok, történészek, filozófusok, művészeti írók, etnográfusok, geográfusok, orvosok, meteorológusok, kémikusok, botanikusok, szociológusok, nyelvészek, pedagógusok tovább bővítik a possessorok körét. Köztük olyan jeles könyvjegytulajdonosokkal, mint Gombocz Zoltán (1877–1935) és Gragger Róbert (1887–1926) nyelvészek, Ady Lajos (1881–1940), Császár Elemér (1874–1940), Hankiss János (1893–1959), Jancsó Elemér (1905–1971), Juhász Géza (1894–1968), Király György (1887–1922), Tolnai Gábor (1910–1990), Zolnai Béla (1890–1969) irodalomtörténészek, Gulyás Pál (1881–1963), Kozocsa Sándor (1904–1991), Kőhalmi Béla (1884–1970) bibliográfusok, Gyalui Farkas (1866–1952) és Nyireő István (1893–1977) könyvtárosok, Domanovszky Sándor (1877–1955) és Schönherr Gyula (1864–1908) művelődéstörténészek, Dornay Béla (1887–1965) helytörténész, múzeumalapító, Jászi Oszkár (1875–1957) szociológus, Ortutay Gyula (1910–1978) művelődéspolitikus, etnográfus, Csatkai Endre (1896–1970) és Lyka Károly (1869–1965) művészettörténészek. Több tudós könyvjegyén feltűnik foglalkozásának jellemző attribútuma. Császár Elemér irodalomtörténész, a XVIII–XIX. századi magyar irodalom kutatója, egyetemi tanár könyvjegyén középkori kódexmásoló műhely látható, tollat hegyező szerzetessel. Domanovszky Sándor történész számára Helbing Ferenc alkotott könyvjegyet, amely Hamlet alakjának ábrázolásával a töprengő, tépelődő elmét jeleníti meg, továbbá az európai kultúra alapművének számító Shakespeare-tragédia felidézésével a világirodalommal teremt kapcsolatot. Lyka Károly művészettörténész, kritikus, festő, a *Művészet* (1902) című lap megalapítója és 1918-ig szerkesztője több művésszel is készítettett magának ex librist. Haranghy Jenő 1934-ben Lyka számára alkotott rézkarc ex librisén nyitott könyvet magasra tartó férfi akt látható, a háttérben festményekkel, íróttal. Gáborjáni Szabó Kálmán fametszetű könyvjegye szívet tartó nőalakot ábrázol, népviseletben. Nagy Sándor szecessziós ornamentikájú klisényomatán Lyka személyére reflektálón egy ifjú látható, festőfigurával a kezében. A természettudósok közül Bay Zoltán (1900–1992) fizikus, Milleker Rezső (1887–1945) földrajztudós, Réthly Antal (1879–1975) szeizmológus, meteorológus, Verzár Frigyes (1886–1979) fiziológus, Sebestyén Gyula (1887–1954) és Verebély Tibor (1875–1941) sebészorvosok nevei fémjelzik az ex libris készíttetés széles társadalmi kiterjedtségét. Arany Sándor (1899–1984) talajvegyész és Buzágh Aladár (1895–1962) kémikus könyvjegyén foglalkozásukra utalóan kísérleti eszközök, lombikok láthatók.

A művészek részére készített ex librisek possessorai közt találhatunk zeneszerzőket: Bartók Béla (1881–1945), Kodály Zoltán (1882–1967); énekeseket: Török Erzsébet (1912–1973); színészeket: Bajor Gizi (1893–1951), Harsányi Rezső (1886–1971); könyvművészeket, tipográfusokat: Kner Imre (1890–1944), Kner Albert (1899–1976); építészeket: Petrik Albert (1877–1916), Thoroczkai Wigand Ede (1870–1945); festőket–grafikusokat: Benczúr Gyula (1844–1920), Bíró Mihály (1886–1948), Conrad Gyula (1877–1959), Drahos István (1895–1968), Éder Gyula (1875–1945), Fery Antal (1908–1994), Haranghy Jenő (1894–1948); szobrászt: Telcs Ede (1872–1948). A grafikusművészek gyakran saját maguk számára készítenek ex librist, ezek az ún. ipse fecit lapok. Ide sorolhatók pl. Kozma Lajos (1884–1948), Toroczkai Oszvald (1884–1951), Vadász Endre (1901–1944) saját névre szóló könyvjegyei.

Ex librisek a Nemzeti Könyvtárban: Diskay Lenke hagyatéka (tematikus kiállítás, 2009)

Az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtára 1997-ben kapta ajándékba Diskay Lenke (1924–1980) grafikusművész teljes hagyatékát, amely 17 361 darab ex librist, illetve ezek dúcait, a művésznő érmeit, kiállítási katalógusait és kisgrafikáit tartalmazza. Ezek rendszerezését, katalogizálását jelen tanulmány szerzője végezte. Diskay Lenke alkotásai közt számos, ismert költőnk-írónk nevére készített ex libris szerepel: Berkesi András (1919–1997), Bisztray Ádám (1935–1998), Bulla Károly (1946–), Csoóri Sándor (1930–), Fodor András (1929–1997), Gulyás Mihály (1929–2003), Hernádi Gyula (1926–2005), Illyés Gyula (1902–1983), Jékely Zoltán (1913–1982), Juhász Ferenc (1928–), Kisfaludy Sándor (1772–1844), Kormos István (1923–1977), Rab Zsuzsa (1926–1998), Sánta Ferenc (1927–2008), Simon István (1926–1975), Takács Imre (1926–2000), Takáts Gyula (1911–2008), Tüskés Tibor (1930–2009), Vas István (1910–1991), Weöres Sándor (1913–1989), többségükben az írói-költői világukat idéző ábrával. Diskay Lenke neves zeneszerzők, énekesek, képzőművészek, szakírók, ex librisgyűjtők számára is alkotott ex librist, köztük Bartók Béla (1881–1945) zeneszerző, zongoraművész, Székely Mihály (1901–1963) operaénekes, Borsos Miklós (1906–1990) szobrász, grafikus, Koffán Károly (1909–1985) és Kondor Béla (1931–1972) festő, grafikus, Bélley Pál (1925–1976) bibliográfus, könyvtáros, Ebergényi Tibor (1912–1987), a Heves Megyei Könyvtár igazgatója, neves gyűjtő részére. De találkozhatunk a korábban már említett Soó Rezső botanikus, Lippóczy Norbert gazdamérnök, borász nevével is. Diskay Lenke ex libriseinek tematikus bemutatására rendezett *Ex librisek a Nemzeti Könyvtárban: Diskay Lenke hagyatéka* című kiállítás 2009 első felében volt megtekinthető az OSZK-ban; jelenleg pedig virtuális formában érhető el a könyvtár honlapján (www.oszk.hu).

Irodalmi kalandozások az ex librisek világában (A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiállítása, 2011)

Tanulmányomat egy, a közelmúltban, 2011. április 1-jén a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Békásmegyeri Könyvtárában *Irodalmi kalandozások az ex librisek világában* címmel nyílt kiállításról írt reflexiókkal zárom, amely kiállítás összeállításában magam is részt vettem, és megnyitására felkérést kaptam. A tárlat címében is jelzetten az irodalom és az ex libris műfaj összefonódására fókuszál. A kiállított 19 tablón szereplő 135 alkotás, a Kisgrafika Barátok Köre archívumából válogatott kisgrafikák alkotói közt kisgrafika életünk olyan jelentős, részben még élő, részben már elhunyt művészei szerepelnek, mint Andruskó Károly, Baász Imre, Bagarus Zoltán, Bakacsi Lajos, Bordás Ferenc, Budai Tibor, Csiby Mihály, Dinnyés Ferenc, Drahos István, Fery Antal, Gácsi Mihály, Józsa János, Kékesi László, Keresztes Dóra, Kertes-Kollmann Jenő, Kopasz Márta, König Róbert, Kőhegyi Gyula, Menyhárt József, Moskál Tibor, Müller Árpád, Nagy Arisztid, Nagy László Lázár, Perei Zoltán, Sajtos Gyula, Sós Zsigmond, Stettner Béla, Ürmös Péter, Varga Péter András, Várkonyi Károly, Vén Zoltán, Vince László és Xantus Géza. Az eltérő szemléletű és témájú képeket összekapcsolja az irodalomra, ismert íróinkra-köl-

tőinkre, illetve műveikre való reflektálás. A kiállított művek révén az irodalom és a mű, a megjelenített ábra és az alkotó dialogikus viszonyában mi, nézők is helyet kapunk. Nyomon követhetjük a gondolat útját a képben, kereshetjük az összefüggéseket, amelyek a képeket összefűzik. Időutazást tehetünk, visszapillantathatunk irodalmi életünk nevezetes fordulópontjaira, tanúi lehetünk múlt és jelen, személyek, korszakok, művek közti kapcsolódásoknak, realitás és fantasztikum keveredésének. A biblikus–mitikus időktől napjainkig számos irodalmi irányzat, tematikai csoport, hazai és külföldi vonatkozás szerepeltetésével a tárlat gazdag művelődéstörténeti körképet nyújt. A Biblia, a vallás világa (Jónás, az irgalmas szamaritánus története, a Jelenések könyve, Szent István, Szent Ferenc alakja stb.) mellett a halál, az elmúlás, a szerelem, a szabadság–rabság témaköre olyan híres alkotásokkal idéződik fel, mint Goethe *Wertherje*, Bulgakov *Mester és Margaritája*, Csokonai Vitéz Mihály *A reményhez*, Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban*, Petőfi Sándor *A négyökrös szekér*, Áprily Lajos *Vadlúd voltam* című műve. Emellett portrékon láthatjuk Arany János, Babits Mihály, József Attila, Mühlbeck Károly, Radnóti Miklós, Sík Sándor, Szabó Dezső, Váci Mihály, az olasz Dante, az angol Milton személyét. A portré ex libriseken belül külön csoportot képeznek a Szegedi Pantheon sorozat darabjai Krier Rudolf nevére, ezek Szeged hírességeit mutatják be. Fery Antal több ex librise sorolható ide, ezek közül a tárlaton is látható Cserzy Mihály (1865–1925), az öreg Szeged krónikása mellett Dugonics András (1740–1818) piarista szerzetes, az *Etelka* című regény írójának arcképe. A kiállításon szereplő alkotások közül a legújabb lap a Rákóczi-szabadságharc leverésének 300. évfordulója alkalmából e tanulmány szerzője nevére készített, II. Rákóczi Ferencet bemutató portrés ex libris volt, Kőhegyi Gyula munkája.

Zárszó

Varjú Elemérnek a tanulmányom bevezetőjében felvetett, az ex libris-gyűjtés, kiállítások hasznára vonatkozó gondolataira reflektálva: egyrészt az ex libris gyűjtése, a műfajt népszerűsítő kiállítások, katalógusok, egyesületek, kongresszusok, a könyvészeti és művészettörténeti, művelődéstörténeti kutatások mind újabb és újabb aspektusból világítják meg a könyvjegy műfaját, tágabb körű értelmet és funkciót adva e grafikai lapoknak. Másrészt újabb bizonyítékait szolgáltatják a műfaj életképességének, tematikai és technikai sokrétűségének. A tanulmányban is bemutatott possessorok széles köre igazolja az ex libris iránti igény folyamatos meglétét a XVI. századtól kezdve napjainkig. Könyvjegyünk értékek őrzői, a múlt tanúi, a kulturális emlékezet részei. Képesek tükrözni a korstílust, a művészt, a rá jellemző technikát, illetve a megrendelőt és az ő attribútumait, foglalkozását, hobbját. Betekintést adnak történelmünk jeles napjaiba, eseményeibe, portrékon követhetjük nyomon művelődéstörténetünk kiválóságait. Ezért fontos az ex librisek gyűjtése és készíttetése, valamint művészeti vonatkozásaik mellett a gyűjtők, könyvjegytulajdonosok oldaláról való minél behatóbb vizsgálata. A műfaj életben tartása mindamellett nemcsak a grafikusok, hanem legalább annyira a gyűjtők, a megrendelők felelőssége is. A készíttetők a grafikai lapok inspirációs forrásaiként bizonyos értelemben társzerzővé emelkednek. Clairvaux-i Szt. Bernát szavai az ex libris-gyűjtők számára is megszívlelendők: „*Gyűjteni, hogy tanuljunk: okosság, / Gyűjteni, hogy tanítsunk: szeretet.*”

JEGYZETEK

- 1 Varjú Elemér: Magyar könyvgyűjtők ex librisei. = Magyar Könyvszemle, 1895. 3. sz. 194–195. p.
- 2 Varjú Elemér: Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása (első közlemény). = Magyar Könyvszemle, 1903. júl.–szept. 235–236. p.
- 3 Az Országos Iparművészeti Múzeum ex libris kiállításának katalógusa. Szerk. Czákó Elemér, Bp., 1903. 8. p.
- 4 Uo., 3–4. p.
- 5 Siklóssy László: A Gyűjtő, Le collectionneur, különszám, Bp., Szent György Céh, 1913. 6. p.
- 6 Az Országos Iparművészeti Múzeum ..., 9. p.
- 7 Gyűjtők és gyűjtemények. A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük. Szerk. Boka László, Ferenczyné Wendelin Lidia. Bp., Országos Széchényi Könyvtár, Kossuth Kiadó, 2009.
- 8 Kelecsényi Gábor: Múltunk neves könyvgyűjtői. Bp., Gondolat, 1988.; Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700. Nemzetközi vándorkiállítás, katalógus, Bp., OSZK, 2005–2007.
- 9 Deé Nagy Anikó: A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei. Bp., Balassi Kiadó, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2001. 22. p.
- 10 Szőlő és bor az ex libriseken, Winorośl i wino w exlibrisie, La vigne et le vin dans l'ex libris, szerk. Lippóczy Norbert. Bp., Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 1970. 3. p.
- 11 Ex libris kiállítások. = Kisgrafika Értesítő, 1970. dec., 733. p.
- 12 Az Országos Iparművészeti Múzeum ..., és Régi magyar ex librisek 1521–1900. leíró katalógus. Összeáll. Nyireő István. Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1970. – A továbbiakban bemutatott XVI–XIX. századi ex libris tulajdonosok, gyűjtők fő forrása e két katalógus anyaga.
- 13 Sándor Dörnyei: Zur Geschichte des ungarischen Exlibris im 16. Jahrhundert, In Armarium Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976. 127–134. p.
- 14 Régi magyar ex librisek 1521–1900 ..., 12. p.
- 15 Régi magyar ex librisek 1521–1900 ..., 13. p.; Borsa Gedeon: Mikor és hol készült a bártfai ex libris? = Kisgrafika Értesítő, 1967. szept. 381. p.
- 16 Dr. Semsey Andor: A magyar ex libris történetének első két százada. = Kisgrafika Értesítő, 1975. 1. sz. 6. p.
- 17 Madas Edit–Monok István: A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. Bp., Balassi Kiadó, 2003. 143–145. p.
- 18 In quo me propria signatum videris arte/ Ex libris illum noveris esse meis. In: Siklóssy László: A Gyűjtő ..., 15. p.
- 19 Kollányi Ferencz: Könyvek a XVI. és XVII. századbeli főpapi hagyatékokban. = Magyar Könyvszemle, 1895. 3. sz. 217. p.
- 20 Hausner Gábor–Monok István–Orlovsky Géza: A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Bp., Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991. <http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/bz/zrinyi.html> (2011. ápr. 14.)
- 21 Deé Nagy, i. m., 19. p.
- 22 Deé Nagy, i. m., 20. p.
- 23 Varjú: Az Iparművészeti ... (első közl.)..., 241. p.
- 24 A falinaptáron a következő kanonokok ex librisei szerepelnek: Perényi Imre, Csáki Miklós, Perényi Károly, Rudnay Sándor, Ritzinger György, Stiptics Ferencz, Keller György, Ürményi Péter, Alagovich Sándor, Bélik József, Vrana István, Beznák Pál, Gosztonyi István, Szalay József, Krammer Ferenc, Rauscher Miklós, Tarkó Béla, Benyovszky János, Schwarzenberg Ernő József hg., Prickel János, Koválik János, Talabér Boldizsár. In: Varjú: Az Iparművészeti ... (első közl.)..., 246. p.
- 25 Ezt az ex librist Varjú Elemér méltatja, és méltó párjának Zadányi Vitéz János az 1903-as kiállítás után előkerült arcképes ex librisét tartja, amelyet maga a tulajdonos metszett. In: Varjú: Az Iparművészeti ... (első közl.) ..., 245–246. p.

- 26 A magyar Nemzeti Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár jogilag 1802. november 25-én alapította gróf Széchényi Ferenc. Akkor az alapító ezt Bibliotheca Regnicolaris-nak nevezte, vagyis a Szent Korona országaiban (az alapítás pillanatában: Magyarországon, Horvátországban és Erdélyben) lakók nemzeti könyvtárának. A magyar Nemzeti Múzeum és annak a könyvtára is 1808-tól 1949-ig egyetlen jogi személy volt. In: Monok István: Széchényi Ferenc könyvtáralapítása. = Könyvtári Figyelő, 2002. 4. sz. 643–652. p.
- 27 Római veterán romantikus környezetben, a kisméretű Széchényi-címer előtt áll, a felirat: Ex Bibl. Com. Franc. Széchényi. In: Régi magyar ex librisek 1521–1900. ..., 30. p.
- 28 Deé Nagy, i. m., 5. p.
- 29 A könyvjegy részletes leírását ld. Varjú Elemér: Magyar könyvgyűjtők ex librisei ..., 198. p.
- 30 A Batthyány család címerét Batthyány Boldizsár kapta Mátyás királytól.
- 31 Deé Nagy, i. m., 51. p.
- 32 Nevét viseli XVI. századi nyelvemlékünk, a Ráskai Lea által másolt Cornides-kódex.
- 33 A nyilvános könyvtárak kialakulása kérdésében, fogalmi és időbeli behatárolása terén a szakirodalomban sok polémia olvasható, de Klimó György pécsi gyűjteményének 1774-es megnyitása korszakhatárnak tekinthető hazánkban. In: Madas–Monok: A könyvkultúra ..., 116. p.
- 34 Ennek keletkezési évről a fennmaradt példányok nem adnak pontos felvilágosítást, egyiken 17...(!) szerepel, a másikon ez 1732-re, illetve 1781-re lett kiegészítve.
- 35 Régi magyar ex librisek 1521–1900 ..., 20. p.
- 36 Az Iparművészeti Múzeum 1903-as kiállításán háromféle ex librisrel szerepelt. In: Varjú Elemér: Az Iparművészeti Múzeum ex libris-kiállítása (második közlemény). = Magyar Könyvszemle, 1903. okt.–dec., 4. füzet, 393. p.
- 37 Hidvégi Mikó Imre jelmondata és könyvtára. <http://mek.niif.hu/03200/03250/html/vita31.htm> (2011. ápr. 14.)
- 38 Varjú Elemér: Magyar könyvgyűjtők ..., 204. p.
- 39 J. Sambucus (Zsámboky János): Emblemata, Antwerp, Christophe Plantin, 1564, 84. p.; „Mens...immota manet” (Az elme sziklaszilárd marad), Vergilius: Aeneas, IV. fejezet, 448–449. sor. In: Vergilius összes művei. Bp., Magyar Helikon Kiadó, 1967.
- 40 Arady Kálmán: Régi magyar emlékezlíbrisek. = Magyar Könyvszemle, 1962. 1. sz. 59–66. p.
- 41 Horváth Hilda: Magyar ex librisek 1525–1985. Magyar Bibliofil Társaság, Bp. 1985. 11. p. és Király Zoltán: Kossuth Lajos és kortársai magyar ex librisek tükrében. = Kisgrafika, 2002. 3. sz. 4. p.
- 42 Hornig Károly veszprémi püspök és társai alapítása. In: Régi magyar ex librisek 1521–1900..., 42. p.
- 43 Erről ld. Az Országos Iparművészeti Múzeum ex libris kiállításának katalógusa. Szerk. Czákó Elemér, Bp. 1903.
- 44 Uo., 5. p.
- 45 Varjú: Az Iparművészeti ... (első közl.) ..., 239. p.
- 46 Az Országos Iparművészeti Múzeum..., 6. p.
- 47 Kecskés Katalin: A magyar ex libris-művészet. = Magyar Könyvszemle, 1997. 4. sz. 379. p.
- 48 A datálás alapja: a Batthyány család „Fidelitate et fortitudine” jelmondatát Batthyány-Strattmann László változtatta meg („Fidelitate et charitate”) 1915-ben. OSZK RNYT Exl. 47.
- 49 Bánffy György, Bánffy Dénes XVIII. századi ex librisének feliratokban különböző másolata. OSZK RNYT Exl. 51.
- 50 Szászné Gasztonyi Mária: Dr. Katona Gábor, magyar ex libris-gyűjtők doyenje. = Kisgrafika, 1997. különszám, 7. p.
- 51 Az Országos Széchényi Könyvtár 1968–1969. évi működése. In: OSZK Évkönyv 1968–1969-ben, Bp., 1969. 11–13. p.
- 52 Weiner Mihályné: Az Iparművészeti Múzeum ex libris gyűjteménye. = Kisgrafika, 1974. 2. sz. 15–18. p.
- 53 Magyar írók, művészek és tudósok ex librisei. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, Bp., Országos Széchényi Könyvtár–Kisgrafika Barátok Köre, 1964.

Nevettető filológia

Szörényi László könyve

Immáron harmadik alkalommal jelenik meg a Széchenyi-díjas irodalomtörténésznek, az MTA Irodalomtudományi Intézete igazgatójának, a magyar, a klasszikus (ókori) görög, latin és perzsa irodalmak nemzetközi hírű tudósának a különös című és még különösebb tartalmú könyve, a *Delfinárium. Filológiai groteszk* című alkotása. Nem a szerző világhíre okán került sor e sokadik kiadásra. Nem is azért, mert a tudományos világ mintegy kikövetelte volna. Hanem azért – oly ritkaság az ilyesmi, kivált tudományos könyv esetén –, mert hallatlanul népszerűnek bizonyult. Elkapkodták először, másodszor és – úgy tűnik – harmadszor is. Aki csak belelapoz, az is hamar rájöhet, honnan e kivételes népszerűség. Ezt a könyvet nem lehet intenzív, tartós kacagás, a rekeszizmok túlterhelése nélkül olvasni. Két okból is: egyrészt a könyv hemzseg, jószerivel másból sem áll, mint az ostobaság, butaság, agyatlanság páratlanul jellemző eseteiből. Ilyesmiket olvasni csak kacagva, hangosan nevetve lehet. (Ezért nem célszerű, mondjuk, buszon vagy villamon tanulmányozni.) Másrészt árad a humor, az ironia, a szarkazmus az ezeket az ostobaságokat kommentáló, őket bemutató és értelmező szerző, Szörényi László soraiból is. Pedig...

Pedig a tárgy minden más, csak nem tréfa. A – nevezzük így – létező szocializmus kiadási gyakorlatát mutatja be a kötet. Innen a cím is, amelyet a szerző a következőképpen magyaráz el:

„ad usum Delphini, azaz a trónörökös (franciás latinossággal Delphinus – azaz Dauphin) használatára a klasszikusokból kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt. Néha odáig mentek a túlbuzgóságban, hogy a kihagyott részeket saját átírásukkal helyettesítették. Ekkor, mondjuk, a kurvából barát, a bordélyházból iskola lett – és így tovább.”

Nos, pontosan így bántak a szövegekkel a szocializmus kiadói, lektorai, cenzorai, ideológusai is. A különbség azonban kettő: a mi embereink nemcsak a szeméremértő szavakat, passzusokat pécézték ki, írták át, helyettesítették mással, hanem sokkal gazdagabb szempontrendszerrel dolgoztak. Ad usum Delphini alakították át a szomszéd népek érzékenységét esetleg bántó passzusokat, ideológiai eltévelyedéseket, a fennálló rendszer szempontjából aggályosnak tekinthető bármiket, az épp aktuális történelemértelmezés, történetírás szempontjából nem megfelelőnek tűnő részeket, olyanok dicséretét (néha épp csak említését), akik ilyen vagy olyan okból épp nem álltak kegyben stb., stb., stb. A másik – igen jelentős különbség a csak a Dauphin számára dolgozó jezsuita atyák működése és a létező szocializmus szakemberei között az, hogy ez utóbbiak – micsoda nagy megtisztelte-

tés! – az egész népet, kivétel nélkül mindenkit (beleértve az irodalomkutatókat, irodalomtörténészeket is) trónörökösnek tekintették.

Így azután átjavított, átíratott – nem túlzás a szó – az egész klasszikus magyar irodalom. Szörényi László könyve egyik meglepetést a másik után hozza. Hisz’ kijavított, átíratott Bessenyei György éppúgy, mint Jósika Miklós, Vörösmarty Mihály, Barabás Miklós, Mikszáth Kálmán, Czóbel Minka, Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc, Krúdy Gyula, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc, Bartók Béla, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kuncz Aladár, Kassák Lajos, Karinthy Frigyes, Hamvas Béla, Zilahy Lajos, Szerb Antal, Dsida Jenő és még sokan mások.

Az igazán meglepő (lehet még ezek után meglepődni?) azonban talán az, hogy olyanok is meghamisítottak, akik a rendszer legfőbb kegyeltjei, szinte védszentjei voltak. Igen: az a Táncsics Mihály, akinek hatalmas arcképei Rákosiéi mellett álltak annak idején, sőt Petőfi Sándor, Ady Endre és József Attila sem kerülhette el a sorsát.

Mіндеzt Szörényi László nem elmeséli, hanem szigorú módszerességgel bemutatja. Idézi (sokszor a kéziratok alapján, máskor az eredeti – még meg nem hamisított – kiadások felhasználásával, ismét máskor a különböző edíciók összevetésével az igazi, a hiteles szöveget, idézi az átírásokat, jelzi a kihagyásokat, majd rámutat az átírások, kihagyások, hamisítások, „vendégszövegek” feltehető, néha csak nehezen kibogozható okaira, a cenzorok vélhető szempontjaira. Hatalmas akribia szükségeltetik ehhez. De Szörényi László igazi filológus. Nem sajnálta az utánajárását, a precíz, végtelenül gondos összevetések valószínűleg hatalmas munkát igénylő elvégzését, hogy végül is az emberi ostobaság Flaubert-hez méltó gyűjteményét állítsa össze.

A könyv persze nem teljes. Nem is lehet az. Szerzője felhívja azonban a figyelmet arra, hogy micsoda veszélyforrások vannak, lehetnek még. Egy kiváló, Fekete Istvánról szóló tanulmányból értesült a sorok szerzője például arról, hogy a népszerű ifjúsági író állattörténeteit miként írták át – a még élő íróval – a lektorok, mintegy a kiadás feltételül. Hogy a lektoroknak micsoda mocskos feladatokat adtak, arról Domokos Mátyás, az egyik legnagyobb valaha élt lektor, a Szépirodalmi Kiadó zseniális szerkesztője írt több, remek esszéjében is. De például Vargha Balázs is beszámolt arról, hogy annak idején, amikor az elsős olvasókönyv szinte minden lapján felhívás volt a három- (vagy öt, már nem emlékszem) éves terv teljesítésére, az egyik oldalon, bár nem közvetlenül a terv csodáit ecsetelő mondatok után, Petőfi verse kapott helyet: *A füstbe ment terv* című... Az olvasókönyvet természetesen bezúzták. Saját tapasztalataiból ki-ki példák tucatjait hozhatja.

De felhívja Szörényi könyve arra is a figyelmet, hogy a szocializmus letűntével a dolgok nem feltétlenül váltak könnyebbé és egyszerűbbé. Az okok számosak. A legtöbb kiadó manapság nem ügyel arra, hogy egy-egy új kiadás esetén ismét az „eredeti” alapján dolgozzék. Egyszerűen újra kiadja a meghamisítottat. De a számítógépesítésnek is megvannak – szövegűség területén is – a maga veszélyei. Arra pedig igen nyomatékosan hívja fel a figyelmet Szörényi László, hogy az újabb fordítási, kiadási gyakorlatok (fő a takarékoskodás) mit jelenthetnek a filológusnak. Hisz’ régen a költség nem számított, két kontrollszerkesztője is volt egy-egy mű fordításának. Ma – sokszor – egyetlen egy sincs. És amíg régen bevált, rutinos fordítók dolgoztak egy-egy átültetésen, addig ma – szinte fillérekért –

talán az adott nyelvet is csak félig-meddig birtokló ifjak teszik át magyarra az adott művet.

Szerb Antal írta volt csodálatos könyvesszéjében, a *Hétköznepok és csodákban*, hogy „*minden irodalomtudomány alapja az eredeti szöveg babonás tisztelete*”. Vajon csak az irodalomtudományé? Bizonytal nem.

Hanem a könyvtárosé is! Szörényi László könyvét azért ajánljuk igen melegen minden könyvtárosnak, hogy szembesüljön a problémával. Hisz’ a cél az lenne, hogy a legkülönbözőbb könyvtárak polcain olyan kiadások, olyan könyvek legyenek, amelyek hűek szerzőjük eredeti megfogalmazásához. Amelyek nem hamisítottak, amelyeket nyugodtan, jó lelkiismerettel adhatunk az olvasók újabb és újabb nemzedékeinek kezébe. Bizony, fontos lenne, hogy mi, könyvtárosok is babonás tisztelettel viseltessünk az eredeti, az igaz szöveg iránt. Persze nem képezhetjük át magunkat filológussá. De – ha lapozgatjuk az olyan könyvet, mint a Szörényié – talán jobb állományalakítók, jobb, igényesebb gyűjtemények gazdái lehetünk.

És még egy igen fontos tanulság van. Ma – igen helyesen – középponti kérdés és feladat a digitalizálásé. Nos, olyan könyvet, amelynek szövege megbízhatatlan talán, szigorúan tilos digitalizálni. A szöveghűségéről mindenképpen meg kell győződnünk. Az elektronikus szövegek világa, ki ne tudná, hemzseg a szeméttől. Mi, könyvtárosok legyünk azon, hogy az általunk digitalizált, digitalizáltatott szövegek ne az elektronikus szemétheget gyarapítsák.

(Szörényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszk*. 3. jav. kiad. Bp., Helikon, 2010. 137 p.)

Vajda Kornél